

HISTORIKA

Malokarpatský historický občasník

1 / 2013

OBSAH

4	Daniel GAHÉR: <i>Vzťahy grófov zo Svätého Jura a Pezinka s mestom Trnava v neskorom stredoveku</i>
7	František GAHÉR: <i>Stredoveké náhrobné pamiatky v Kostole Nanebovzatia Panny Márie v Pezinku</i>
11	Michal DUCHOŇ: <i>Majiteľia pezinského a svätojurského panstva v rokoch 1543 - 1609</i>
15	Jozef TIHÁNYI: <i>Hraničný strom nad Pezinkom</i>
19	Peter WITTGRÜBER: <i>Matriky zomrelých na Cajle z rokov 1849 – 1886 ako zdroj demografických údajov</i>
27	Michal FRANKO: <i>Slovenské vinohradnícke družstvo v Pezinku</i>
30	Oliver SOLGA: <i>Zumberg</i>
32	Michal DUCHOŇ: <i>Požiare v Modre v 18. storočí</i>
32	Eva KOWALSKÁ: <i>Taliansky Modran Peter Stalis</i>
33	Karol KANTEK: <i>Čriecky z našej uhorskej histórie</i>
34	Karol KANTEK: <i>Pocťa neznámej Modranke alebo kto vlastne zachránil L. Štúra pred istou smrťou?</i>
35	Juraj VALČEK: <i>Ján Hergott</i>
36	Lucia BURDOVÁ: <i>Július Žarnovický – obhajca národných záujmov a duchovných potrieb Pezinčanov</i>
40	Daniela TÓTHOVÁ: <i>Pápež lichenológov</i>
41	Beata VLASÁKOVÁ: <i>Čriecky zo Svätojurskej kroniky 2</i>
43	Sylvia HRDLOVIČOVÁ: <i>Prežil život šťvanca. Charles Haladjian – z neznámych osudov</i>
44	Jana SOUKUPOVÁ – František MACH: <i>Obnova historických vinohradníckych domov. Modra hlavné mesto vína</i>
46	Eva TRILECOVÁ: <i>Fero Guldán robí, čo vie, čo má rád, TVORÍ</i>
47	Miroslava KIŠOŇOVÁ: <i>Someliér a hodnotenie vína</i>

EDITORIÁL

Myšlienka regionálneho historického časopisu nie je nová. Len cesta k jej realizácii nebola v našom prípade najkratšia. No jedného dňa sme si povedali dosť bolo rozprávania, skúsme čin. V správnom čase a so správnymi ľuďmi, odhodlaním a miernym nádychom neznáameho dobrodružstva to šlo relatívne ľahko. So zvedavosťou a napätím sme čakali na prvé reakcie tých, ktorým sme stránky našej Historiky adresovali. Milovníkom a fanúšikom histórie. A stále sme mali voľnosť rozhodnúť sa či prvé číslo bude zároveň posledným a jediným pokusom priniesť k čitateľom väčšie i menšie príbehy miest, obcí, ulíc a domov, zabudnuté osudy rodákov, mužov a žien, ktorí kedysi boli súčasťou nášho životného priestoru a zanechali v ňom stopu – i keď na istú dobu zabudnutí, čakajúcu na odhalenie a zviditeľnenie. O túto slobodu rozhodnutia sme prišli s prvou odozvou Vás, našich čitateľov. Na radosť všetkých zainteresovaných prišli pozitívne, pochvalné a povzbudzujúce reakcie. Slová poďakovania, uznania i konštruktívnej kritiky. Reakcie a slová, ktoré rozhodli, že neskončíme pri prvom pokuse. A zrazu nastúpil obrovský pocit zodpovednosti. Treba predsa zopakovať vydarený štart. Priniesť opäť pútavé čítanie, poučné a vôbec nie nudné príbehy našej minulosti. Ukázať, že malé dejiny nie sú nezaujímavé, práve naopak. Že sú stále plné zatiaľ neobjavených udalostí, nepoznaných osôb a miest. Že v histórii je vždy po čom pátrať a vždy čo objavovať. Že nie je len o suchopárnych dátumoch a nudných faktoch, ktoré sa musíme povinne nabíľovať. Naši autori dokazujú opak. Opäť Vám vďaka nim predkladáme pestrý mix regionálnych dejín. Čaká Vás výlet do čias pezinských a svätojurských grófov, osudy bývalých zemepánov, prekvapenie ukryté v starom kuse dreva, podrobný pohľad na staré matričné záznamy, premena neznáameho mena na konkrétneho mešťana, vedca, umelca...

Máme pred sebou dni a týždne odpočinku a dovoleníek. Čas, ktorý si mnohí slubujeme stráviť s knihou či časopisom, už dlho odloženými práve na toto oddychové obdobie. Možno k nim pridáte aj nové číslo našej a Vašej Historiky. Možno si ju prelistujete, možno sa začítate, možno Vás prekvapí novou informáciou, obohatí a rozšíri doterajšie poznatky. A možno sa po jej prečítaní budete, rovnako ako my, tešiť na nasledujúce, vianočné číslo.

Ale dovtedy Vám prajem krásne leto a predovšetkým príjemné čítanie, priatelia.

Petra Pospechová

VZŤAHY GRÓFOV ZO SVÄTÉHO JURA A PEZINKA S MESTOM TRNAVA V NESKOROM STREDOVEKU

Daniel GAHER

Prvé známe kontakty svätajurských a pezinských grófov a Trnavčanov sa týkajú viníc. Tie mali obyvatelia Trnavy vo vlastníctve zrejme ešte predtým, ako v roku 1208 grófi získali Pezinok a o rok neskôr Svätý Jur. Vlastnenie viníc cudzími obyvateľmi v chotároch Svätého Jura a Pezinka poukazuje na viac ako priaznivé podmienky na pestovanie viniča v tamom krají.

Prvá priama písomná zmienka o vzájomných kontaktoch pochádza z roku 1278, kedy sa gróf Tomáš III. zo Svätého Jura zaviazal rešpektovať staré práva a výsady, ktoré mali Trnavčania (aj obyvatelia Hrnčiaroviec a Modranky) v spojitosti s ich vinicami vo svätajurskom chotári. Spomenutú listinu si Trnavčania v roku 1291 u kráľa Ondreja III. nechali konfirmovať. Zrejme sa ich grófi pokúšali primäť, aby okrem vinohradníckej dane – hôrneho (lat. terragium, nem. Bergrecht)¹ platili aj iné, neobvyklé dávky. V roku 1295 sa dohodli Trnavčania na podobných podmienkach aj s pezinským grófom Kozmom II. O tri desaťročia neskôr, v roku 1325, uzavrel gróf Sebeš II. z Pezinka s Trnavčanmi novú dohodu. Tá iba potvrdzovala staré výsady Trnavčanov (potvrdené už v roku 1295) a rovnako aj pôvodnú výšku odvádzaného vína za hôrne a ďalších poplatkov za dopestovanú úrodu a za jej vývoz. Sebeš sa však nemienil riadiť stanovenými pravidlami určenými v zmluve a začal ich zakrátko hrubo porušovať. Pritom sa dopustil viacerých nešpecifikovaných nepravostí, za ktoré bol kráľom Karolom Róbertom v roku 1335 odsúdený na kapitálny trest – stratu hlavy a všetkých majetkov. Z písomností nevieme akých konkrétnych prečinov sa gróf dopustil, no isté je, že pred vykonaním rozsudku ho zachránil jeho svokor, zvolenský a turčiansky župan, magister Donč, blízky dôverník kráľa Karola Róberta. Gróf sa musel zmieriť s Trnavčanmi a Dončovi dal do zálohu baníku osadu Sumberg s právom vyberania hôrneho za 500 hrivien uhorských grošov (strieborná mincová mena). Z tejto čiastky tak mohol zaplatiť súdne poplatky a pokutu trnavským mešťanom, vyrubenú vo výške 200 hrivien uhorských grošov. Celková hodnota pokuty tak činila približne 50 kg strieborných mincí, čo bola mimoriadne vysoká sankcia. Donč si však mohol byť istý, že financie sa mu vrátia, pretože práve v chotári Sumbergu sa nachádzali veľmi výnosné bane, kde sa ťažilo zlato, striebro a iné kovy. Po tejto nepríjemnej situácii si však už viac večný nespokojenec Sebeš nedovolil siahnuť na práva a výsady trnavských vinohradníkov. Napriek tomu sa v nasledujúcich rokoch dostal do niekoľkých sporov, a to najmä o prerozdelenie rodových majetkov so svojím bratom Petrom. V roku 1342 sa dokonca Trnavčania pridali na Petrovu stranu pri súdnom pojednávaní o rodové majetky a vyberanie hôrneho. Samotný palatín Mikuláš de Sambuk sa musel zastať v roku 1353 grófa Sebeša. V listine uviedol, že Sebeš utrpel škodu nielen preto, že si bratia neprerozdělili rodové majetky, ale aj kvôli tomu,

že sa trnavskí vinohradníci postavili za jeho brata Petra. Zo Sebešovho počínania môžeme badať, že sa pri nepriaznivom výsledku súdnych sporov spoliehal na presadenie svojho práva aj s pomocou najvyšších úradníkov krajiny. Roztržky o platenie hôrneho a iných poplatkov boli následne po Sebešovej smrti († po r. 1353) na viac ako 100 rokov zažehnané. Až v roku 1457 musel do starého konfliktu znova zasiahnuť panovník. Grófovi Jurajovi III. a Ladislavovi IV. zakázal od Trnavčanov vymáhať vyššie dávky, než boli určené v dovtedy stále platnej dohode z roku 1325.

Po roku 1481 nastal medzi oboma stranami nový rozpor, ktorý vyvolala snaha grófov o vyberanie deviatku okrem každoročne vyberaného hôrneho od majiteľov viníc na území svätajurských a pezinských grófov. V roku 1490 sa o to pokúsil pezinský gróf Šimon, ktorý od trnavských mešťanov požadoval odvádzanie deviatku v okovoch vína. O dva roky neskôr musel dokonca zasiahnuť sám kráľ Vladislav II. Jagellovský, ktorý vyberanie deviatku zakázal. Konflikt pretrvával až do roku 1498, kedy gróf Tomáš VII. podpísal s Trnavčanmi zmierlivú dohodu. Tá bola následne spečatená na kráľovskom hrade v Budíne pred zrakom kráľa. Gróf Tomáš v dohode súhlasil, že grófi nebudú vyberať deviatok z viníc v Suchoj nad Parnou a Dolňanoch. Trnavčania na oplátku prisľúbili, že grófovi Tomášovi a Petrovi V. zaplatia späť za šesť rokov hôrne zo spomenutých viníc, počas ktorých ho neodvádzali. Mešťania mohli s vinicami slobodne disponovať, avšak tie mali byť zapísané v registri. Ostatné vinice podliehali povinnosti platenia deviatku. Trenice medzi oboma aktérmi sporov pokračovali aj naďalej.

Význam Trnavy ako obchodného centra v prvej polovici 14. storočia narastal. Dôležitým predpokladom k tomuto rozvoju bolo uprednostňovanie starej obchodnej Českej cesty namiesto Dunajskej cesty, smerujúcej zo západu Rakúskeho vojvodstva pozdĺž pravého brehu rieky Dunaj popod Bratislavu pokračujúcou cez Ráb na Budín. Trasa Českej cesty bola odlišná a neprechádzala cez rakúske územie, čo bolo politicky a hospodársky výhodné pre anjouovský kráľovský dvor. Česká cesta viedla cez Prahu, Brno, Holíč, Bukovský priesmyk na Trnavu a ďalej na Ostrihom a smerom na Konštantinopol. Trnava sa tak stala dôležitým dopravným a obchodným centrom severozápadného Uhorska.

Počas husitských nájazdov sa zaradila spolu s hradom Šintava ku hlavným oporným bodom uhorskej obrany. Za hradbami Trnavy sa v roku 1428 počas prvej spanilej jazdy husitov zdržovali aj viacerí šľachtici so svojimi oddielmi. Okrem mladšieho grófa zo Svätého Jura (zrejme išlo o Ladislava II. zo Svätého Jura) tu bol prítomný Stibor zo Stiboric mladší, ďalej pán Červeného Kameňa Pavol z Wolfurtu s posádkou, ale

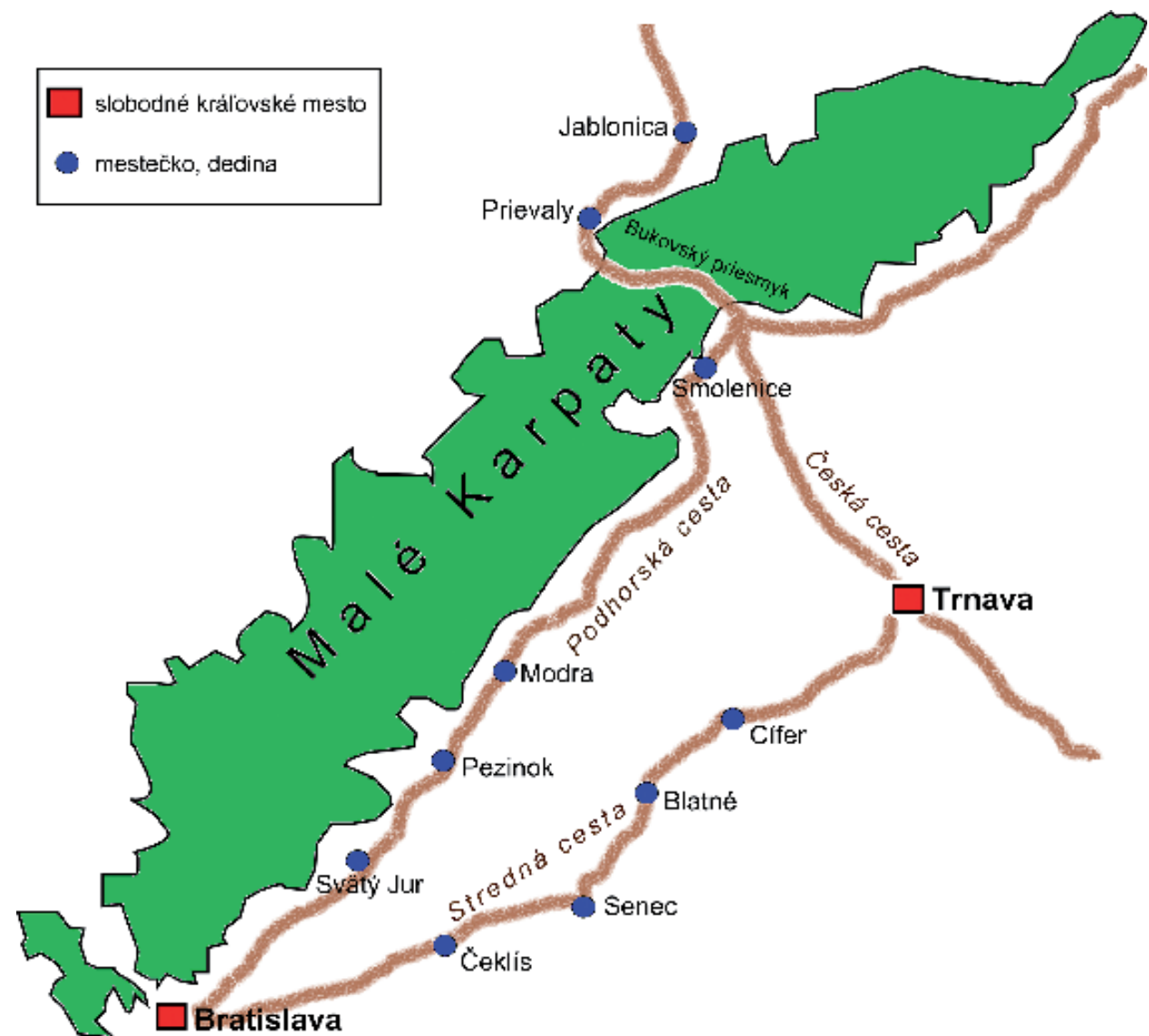
aj vojenský oddiel ostrihomského arcibiskupa Juraja z Pavloviec (maď. Palóci) a veľa iných šľachticov a sedliakov. Husiti si uvedomovali, že obsadením Trnavy by získali dôležitý oporný bod, z ktorého by mohli ohrozovať široké okolie, teda aj majetky svätajurských a pezinských grófov či Bratislavskej kapituly. Hlavným cieľom však bolo slobodné kráľovské mesto Bratislava. Trnavu sa podarilo husitským silám obsadiť v roku 1432 a držali ju až do roku 1435. Samotní grófi v tomto čase úzko spolupracovali s Bratislavou, pričom tamojšiemu senátu predávali správy o pohybe a množstve nepriateľa. V roku 1433 sa dostali oddiely grófa Ladislava II. zo Svätého Jura do priameho vojenského stretu s husitmi a niekoľko z nich gróf zajal a uväznil na Pezinskom hrade. Okrem trnavských husitov na čele s hajtmanom Blažkom z Borotína ohrozovali majetky grófov aj husiti z Uherského Brodu a Skalice. V lete 1434 sa práve trnavským husitom podarilo obsadiť svätajurský Kostol sv. Juraja a zničiť časť mestečka.

Grófi počas tohto nepokojného obdobia pochopili, že kľúčovú úlohu pri obrane územia hrá kontrola cestných ťahov a ovládanie opevnených miest. Zrejme už po roku 1438 začal nad

dedinou Smolenice stavať gróf Juraj III. kamenný hrad neďaleko od vyústenia Českej cesty na Trnavskú pahorkatinu. Na túto možnosť poukazuje aj skutočnosť, že dedina Smolenice bola už pri darovaní grófovi vyňatá z majetkov priliehajúcich ku hradu Korlátka. Gróf Juraj zrejme plánoval vybudovať v okolí Smoleníc malé hradné panstvo či aspoň strážny hrádok s hospodárskym zázemím. Grófi tak mohli kontrolovať odbočku z Českej cesty na Podhorskú (Hradskú) cestu, ktorá viedla popod Malé Karpaty. Na tomto mieste treba spomenúť, že grófi získali v roku 1441 aj Červenokamenské panstvo, čím sa takmer celá Podhorská cesta smerujúca do Bratislavy dostala pod ich moc. Zároveň tým majetky grófov susedili s majetkami kráľovského mesta Trnava.

Najdôležitejšou trasou z hľadiska významu však bola cesta vedúca od Trnavy smerom na Bratislavu cez Cífer, Blatné, Senec, Čeklis a Ivanka. V prameňoch sa uvádza ako Stredná cesta (Mitterwegh sive Chalchwegh – Stredná alebo Biela (Vápencová) cesta; maď. Guzápen – Középen – v strede, v prostriedku).² V roku 1450 sa naskytla grófom príležitosť na ovládnutie tejto dopravnej tepny na Bratislavu. Gróf Imrich III.

²Z druhého názvu Chalchweg vyplýva, že cesta bola pokrytá rozdrobeným vápencom, ktorým boli vyplnené výmole a kolesové pásy.

Cestná sieť na úseku medzi Bratislavou a Trnavou v neskorom stredoveku

v tomto roku získal ženbou s dcérou bratislavského župana Juraja z Rozhanoviec, Helenou, polovicu majetkov Čeklís, Senec a Červeník.

Grófi postupne presadzovali svoj vplyv aj na krajinskej úrovni a v rokoch 1456 – 1459 sa stali grófi Ján III. a Žigmund kapitánmi kráľovských miest Skalice a Trnavy, pričom mali pod svojou mocou vojenskú hotovosť a zároveň dostávali od kráľa financie na spravovanie a opravy opevnení oboch miest. Tým bolo dovŕšené aj úsilie grófov o ochranu rodových majetkov, ktoré boli počas 30. a 40. rokov 15. storočia viackrát napadnuté nepriateľskými vojenskými oddielmi. Išlo o husitov, bratrikov, rôzne žoldnierske oddiely, ale napríklad aj o kráľovské vojsko poľského kráľa a uhorského protikráľa Vladislava Jagelovského. Gróf Juraj III. bol jedným z najvýznamnejších stúpcov Alžbety Luxemburskej a jej korunovaného dvojročného syna Ladislava Pohrobka. Ozbrojenci mladého Jagelovca ohrozovali majetky grófov na jar roku 1442. Okrem poľských oddielov ich tvorili aj bandéria viacerých uhorských šľachticov. Po neúspešnom dobýjaní Bratislavy, ktorá bola hlavným oporným bodom kráľovnej Alžbety Luxemburskej, ustupovali jagelovské jednotky smerom k vlastnému táboru, ktorým bola Trnava. V polovici marca toho roku sa gróf Juraj III. stretol s týmito početnými a sčasti demoralizovanými oddielmi vo vojenskej zrážke, ktorá sa odohrala najpravdepodobnejšie v okolí Senca. Podľa správ pezinského kastelána Jána z Kluxu a nitrianskeho kastelána mohlo mať jagelovské vojsko okolo 2000 mužov. Gróf Juraj, ktorý bol neochvejným podporovateľom kráľovnej Alžbety Luxemburskej proti Vladislavovi Jagelovskému, vzišiel víťazne z tejto bitky, pričom zajaľ 33 nepriateľských vojakov. Práve z Trnavy tieto oddiely uhorských a poľských vojakov na čele s Vladislavom Jagelovským ohrozovali širšie okolie Bratislavy, ktorá sa stala novým Alžbetiným kráľovským sídlom. Nakoniec však Vladislav v dôsledku márneho dobývania Bratislavy, vysokých strát na životoch a vojenskej porážky od grófa Juraja, ustúpil koncom marca 1442 do Budína.

Po smrti mladého kráľa Vladislava Jagelovského na protiosmanskom ťažení pri Varne na jeseň roku 1444 ostala krajina bez kráľa, čo sa snažili využiť vo svoj prospech niektorí mag-

náti. Takým bol aj Michal Orság, ktorý sa opevnil za hradbami Trnavy s oddielom okolo 3000 mužov. Pre grófov to značilo vážnu hrozbu. Svätajurskí a pezinskí grófi sa už predtým s Michalom Orságom preli o majetky a hlavným predmetom sporu bolo mestočko Modra a neskôr dedina Smolenice. Gróf Juraj III. nečakal na prvý krok ambiciózneho šľachtica a v novembri 1444 informoval senát mesta Hainburg, že mu hrozí vojenský útok zo strany Michala Orsága. Zároveň žiadal o vyslanie puškára a vojenskej hotovosti z rakúskeho pohraničia. Michal sa dokonca v nasledujúcom roku stal kapitánom Trnavy a jedným z hlavných kapitánov Uhorského kráľovstva. Spoločne s Pankrácom zo Sv. Mikuláša mali pod správou územie medzi Dunajom a Váhom. Rovnako Pankrác sa staval nepriateľsky ku grófom a ohrozoval ich majetky. Ako môžeme vidieť, slobodné kráľovské mesto Trnava bolo neraz strediskom vojenských výbojov smerujúcich na majetky grófov zo Svätého Jura a Pezinka. Práve preto grófi Ján III. a Žigmund žiadali u kráľa Ladislava Pohrobka, aby im zveril do správy Trnavu, čím by si zabezpečili obranu svojich malokarpatských majetkov a mocenskú prestíž v regióne. Je zrejmé, že grófi mali mocenskú ambíciu ovládať obe kráľovské mestá, teda aj spomenutú Skalicu ležiacu na hraniciach s Českým kráľovstvom.

Aj vďaka tomu, že ovládali hlavnú dopravnú tepnu z Bratislavy do Trnavy vedúcu cez Čeklís a Senec, sa stali najvýznamnejšími vlastníčkmi majetkov v Bratislavskej župe a popredným magnátskym rodom západného Uhorska. Tým, že v druhej polovici 15. storočia ovládali všetky prístupové cesty vedúce do Bratislavy, stali sa silným súperom aj pre kráľa Mateja Korvína. Panovník však s nimi nemienil súperiť a sám bol iniciátorom toho, aby ich získal do svojich služieb.

Predmetom sporov medzi obyvateľmi Trnavy a grófmi zo Svätého Jura a Pezinka bolo súperenie o výnos z predaja vína. V Malokarpatskej oblasti sa s grófmi v tejto oblasti mohli porovnávať iba obyvatelia ďalšieho slobodného kráľovského mesta, ktorým bola Bratislava. Trnava bola významná nielen ako dôležité trhové centrum na križovatke obchodných ciest, ale aj ako vojenská pevnosť slúžiaca v čase mocenskej anarchie.

Pramene a literatúra:

■ Magyar Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai levéltár.

■ Ministerstvo vnútra SR, Archív mesta Bratislavy, Zbierka stredovekých listín.

■ FEJÉR, G. (ed.): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII/4. Buda 1832.

■ LOSERTH, J.: Regesten zur Geschichte der mährisch-ungarischen Beziehung vornehmlich in der Zeit der hussitischen Söldnerbanden. In Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 1918.

■ NAGY, I. (ed.): Anjoukori okmánytár II; VI. Budapest 1881; 1891.

■ UHLIRZ, K. (ed): Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. II. Abtheilung. Regesten aus dem Archive der Stadt Wien. 2. Wien 1900.

■ ROHÁČ, J.: Trnava a Pezinok vo vzájomných vzťahoch v minulosti. In Bozen...Pezinok 1208 – 2008. POSPECHOVÁ, P. (ed.). Pezinok, 2008, s. 87-92.

STREDOVEKÉ NÁHROBNÉ PAMIATKY V KOSTOLE NANEBOVZATIA PANNY MÁRIE V PEZINKU

František Gahér

Priestor kostola bol už v stredoveku nielen bohoslužobným priestorom, ale aj miestom pripomienky pominuteľnosti človeka. Po vzore západných kresťanských krajín boli aj na našom území najvýznamnejší ľudia pochovávaní v hrobkách priamo v kostole. Nad nimi v podlahe alebo zamurované v stene boli umiestnené náhrobné pamiatky, ktoré označovali miesto uloženia ich pozostatkov. Mnohé z nich - najmä tie stredoveké - sa do dnešných čias zachovali len v zlomku pôvodného počtu. Sú však stále také miesta, ktoré takéto významné pamiatky ukrývajú. Jedným z nich je aj Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Pezinku, založený grófmi zo Svätého Jura a Pezinka pravdepodobne na začiatku 14. storočia. Nie je preto náhodou, že dve z piatich opisovaných pamiatok patria práve príslušníkom tohto rodu.

NÁHROBNÁ TABUĽA GRÓFA JURAJA II. Z PEZINKA († 30. I. 1426)

Najstaršou náhrobnou pamiatkou v pezinskom kostole je náhrobná tabuľa Juraja II., člena významného rodu grófov zo Svätého Jura a Pezinka. Dnes je sekundárne zamurovaná v stene na pravej strane pri vstupe do presbytéria. V nižšom priestore reliéfu je erbové pole s vytesanou šesťcípou hviezdou v napravo naklonenom štíte. Nad erbovým znamením je napravo orientovaná prilbica s prikrývadlami po bokoch. Klenotom je opäť šesťcípá hviezda, ktorá je pripojená na prilbe. Z kolmo hore smerujúceho cípu hviezdy vyrastá dohora zväzok pávích pier. Nápis sa nachádza po stranách tabule, v jej zvýšenej obrube. V literatúre bolo poukázané na podnetnosť rakúskych prác pri jeho výrobe, podmienenú aj osobnými kontaktmi. Odborník na uhorské stredoveké náhrobné pamiatky, Pál Lövei, sa však domnieva, že ide o dielo z maďarskej produkcie, pričom argumentuje tým, že červený mramor, z ktorého je toto dielo vyrobené, pochádza z lomu v Gerečských vrchoch, neďaleko od Ostrihomu. Podobné zobrazenie, ako je na tejto náhrobnej tabuli, má erbové znamenie, ktoré sa nachádza v Arlbergskej knihe bratstva sv. Krištofa. Toto znázornenie erbu uverejnil aj Moriz Wertner vo svojom diele o svätajurských a pezinských grófoch. Dokonca pri vyobrazení erbu je uvedený text s menom Juraja z Pezinka. Po stranách tabule v jej zvýšenej obrube je umiestnený latinský nápis: anno d(omi)ni m cccc xxvi obiit/Georgius comes/in posing feria quarta ante/Dorothea Virg(inis) (Roku Pána 1426 zomrel Juraj, gróf v Pezinku v stredu pred sviatkom svätej Doroty). Tento nápis je prepísaný aj v Baňaniho kanonickej vizitácii z roku 1781.

Archeologický výskum v roku 2006 v interiéri farského kostola v Pezinku, priniesol nález kostrového hrobu, ktorý sa nachádzal v osi hlavný vchod - vstup do krýpt - oltár. V hrobe sa nachádzali silne poškodené kostrové pozostatky, pričom

Náhrobná tabuľa Juraja II. (foto: D. Gahér)

antropologický výskum zhodnotil, že ide o dospelého jedinca bližšie neurčeného pohlavia. V oblasti ramien a lebky sa našli 4 dukáty Žigmunda Luxemburského. Našli sa tu tiež fragmenty strieborných a zlatých nití – prípadne pozlátených nití, pochádzajúcich z výšivky odevu. Keďže hrob sa nachádza na najvýznamnejšom mieste v kostole, vyhradenom zvyčajne pre donátorov kostola, môžeme predpokladať, že ide o príslušníka rodu grófov zo Svätého Jura a Pezinka. Fakt, že všetky nájdené dukáty boli vyrazené ešte pred rokom 1427, nás utvrdzuje v domnienke, že sú to kostrové pozostatky grófa Juraja II., ktorý zomrel práve v tomto období - v roku 1426. Ak by sa táto domnienka potvrdila, bol by to výnimočný nález, ktorý by dal do súvisu náhrobnú tabuľu s pozostatkami zomrelého, ktorých umiestnenie mala pôvodne označovať. To

Erbové znamenie Juraja II. (reprodukcia z knihy M. Wertnera, Die Grafen von Sankt Georgen und Bösing)

však nepotvrdil antropologický výskum, ktorý odhaduje vek jedinca na 30 až 40 rokov. Juraj sa však prvýkrát spomína v prameňoch už v roku 1383, dožil sa teda, prinajmenšom, 45 až 50 rokov. Do úvahy by pripadala ešte Jurajova tretia manželka Katarína z Perína, či manželka jeho brata Mikuláša, Klára z Hederváru. Žiaľ, výrazné poškodenie kostí nám zatiaľ nedovoľuje vysloviť konkrétnejšiu odpoveď na otázku, o koho pozostatky ide.

NÁHROBNÁ TABUĽA GRÓFKY URŠULE? († 2. POL. 15. STOR.)

Novým objavom je nález troch častí kamennej náhrobnej tabule so šesťcípou hviezdou označujúcou príslušníka rodu svätajurských a pezinských grófov. Šťastnou náhodou je zachovaná práve časť latinského nápisu s veľkou pravdepodobnosťou s menom zomrelej ...[domin]a Ursula... (...pani Uršula...). Druh písma, ktorý tu bol použitý - gotická minuskula, resp. jej neskorogotická forma s prítomnosťou verzálok (veľkých minuskulných písiem), nám napovedá, že použité písmo pochádza z druhej polovice 15. storočia, čomu nasvedčuje tiež písmeno „a“, ktoré má neskorogotický tvar s veľmi vysokým spodným a zakrpateným horným oblúčikom pretiahnutým do zvlneného „vlasového“ ťahu. Tento znak sa objavuje v tomto priestore niekedy po tretine 15. storočia. Pál Lővei, odborník na stredoveké uhorské sepulkrálie, hodnotí okrasne zložito postáčané príkrývadlá v reliéfe náhrobníka za formu zobrazenia typickú pre druhú polovicu 15. storočia. Nájdené meno Uršula na jednom zo zlomkov platne nás navádza stotožniť ju s dcérou pezinského grófa Petra (IV.) a Hedvigi z Marcalu. V písomných prameňoch sa spomína iba raz, a to v roku 1417 ako manželka Vavrinca z Hederváru.

Zlomok náhrobnej tabule grófký Uršule?

Prípadne ide o inú príslušníčku tohto rodu s menom Uršula, čo nám možno osvetlí prípadné nájdenie ďalších častí náhrobníka.

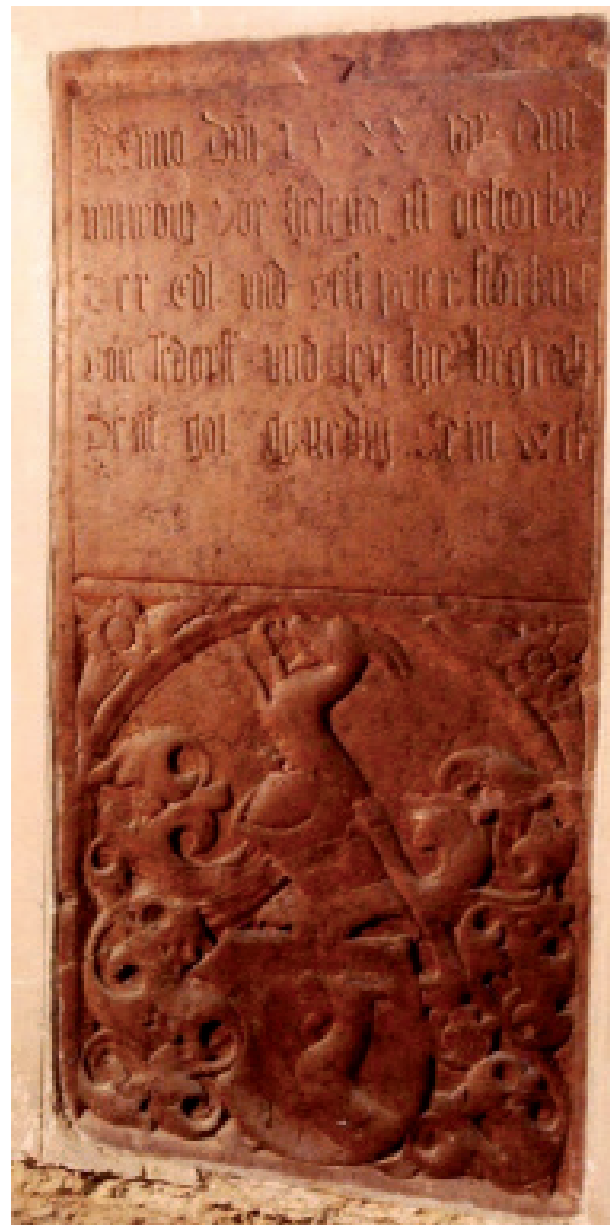
NÁHROBNÁ TABUĽA PETRA STORKUTA († 1522)

Za hlavným oltárom sa nachádzajú ďalšie náhrobné tabule. Na dve z nich, ktoré pochádzajú z neskorého stredoveku sa sústreďíme. Prvou je náhrobok Petra Storkuta (†1522), ktorého spodná polovica nesie jeho erbové znamenie – v renesančnom štíte vzpínajúca sa koza. Na štíte je umiestnená prilbica s príkrývadlami po stranách. Klenotom je zmienená koza vyrastajúca z prilbice. Nápis je vytesaný v hornej polovici náhrobnej tabule. Pozostáva z piatich riadkov latinsko-nemeckého textu, ktorý je, tak ako celá mramorová tabuľa, pomerne dobre zachovaný: Anno d(omi)ni 1522 iar am/mitvoh vor helena ist gestorb(e)n/[h]er edl(en) und vest(en) peter storkut/von sedorff und leit Hie(r) begrab(en ist)/dem got genedig sein (s)eel. (Roku pána 1522 v stredu pred svätou Helenou zomrel on vznešený a ctihodný pán Peter Storkut zo Sedorfu a tu v žiali pochovaný. Nech Boh je milosrdný jeho duši.). Peter Storkut sa spomína (3. 5. 1514) v nemecky písanej listine krajinského sudcu, grófa Petra zo Svätého Jura a Pezinka, ktorý odkazuje bratislavskému richtárovi a mestskej rade, aby rokovali s Petrom Storkwitzom a Michalom Groffom a jeho zástupcami.

NÁHROBNÁ TABUĽA ADOLFRADA? († 1. TRETINA 16. STOR.)

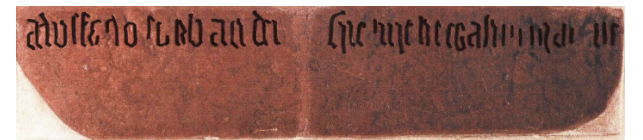
V poradí štvrtou sepulkráliou, ktorou sa budeme zaoberať, sú dve časti náhrobnej tabule, ktorá je opäť ako predošlá sekun-

dárne zamurovaná za hlavným oltárom. Tieto časti sú zamurované vedľa seba a tvoria tabuľu s jednoriadkovým textom. Avšak pri bližšej analýze textu je zrejme, že nenadväzuje na seba a takisto smerom na tento domnelý jednoriadkový nápis sú vyryté dva kolmé riadky pokračujúceho textu. Uvedené skutočnosti svedčia o tom, že ide o časti náhrobnej tabule v tvare obdĺžnikovej platne, ktoré sú sekundárne nezmyselne spojené. Vzhľadom na mierne zošúchanie textu bola zrejme pôvodne umiestnená v podlahe kostola. Jej prevedenie je jednoduché, pravdepodobne po celom okraji s rytým nemeckým nápisom, ktorý je možné čiastočne prepísať: „...hie ligt begraben ma... adolfrado starb an den... (Tu leží pochovaný ...Adolfrado, ktorý zomrel na...). Takéto jednoduchšie náhrobné nápisy boli určené predovšetkým pre zámožnejších mešťanov, čomu nasvedčuje aj výber „národného“ jazyka nápisu – nemčiny. Bohužiaľ, žiadne bližšie informácie k osobe nesúcej takúto či podobné meno neposkytuje ani kanonická vizitácia z pezinského kostola. Ale na základe prevedenia zvoleného písma môžeme pomerne presne určiť obdobie

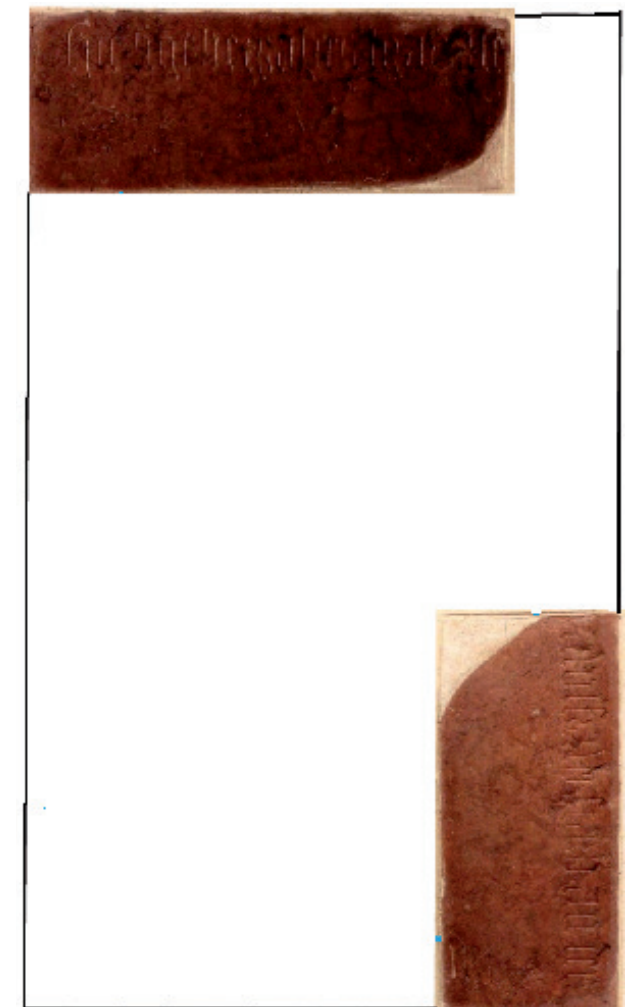

Náhrobná tabuľa Petra Storkuta (foto: Archív PÚ SR)

jej vzniku. V tomto prípade na základe použitej gotickej minuskuly okrúhlejších tvarov odhadujeme vznik nápisu (teda

Zamurované časti náhrobnej tabule Adolfrada? so zvýrazneným nápisom (foto: Archív PÚ SR)

Náhrobok Adolfrada? (rekonštrukcia: F. Gahér)

aj platne) do prvej tretiny 16. stor. a to aj na základe podobnosti písma na náhrobku Petra Storkuta.

NÁHROBNÁ TABUĽA (VEKO KRYPTY) NEZNÁMY ROD († 1. TRETINA 16. STOR?)

Poslednou, piatou stredovekou náhrobnou pamiatkou pezinského kostola je náhrobník, resp. veko rodinnej hrobky, v exteriéri pri severnej stene kostola. Z dôvodu toho, že bol na náhrobný kameň použitý menej odolný materiál, pravdepodobne pieskovec, ktorý bol po niekoľko storočí nechránený voči počasiu, či prípadným vandalom, zachoval sa nám v pomerne výrazne poškodenom stave. Obsahuje dva nápisy - v obruče rytý jednoriadkový nápis a v hornej polovici platne desaťriadkový, rovnako degradovaný, nápis. Z pár čitateľných slov je zrejme, že obidva nápisy boli písané v nemčine

a označovali hrobku zatiaľ neistého šľachtického rodu, resp. príslušníka tohto rodu. Nápis pre nás s dôležitými informáciami (meno/á príslušníka rodu, dátum ich úmrtia, označenie spoločenského postavenia, prípadne funkcia v krajinskej správe) začína v ľavom hornom okraji obruby [Hie ligen begraben] die Ed(en)...] (Tu ležia pochovaní urodzení...). V druhom nápisе obsahujúcom pravdepodobne modlitbu za zomrelé duše sa dá prečítať súvislejšie časť piateho riadku Leben... zu leben? (život ... žiť...). Použitе písmo, gotická minuskula (v neskorogotickеj fáze), nám výrazne sťažuje čítanie textov na platni. Predovšetkým jeden typický znak tohto písma – analogická organizácia drierok - teda optické „zlievanie“ sa dokopy drierok písmen nastáva najmä pri písmenách i, m, n, u. Zaoalenie inak hranatých tvarov gotickej minuskuly nám dаtuje túto pamiatku do približne prvej tretiny 16. storočia. Erb tvorí delený štít. V hornej polovici sú umiestnené vedľa seba dve šesťcípe hviezdy a v dolnej polovici ležia polmesiac. Klenotom sú dve rozprestreté orlie krídla, vyrastajúce s turnajskej prílbice s korunkou. Prikrývadlá sú zložito stočené po stranách štítu.

Erb nám výrazne znižuje počet rodov, ktorých hrob daná sepulkrália mohla označovať. Tak ako v roku 2001 uviedol vo svojom článku Peter Wittgrüber, do úvahy pripadajú rody Beňovských či Stupavských. Vzhľadom na to, že nápis je v nemčine a nie latinčine, navádza nás hľadať skôr v „nemeckej“ pezenskej šľachte, ku ktorej patrili v 16. storočí aj rody Troyer a Jedelhauser, ktorých príslušníci boli úradníkmi pezinského hradu. Do úvahy prichádza, na základe zhodnosti štítového znamenia, aj rod Roll dokumentovaný v 15. stor. v neďale-

Tento článok vznikol s podporou Agentúry pre podporu výskumu a vývoja na základe projektu APVV– 0237-11

Pramene a literatúra:

- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra. Batániho kanonická vizitácia farnosti Pezinok z roku 1781, zbierka mikrofilmov.
- ENGEL, P. – LÖVEI, P. – VARGA L.: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-könige und Sigismundus von Luxemburg, In: Acta historiae artium – Academiae scientiarum Hungaricae. 30. diel, Budapešť 1984, s. 53.-54.
- ENGEL, P. – LÖVEI, P. – VARGA L.: A tornagörgői, egy Bazini és egy ismeretlen helvről származó sírkőről. In: Művészettörténeti értesítő, akadémiai kiadó, 30. ročník, 4. číslo, Budapešť 1981, s. 257.-259.
- GAHÉR, D.: Grófi zo Svätého Jura a Pezinka v neskorom stredoveku, Dizertačná práca, FIF UK v Bratislave, 2012.
- GAHÉR, F.: Stredoveké a ranonovoveké epigrafické pamiatky vo vybranej časti juhozápadného Slovenska, Dizertačná práca, FIF UK v Bratislave, 2012.
- MEIER, J. – PIIRAINEN, I.T. – WEGERA, K.: Deutschsprachige Handschriften in slowakischen Archiven. Vom Mittelalter bis zur Frühen Neuzeit. Band 1: Westslowakei. Berlin, 2009, AMB, S 5337, s. 323.
- POSPECHOVÁ, P.: – WITTGRÜBER, P.: Bohatý kostrový hrob z 15. storočia vo farskom kostole. In: Pezinčan, č. 12, 2007, s. 8.
- WITTGRÜBER, P.: Neznámy erb. In: Pezinčan, č. 5, 2001.
- ŠEDIVÝ, J.: Littera epigraphica sepulcralium mediaevalium Hungariae Superioris. In: Epigraphica et sepulcralia, č. 2, Praha 2009, s. 289. – 312.
- WERTNER, M.: Die Grafen von St. Georgen und Bösing. Viedeň 1891.
- Za sprostredkovanie nálezovej situácie v Kostole Nanebovzatia P. Márie v Pezinku ďakujem Petrovi Hrachovskému.

Náhrobná tabuľa (veko krypty) neznámeho rodu (foto: F. Gahér)

Náhrobná tabuľa (veko krypty) neznámeho rodu (nákres: F. Gahér)

kom Viedenskom Novom Meste. Presnejšie informácie k tejto pamiatke s veľkou pravdepodobnosťou prinesie až ďalší podrobnejší, najmä epigrafický a heraldický, výskum.

Týchto päť náhrobných pamiatok je jedinečnou pamiatkou na ľudí, ktorých život bol spätý s Pezinkom a najbližším okolím. V priebehu približne 100 rokov boli pochovaní na jednom mieste, pričom sa zachovala aj ich náhrobná pamiatka. Očakávame, že sa v budúcnosti nájdú v pezinskom kostole, či v jeho blízkom okolí ďalšie kamenné artefakty s nápismi, čiastočnejšie spomenutého rozbitého náhrobku alebo tiež úplne iné, ktoré nám prinesú nové zaujímavé informácie.

MAJITELIA PEZINSKÉHO A SVÄTOJURSKÉHO PANSTVA V ROKOCH 1543 – 1609

Michal Duchoň

Vymretie rodu pezinských a svätajurských grófov, ktorí vlastnili rovnomenné majetky od 13. storočia, znamenalo v tejto oblasti zmenu majetkových pomerov. Panstvá právom odumrte získal panovník a spravovala ich Uhorská komora. Avšak vzhľadom na akútnu potrebu finančných prostriedkov boli čoskoro zálohované iným šľachticom. V doterajšej literatúre sa síce o týchto majiteľoch píše aspoň základné informácie, tieto sú však zamerané skôr na ich vzťah k panstvám než na ich životné osudy. Pritom títo záložní vlastníci nepatrili medzi nejakých nevýznamných šľachticov. Práve naopak, išlo o dôležitých ľudí, ktorí nielen zastávali dôležité posty v krajinskej správe, ale svojou zainteresovanosťou vo veľkej miere ovplyvňovali dejiny Uhorska (a tým aj dnešného Slovenska) v druhej polovici 16. a na začiatku 17. storočia. Takmer všetci mali spoločnú jednu vec, a to, že ich život bol, až na pár výnimiek, spätý s bojmi proti Osmanskej ríši a pri tejto príležitosti získali zásluhy a nadobudli majetky a hodnosti.

V živote uhorskej aristokracie nastali po Moháčskej bitke viaceré veľmi dôležité zmeny. V prvom rade zomrel panovník a spolu s ním aj viacerí predstavitelia vysokej svetskej a cirkevnej šľachty. Nový kráľ, Ferdinand, ktorý mal nastúpiť na uhorsko-český trón na základe dynastických dohôd medzi Jagellovcami a Habsburgovcami, nebol prijatý všetkými uhorskými šľachticmi, ktorí si zvolili za panovníka Jána Zápoľského. Uhorsko sa tak ocitlo v takmer dvadsať rokov trvajúcej občianskej vojne. Do nej zasiahli viaceré vpády osmanských vojsk, snažiacich sa dobyť Viedeň (1529), či iné uhorské pevnosti. V roku 1541 napokon obsadili Budín a na dvesto rokov rozdelili krajinu na tri celky. Západné Uhorsko aj s územím Slovenska zostalo v rukách Habsburgovcov, centrálna časť krajiny sa dostala pod správu Osmanskej ríše a územie Sedmohradského kniežatstva do vazalského pomeru voči nej.

Ferdinand I. ako uhorský kráľ prestal natrvalo sídlieť v Uhorsku. Bratislava, ktorá sa v roku 1536 stala dočasným hlavným a korunovačným mestom, nebola trvalým sídlom panovníka, resp. tu sídlili len niektoré dôležité kráľovské úrady (napr. Uhorská komora). Uhorský kráľovský dvor zanikol a zostali len bývalé kráľovské hodnosti, ktoré Habsburgovci naďalej udeľovali svojim verným prívržencom. Na habsburskom dvore zároveň museli uhorskí šľachtici „bojovať“ o posty a priazeň s veľkou konkurenciou šľachty z rakúskych, nemeckých a českých krajín, ale aj zo Španielska. Okrem toho vznikli nové, predovšetkým vojenské, funkcie hlavných kapitánov a kapitánov pohraničných pevností, ktoré si vynútila organizácia protitureckej obrany, kde sa okrem uhorských šľachticov uplatnili aj mnohí cudzinci. Veľké množstvo strednej a nižšej šľachty našlo svoje uplatnenie v úradnom aparáte prvého moderného hospodárskeho úradu v Uhorsku, ktorým bola spomínaná Uhorská komora sídlia v Bratislave. V priebehu druhej polovice 16. storočia okrem toho vymrelo

viacero starých aristokratických rodov a práve vďaka službe Habsburgovcom, či už na ich dvore, alebo počas množstva vojen, získali viacerí uhorskí šľachtici z chudobnejších pomerov možnosť nielen majetkového, ale aj niekedy až neskutočného politického kariérneho rastu. Priam ukázkovým vzorom bol Štefan Illésházy. To všetko sa vyvíjalo aj formovaním dômyselnej rodovej politiky, kde sa pomocou plánovaných manželstiev vytvárali sociálne väzby medzi jednotlivými aristokratmi v rámci monarchie, a tým aj cesty k ďalšiemu kariérnemu rastu, majetkom a funkciami.

GAŠPAR SERÉDI († 1550)

Gašpar pochádzal zo šľachtickej rodiny Serédi, ktorej pôvod sa niekedy zvykne odvodzovať z dnešnej Serede. Staršia genealogická literatúra sa prikláňala k pôvodu v zaniknutej osade Sered vo Fejérskej stolici. Počiatky rodu nie sú veľmi známe, pred Gašparom sa vie len o jednom z jeho predkov, otcovi Mikulášovi. Matka Klára (†1544) bola pôvodom z rodu Várdai, ktorý mal svoje korene v dávnom šľachtickom rode Gut-Keled a siahali až k počiatkom Uhorska. Predstavitelia tohto šľachtického rodu zastávali v kráľovstve rôzne významné funkcie.

O počiatkoch Gašparovej kariéry nemáme zatiaľ žiadne informácie. Vieme, že si za manželku zobral vdovu Alžbetu (Isotu), pôvodom z významného chorvátskeho šľachtického rodu Frangepanovcov, ktorého predstavitelia patrili medzi elitu tejto časti kráľovstva. Jej predchádzajúci manžel, Štefan Perényi (†1523), bol kráľovským stolníkom, mali spoločných synov Michala a Františka. Michalova prvá žena bola Anastázia Serédi, azda to mohla byť Gašparová dcéra. Gašpar bol Alžbetin tretí manžel, a keďže nebol práve z najbohatšej rodiny, bola to skôr ona, ktorá priniesla do jeho života politický kapitál a spoločenskú prestíž Frangepanovcov a Perényovcov. Rodinné kontakty, ktoré nadobudol týmto sobášom, pravdepodobne, ovplyvnili jeho budúcu kariéru.

Pomoc pri kariérnom postupe mohla prísť aj zo strany jeho príbuzných. V roku 1527 sa spomína aj Gašpar de Sered, ktorý bol tajomníkom v kancelárii kráľovnej Márie (manželky Ľudovíta II.) a za svoje služby dostal titul opáta cisterciátskeho kláštora vo Sv. Gottharde. Ak by išlo o Gašparovho príbuzného, mal by v jeho osobe dôležitého protektora, ktorý by dokázal zabezpečiť jeho prijatie na kráľovskom dvore.

Gašparov švagor, Krištof Frangepan, sa po Moháčskej bitke priklonil na stranu Ferdinanda Habsburského počas jeho voľby za chorvátskeho kráľa. No potom, tak ako mnohí iní šľachtici, prešiel k Jánovi Zápoľskému. V roku 1527 bol chorvátskym bánom, no len veľmi krátko, pretože ešte v ten

istý rok zomrel. Gašpar zostal verný Ferdinandovi a skutočne sa mu to vyplatilo. Už v prvých rokoch vlády nového panovníka, keď Ferdinand bojoval s Jánom Zápoľským o Uhorsko, Gašpar v jeho službách ako novovymenovaný hlavný kapitán Horného Uhorska dobýjal postupne hrady, ktoré držali Zápoľského prívrženci. V roku 1528 dobyl Likavu, Trenčín a v roku 1530 Jáger. Za to získal odmenu v podobe viacerých majetkov. V roku 1541 nadobudol od panovníka Tokajské panstvo, o rok neskôr viaceré majetky Sedmohradského biskupstva. Ďalej bol vlastníkom panstva Zborov (Makovica), Stropkov, Budimír, Regéc, Tálya a iných väčších či menších majetkov v Šarišskej, Abovskej, Boršodskej a Zemplínskej stolici. V Zemplínskej stolici bol druhým najväčším pozemkovým majiteľom. V roku 1544 mu Ferdinand I. zálohoval za 33 000 zlatých panstvá Svätý Jur a Pezinok, čím sa Serédi stal šiestym najväčším pozemkovým vlastníkom v Uhorsku. Z dedičstva po svätajurských a pezinských grófoch získal aj Pajštúnske a Plavecké panstvo. Vlastníctvom týchto majetkov s veľkosťou 689 port bol koncom 40. rokov 16. storočia v rámci Bratislavskej stolice najbohatším šľachticom. Je však zaujímavé, že obrovský majetkový kapitál nepremenil na politický a nezastával žiaden významnejší post v rámci kráľovstva.

Gašpar zomrel 1. marca roku 1550 a bol pochovaný vo svätajurskom Kostole sv. Juraja, kde sa dodnes nachádza náhrobok s jeho vyobrazením, vyhotovený príbuznými, pretože nezanechal dedičov. Kvalitná kamenárska práca zo zahraničia, možno z Viedne, je zaujímavá aj kvôli nápisu, kde sa Gašpar uvádza ako comes de Sancto Georgio et Bozin, teda gróf zo Svätého Jura a Pezinka. Gašpar nebol županom (termín comes sa v našich pomeroch prekladá ako župan) a zároveň mu nebol podľa nemeckého vzoru udelený grófsky titul (ten mali v tom období skutočne len málokto šľachtici). Gašpar teda najskôr prevzal titulatúru pezinských a svätajurských grófov ako vymretého rodu. To môže znamenať, že územie panstiev sa bralo pre jeho vlastníka ako titulárny majetok. Pokiaľ vieme, Gašpar sa aj v iných písomnostiach tituloval týmto označením, mohli by sme snáď uvažovať nad tým, že aj pezinskí a svätajurskí grófi užívali svoje meno z tradície prevažne ako územné označenie, ktoré sa spájalo s vlastníctvom daného majetku - rovnomenných panstiev. Pretože po Gašparovi sa tento titul prestal používať, zrejme sa na prepojenie medzi vlastníctvom a menom zabudlo, alebo sa z praktických dôvodov nevyužívalo.

JURAJ SERÉDI († 1557)

Gašpar nezanechal mužských potomkov a majetky, ktoré držal v zálohu, mali pripadnúť späť Uhorskej komore, no príbuzní si ich vlastníctvo obhájili a vzájomne si ich podelili. Sestra Veronika, manželka Gašpara Alaghyho, získala Regéc a Tályu, brat Ján Tokaj a najstarší brat Juraj práve Pezinské a Svätajurské panstvo (okrem neho vlastnil aj Makovicu). Aj on sa zúčastnil mnohých vojenských ťažení, už v roku 1529 bojoval proti Turkom počas ich obliehania Viedne. Bol šarišským županom (1546) a v roku 1552 získal funkciu košického kapitána, čo vzhľadom na to, že Košice boli v tom čase dôležitou pevnosťou, bola významná vojenská funkcia. S manželkou Katarínou Buchynszkou mal syna Štefana. V roku 1554 sa kráľ rozhodol záložné panstvá, aj vzhľadom na opakujúce sa sťažnosti poddaných, Jurajovi odňať, no jemu sa podarilo udržať si ich až do smrti. Zomrel v roku 1557 a bol pochovaný v Bardejove.

Epitaf brata Gašpara Serédiho Juraja v rím. kat. Kostole sv. Egídia v Bardejove

GAŠPAR II. SERÉDI († PRED 1570)

Syn Gašparovho brata Mikuláša obdržal v zmysle poslednej vôle jeho strýka Juraja panstvo Makovica spoločne so záložnými majetkami vo Svätom Jure a v Pezinku, avšak už v roku 1559 musel posledné dve odovzdať späť komore. Gašparovi zostalo stále panstvo v Makovici a hrad Považská Bystrica, dokonca bol rátaný medzi uhorských magnátov. V roku 1563 bol spoločne s 26 jazdcami súčasťou korunovačného sprievodu Maximiliána I. v Bratislave. Za manželku mal Annu Mérey, dcéru palatínskeho miestodržiteľa Michala Méreyho († 1572), ktorý bol takisto vlastníkom časti majetkov po svätajurských a pezinských grófoch, a to Malinovského hradu (Eberhard). Anna si po Gašparovej smrti zobrala za muža Andreja Balassu, ktorý sa tak stal majiteľom časti Serédiovských majetkov.

Erb Serédiovcov - Siebmacherova zbierka

ECK ZO SALMU († 1574)

Vojenskú kariéru mal priam od kolísky predurčený aj ďalší majiteľ panstiev, Eck, gróf zo Salmu a Neuburgu. Grófi pochádzali z belgických Arden, kde sa v roku 1459 narodil Mikuláš zo Salmu. Vstúpil do služieb cisára Maximiliána I. a prešiel takmer všetkými bojiskami, na ktorých sa Habsburgovci v prvých decéniách 16. storočia pohybovali. „Nesmrtelnosť“

mu priniesla obrana Viedne počas prvého tureckého vpádu v roku 1529, kedy úspešne odrazil obrovskú armádu Sulejmana I. Za tento skutok získal grófstvo Neuburg. Neužíval ho však dlho, kvôli útrapám svojho vojenského života zomrel už v roku 1530. Pre dejiny Pezinka a Svätého Jura je dôležité skôr to, že jeho dcéru Alžbetu si zobral za manželku Krištof, posledný gróf z rodu pezinských a svätajurských grófov. Tento rod mal vo zvyku hľadať manželky v rakúskych krajinách, pohybujúcich sa v blízkosti Habsburgovcov, takže to bol logický krok ich sobášnej politiky, keď sa príbuzensky spojili rody, ktoré patrili zároveň k opore Ferdinandovej vlády v Uhorsku. Mikulášov syn, Mikuláš II. (1500–1550), sa držal otcovho remesla a takisto bojoval proti Turkom, ale v roku 1548 napríklad dobyl pre cisára hrad Muráň, ovládaný lúpežným rytierom Matejom Bašom. Zastával viaceré dôležité vojenské funkcie, bol hlavným kapitánom v Uhorsku, Chorvátsku a v Slavónsku, tiež Rábskym kapitánom (1546–1550). Funkcia kapitána pevnosti v Rábe (maď. Győr) sa zvykla, vzhľadom na jej dôležitosť (stála totiž na prístupovej ceste na Viedeň), obsadzovať vernými prívržencami panovníka a väčšinou cudzincami. Mikuláš bol v tomto období bratislavským županom (1545–1550), tiež sa mohol pyšiť titulom kráľovského komorníka. Po smrti Gašpara Serédiho si nárokoval na Pajštúnske panstvo, vzhľadom na príbuzenstvo svojej sestry, čo sa mu aj podarilo, pretože ho panovník zálohoval Salmovcom.

Erb Salmovcov - Siebmacherova zbierka

Syn Mikuláša II., Eckhart, známy skôr pod skráteným tvarom mena Eck, priam kráča v rodovej tradícii a udržal si v západnom Uhorsku, ale aj na kráľovskom dvore silné pozície, ktoré ešte posilnil sobášom s Katarínou z Pernštejna († 1571) z vplyvného a bohatého moravského šľachtického rodu. Eck bol kráľovským komorníkom (od roku 1554), do konca života držal titul kapitána bratislavského hradu, bol tiež županom Bratislavskej stolice (od roku 1555). Tak ako jeho otec, bol Rábskym kapitánom (od roku 1560) a kráľovským radcom (od roku 1561). V 70. rokoch bol nakoniec aj zadunajským hlavným kapitánom. V 50. rokoch 16. storočia držal Pajštúnske a Plavecké panstvo, pričom druhé zálohoval Fuggerovcom. V roku 1566 sa mu konečne podarilo získať aj Pezinské a Svätajurské panstvo, a držal ich až do smrti. Jeho hospodárenie však bolo spojené s obrovským zadĺžením týchto majetkov a niektoré dlhy, ktoré zanechal, sa amortizovali až začiatkom 17. storočia. Po smrti prvej manželky si Eck, ktorý medzitým nadobudol uhorské šľachtictvo (tzv. indigenát), zobral za ženu Barboru Országhovú z Guty, sestru nebohého krajinského sudcu Krištofa Országha, majiteľa Čachtíc a Modry. Aj toto manželstvo zostalo bezdetné a Eck zomrel v Rábe 7. septembra 1574. Pochovaný bol v kláštore sv. Doroty vo Viedni.

JÁN KRUŽIČ (†1580)

Rod Kružíčovcov (Krusics, Krusith) mal svoj pôvod v Chorvátsku, jeho predkovia Vidašiovci sídlili v Krugu a odvtedy sa nazývali Kružíč. Otec Peter († 1537) bol významným vojenským veliteľom hradu Klis v Dalmácii, za svoje zásluhy získal od panovníka Ferdinanda I. panstvo Lupoglav (Lepoglava) v Ist-

rii. V roku 1537 obliehali hrad Klis Turci (jeho impozantné ruiny sa nachádzajú neďaleko od Splitu), dobyli ho, Petra zajali a odťali mu hlavu. Jeho manželka ju následne od Turkov odkúpila. Syn Ján opustil otcovské majetky v Chorvátsku a hľadal šťastie v službách Habsburgovcov v Uhorsku. V roku 1547 bojoval v Šmalkaldskej vojne v Nemecku, už v roku 1550 ho ale nachádzame na území dnešného Slovenska, kde sa stal kapitánom hradu Čabrad (vlastnili ho Pálffyovci). Neskôr, v roku 1552, sa stal krupinským kapitánom a striedavo zastával funkciu predunajského a banského hlavného kapitána. Mesto Krupina v tom čase tvorilo dôležitý oporný bod protitureckej ochrany prístupov k banským mestám a bola v ňom na tú dobu impozantná vojenská posádka 400 jazdcov a 189 uhorských pešiakov. Kružíč bol vlastne zodpovedný za obranu banských miest. V roku 1562 ho dokonca Turci v bitke pri Sečanoch (Szechényi v Maďarsku) zajali, väznili v Konštantínopole a späť sa vrátil až v roku 1565. Hneď nasledujúci rok znovu zaujal post krupinského kapitána a držal ho až do roku 1577, kedy sa tejto funkcie vzdal vzhľadom na vek a zdravotný stav.

Erb Kružíčovcov - Siebmacherova zbierka

Okrem toho získal za vojenské zásluhy panstvá Čabrad a Sitno, ktorých hrady patrili k takisto dôležitým oporným bodom obrany hraníc. Patrilo mu tiež panstvo Likava (1565) a zároveň bol liptovským županom (1574). Za svoje vojenské zásluhy bol 1. augusta 1570 povýšený do barónskeho stavu. V roku 1572, keďže išlo o významného aristokrata, mal právo sedieť na bratislavskom korunovačnom plese práve korunovaného panovníka Rudolfa II. ako truksas, čo bola čestná funkcia spojená s obsluhovaním pri stole (samozrejme, že ju v skutočnosti nevykonával on, išlo len o honor). V roku 1575 dostal do zálohu aj panstvá Pezinok a Svätý Jur. V roku 1578 sa stal kráľovským dvorným majstrom. Zomrel v roku 1580.

Portrét Jána Kružíča (olejomalba pripísovaná G. Arcimboldovi, Trenčianske múzeum)

Ján Kružíč mal za manželku dcéru Petra Pálffyho, Katarínu (1542–1616). Je možné, že v ňom jeho svokor odhadol dobrehého bojovníka a schopného veliteľa. Katarína vystupovala v manželstve pomerne v silnej pozícii, predsa len Pálffyovci mali už v tom čase výraznú politickú moc, jej brat Mikuláš bol vychovávaný na dvore spolu s následníkom trónu, budúcim cisárom Rudolfom II. Kružíčov jediný známy potomok, dcéra Helena, sa vydala za Maximiliána, syna Adama z Dietrichsteinu (1527–1592), ktorý bol cisárskym dvorným majstrom a vychovávateľom Rudolfa II., čo znamená, že bol jedným z naj-

dôležitejších ľudí na panovníckom dvore. Aj jeho syn pôsobil na dvore ako komorník. Takto vznikali aliančné väzby medzi uhorskou a ríšskou šľachtou, posilňovali sa pozície uhorskej aristokracie na dvore a zabezpečovali najmä novým šľachticom, ktorí sa na výslnie dostávali v 2. polovici 16. storočia, potrebné politické a mocenské krytie.

Katarína Pálffyová si preto po smrti Jána Kružiča udržala, aj vďaka svojmu bratovi Mikulášovi a zaťovi Maximiliánovi, celú majetkovú držbu vo svojich rukách. Nezhabala jej ju komora, a to dokonca ani záložné panstvá, čo bolo inak obvyklé. Táto mimoriadne bohatá vdova však potrebovala ochranu, ktorú jej mohol zabezpečiť iba manžel. Preto sa rozhodla zobrať si Illésházyho, ktorý slúžil spolu s jej mužom, zastával funkcie v stoličnej a komorskej správe a okrem toho bol s Pálffyovcami v príbuzenskom pomere. Mimochodom Helena Kružičová zomrela pomerne skoro, už v roku 1586, v Pezinku.

ŠTEFAN ILLÉSHÁZY (1540/42 - 1609)

Rod Illésházyovcov pochádzal zo Žitného ostrova, z dediny Eliášovce (Illésháza), ktorá je dnes súčasťou obce Nový Život. Ich počiatky sú spojené s rodom Salamon, takže majú spoločných predkov s Esterháziovcami. Patrili k drobnej šľachte a významnejšie postavenie sa podarilo získať až Štefanovmu otcovi Tomášovi, ktorý bol v prvej polovici 16. storočia bratislavským podžupanom.

Svoju kariéru začal Illésházy začiatkom 60. rokov v službách chorvátskeho bána Petra II. Erdődyho, kam ho odporúčal už spomínaný Peter Pálffy. V jeho službách pôsobil v pevnostiach v Leviciach a v Rábe, kde velil 50-tim husárom. Jeho veliteľom tu bol Pálffyho švagor Štefan Dersffy († 1568). Po jeho smrti si Ilésházy v roku 1572 zobral jeho vdovu Annu Erdődy. V žiadanom spoločenskom postupe, ktorý týmto sobášom sledoval, mu veľmi nepomohla, pretože čoskoro, v roku 1577, zomrela v Bratislave.

V tom čase Štefan vymenil svoju vojenskú kariéru za funkciu podžupana Bratislavskej stolice (od roku 1573). Od roku 1577 bol radcom Uhorskej komory. Koncom roka 1581 si zobral druhú manželku, a to Katarínu Pálffyovú. Ako sme už spomínali, Katarína „vlastnila“ určitý majetkový a politický kapitál (barónsky titul) po svojom manželovi, čo chceli v rámci rodu udržať aj jej brat a zať. Títo dvaja pomohli Štefanovi, aby bol už v roku 1582 menovaný liptovským županom (zatiaľ spoločne s Maximiliánom) a nadobudol pôvodné Kružičovské majetky (teda aj panstvá Pezinko a Svätý Jur). V roku

1587 získal Likavu do trvalej držby a zároveň bol povýšený do barónskeho stavu, nielen za vojenské a úradné zásluhy, ale aj kvôli akémusi „zdedeniu“ tohto titulu po Kružičovi. Stal sa tiež kráľovským dvorným majstrom.

Illésházy bol prototypom energického aristokrata, ktorý svoje majetky hospodársky rozvíjal. Podieľal sa na obchode s hovädzím dobytkom, sceľoval svoje otcovské majetky na Žitnom ostrove, získal hradné panstvo Trenčín a tiež post trenčianskeho župana (1594). Koncom 16. storočia bol druhým najväčším pozemkovým vlastníkom v Bratislavskej stolici po Pálffyovcoch (2124 domov v 41 sídlach a majetkových podieloch). Spoločne so švagrom Mikulášom Pálffym sa podieľali na zásobovaní uhorských vojsk v dobe tzv. pätnásťročnej vojny. Spolupracovali navzájom aj napriek konfesijným rozdielom, Illésházy bol silne veriacim evanjelikom, Pálffy zase katolíkom.

Portrét Štefana Illésházyho (olejomalba J. Zieglera z roku 1816, Trenčianske múzeum)

Problémy spojené s výkupom panstiev Pezinko a Svätý Jur zo zálohu koncom 16. storočia, nepravníci Illésházyho majetkového vzostupu, urážka kráľovského majestátu, ale aj strata ochrancov pri panovníkovi (Pálffy), zapríčinili, že Štefan bol v roku 1603 odsúdený na stratu majetkov a musel utiecť do Poľska. Vrátil sa až po vypuknutí Bočkajovho povstania, kde sa pridal na jeho stranu a vyjednal s arcivojvodom Matejom uzatvorenie mieru vo Viedni (1606). Zároveň si od Mateja vynútil navrátenie zhabaných majetkov a aj záložných panstiev, čo sa stalo ešte v ten istý rok. V roku 1608 uspel pri voľbe a stal sa novým uhorským palatínom, vo veľkej miere dopomohol Matejovi k nadobudnutiu uhorskej kráľovskej koruny. Palatínsku funkciu si však užil len veľmi krátko, nasledujúci rok, 5. mája 1609, zomrel. Pochovaný je v Pezinku, v Kostole Nanebovzatia Panny Márie, kde dala Katarína vyhotoviť jeho posmrtný epitaf.

Použitá a odporúčaná literatúra:

- DUCHOŇOVÁ, D.: *Palatín Mikuláš Esterházy a jeho dvor. Spoločnosť – normy – rituály každodennosti*. Bratislava 2013 (v tlači).
- GAHER, F.: *Epigrafické nápisy vo Svätom Jure*. In: *Zo starších dejín Svätého Jura*. Kolektívna monografia. Svätý Jur 2010, s. 75-87.
- KOPČAN, V.: *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava 1986.
- MATUNÁK, M.: *Krupinskí hradní kapitáni*. Krupina 2011.
- NAGY, I.: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XII. köt. Pest, 1857–1868.
- PÁLFFY, G. – PERGER, R.: *A Magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben (XVI–XVII. Század)*. In: *Fons* 1998, V, č. 2, s. 207-264.
- PÁLFFY, G.: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. Században*. In: *Történelmi Szemle* XXXIX, 1997, s. 257–288.
- PÁLFFY, G.: *Türkenabwehr, Grenzsoldatentum und die militärisierung der Gesselschaft in Ungarn in der frühen Neuzeit*. In: *Historisches Jahrbuch* 123, 2003, s. 120 – 130.
- PÁLFFY, G.: *Der Aufstieg der Familie Esterházy in die ungarische Aristokratie*. In: *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert*. Tagungsband der 28. Schlaininger Gespräche. Eisenstadt 2009, s. 13-46.

HRANIČNÝ STROM NAD PEZINKOM

Jozef Tihányi

V zbierkach SNM-Múzea Červený Kameň sa nachádza na prvý pohľad nezaujímavý a pre jeho zbierkový fond neobvyklý predmet – bukový klát, dlhý 96, široký 25 a hrubý 6 cm. Na konkávne prehnutej ploche dreva sú dva nápisy: starší z roku 1676 a mladší z roku 1766. Starší nápis bol náhodne objavený v drevnej hmote pri zoťatí stromu. Mladší nápis je komentárom k tomu staršiemu. Opisuje miesto a okolnosti nálezu, pričom spomína viaceré osoby, lokality i skutočnosti, ktoré postupne upadli do zabudnutia. Obyčajný kus dreva sa tak stal nositeľom viacerých zaujímavých informácií. A nielen to. Starší nápis je v skutočnosti znak, vyrytý do hraničného stromu.

Hraničné znaky na stromoch, v archívnych prameňoch často spomínané, sú pre nás dnes v podstate abstraktným pojmom a ich konkrétne vyobrazenia sú veľmi ojedinelé. Už od druhej polovice 18. storočia boli pri náhodných nálezoch – pri ťažbe dreva alebo v stromoch poškodených bleskom či vetrom – považované za neobvyklé. Z literatúry a archívnych prameňov z okolitých krajín i od nás vieme, že hraničnými znameniami na stromoch boli zväčša kríže, niekedy kalich, strela či iný symbol.

Kríže mali rôzne podoby, počty i rozmery. Mohli byť latinské, grécke, Ondrejské, doplnené o monogram Krista, mená osôb či letopočet. Pri Prahe bol v roku 1742 nájdený v kmeni starého dubu vrastený dvojramenný kríž aj s Ukrižovaným.

Znamenie na našom dreve pozostáva z vyobrazenia Najsvätejšieho srdca Ježišovho – srdca obopnutého trňovou korunou, z ktorého vyrastá kríž. Zaujímavá je štylizácia trňovej koruny do podoby drevorubačskej píly. Srdce dopĺňa Kristov monogram IHS, pod ním sú iniciály MG a letopočet 1676. Celé znamenie má výšku 21 a šírku 11 cm. Písmená MG sa nám zatiaľ nepodarilo hodnoverne vysvetliť a ich význam zostáva otvorený pre ďalšie bádanie. Môžu to byť iniciály osoby, ktorá sa zúčastnila na obnovení hranice, prípadne skratka nejakého hesla či výrazu. Záhľadné je aj využitie symboliky Božského srdca. Ide o symbol rozšírený vo vrcholnom stredoveku, neskôr ožive-

Detail znamenia

ný jezuitmi a spolu s monogramom IHS používaný ako ich emblém. Len krátko pred uvedeným letopočtom, v rokoch 1673–1675, sa srdce v takejto podobe zjavovalo Margaréte z Alacoque, mníške z burgundského Paray-le-Monial. Úcta k Najsvätejšiemu srdcu Ježišovmu sa však dlho šírila len neoficiálne; slávenie sviatku bolo povolené až v roku 1765 (rok pred nálezom nápisu) a všeobecne sa presadil až po polovici 19. storočia. V použití srdca spolu s iniciálami IHS môžeme preto vidieť skôr presadzovanie rekatolizačných snáh spojených s jezuitmi, než rýchle preniknutie nového kultu do nášho prostredia.

Druhý nápis vysvetľuje okolnosti nálezu toho prvého. Došlo k nemu koncom septembra 1766 v lese na hrebeni Malých Karpát v najzápadnejšom cípe pezinského chotára, na mieste Tri kamenné kopce (584 m n. m.). Bolo tu rozhranie chotárov Pezinka, Limbachu a Sklenej Huty, vyznačené tromi kopami kamenia. Hranica bola vo svojom ďalšom priebehu v lese označená vždy dvoma kopami kamenia v pravidelných odstupoch približne 100 m. Ak hranicu tvorila cesta, kopy kamenia boli po jej stranách, ak bol hranicou potok, boli kopy kamenia oproti sebe na jeho brehoch. Značenie hranice je precízne zachytené na mape pezinského chotára z roku 1767 i na lesnej mape mesta Pezinka z roku 1871 v podobe malých kruhov,

Bukový klát s vyrytými znameniami a textom

Detail vrchnej časti nápisu

ktorých obvod pretínajú krátke radiály. Toto označenie hraníc pravdepodobne vzniklo v prvej polovici 17. storočia v súvislosti s povýšením Pezinka na slobodné kráľovské mesto, kedy boli z územia Pezinského panstva vyčlenené pozemky patriace mestu. Dvojice kamenných kôp totiž vytyčujú len chotár Pezinka. Bežné bolo používanie jednej takejto kopy, aj to len na miestach bez prirodzených hraníc daných terénnymi útvarmi, v miestach zalomenia hranice, jej prekríženia s významnou cestou a pod. Spomínané kopy kamenia neboli efemérnym znamením, z veľkej časti sa zachovali dodnes a niektoré dokonca dodnes slúžia ako hraničné body. Dvojice kôp sa nám podarilo dohľadať v úseku hranice od osady Kolárske pozdĺž cesty a západného prítoku Kolárskeho potoka až po kótu Tri kamenné kopce, kde sa na západnom úpätí pahorku, asi 20 m od jeho vrcholu nachádzajú tieto kopy tri. Ďalej na severovýchod pozdĺž červeno značeného turistického chodníka pokračujú opäť v pravidelných odstupoch dvojice takýchto kôp. Kopy majú priemer do 2 m, výšku cca 1 m. Vzdialené sú od seba rôzne – 1 až 4 m, podľa šírky potoka či chodníka. Tieto kopy kamenia predstavujú dôležitý prvok v pamäti krajiny a sú dokladom jej historickej kontinuity.

Spomenutá osada Sklená Huta (Glasshütten), v dobových dokumentoch zachytená aj ako Hutyen, Huty, Hutya či Rovina dnes už neexistuje. Patrila do Plaveckého panstva a nachádzala sa uprostred hôr nad obcou Jablonové, v priestore Vojenského obvodu Záhorie-časť Turecký Vrch. Bolo to osídlenie, ktoré sa rozvinulo okolo sklárskej huty, fungujúcej v údolí Stupavského potoka a na úpätí Hrubého vrchu (564 m n. m.) v druhej polovici 17. storočia. Tunajší obyvatelia dávali spočiatku svoje deti krstiť v Limbachu (evnajelici, záznam z roku

Detail spodnej časti nápisu

1656) a neskôr v Jablonovom (katolíci). V prvej štvrtine 18. storočia každé tretie dieťa pokrstené v kostole v Jablonovom pochádzalo z Huty. Išlo teda počtom obyvateľov o sídlo na úrovni štandardnej poddanskej dediny. V polovici 18. storočia však už z Hút nebol v Jablonovom pokrstený nikto. Posledné zmienky o osade sú z roku 1762, no miestny názov sa udržal dlhšie. Nápis na dreve je jednou z mála zmienok o osade a o existencii jej chotára, dnes patriaceho obci Jablonové.

Buk, ktorý rástol niekde v blízkosti či priamo medzi spomenutými troma kopami kamenia, bol zoťatý v septembri roku 1766. Zrejme sa vedelo, že ide o hraničný strom, nakoľko pri jeho stínaní boli ako svedkovia prítomní predstavitelia pezinskej samosprávy – mešťanosta Ján Schiller a senátor Mikuláš Richter. Buk zoťal drevorubač Ján Pivoda a po rozštípení kmeňa našiel spomenutý starší nápis. Ten zaujal mešťanostu Schillera a senátora Pavla Belošiča natoľko, že sa rozhodli darovať ho grófovi Rudolfovi Pálffyemu na Červený Kameň do jeho kabinetu starožitností. Práve vďaka tomu, hoci s kusom šťastia, sa bukový klát s hraničným znakom zachoval až dodnes.

Na prvý pohľad zaujme skutočnosť, že znamenie z roku 1676 je zrkadlovo obrátené. Nejde o žiadnu kuriozitu. Znamenie bolo vyryté v správnom smere do kmeňa zbaveného kôry. Táto rana postupne prerastala blanou a kôrou, pričom vyryté znaky sa v novom dreve prejavovali ako štrbiny s mzoľmi a sukmi, narušajúcimi letokruhy. Naše znamenie je teda iba stopou, ktorú v novom dreve zanechalo skutočné znamenie. To sa nachádzalo na druhej časti rozštípeného klátu, ktorú podľa nápisu z roku 1766 uložili v pezinskej radnici. Tento

Dvojice kamenných kôp na brehoch potoka medzi osadou Kolárske a kótu Tri kamenné kopce

Trojica kamenných kôp na lokalite Tri kamenné kopce

druhý kus sa nám nájsť nepodarilo. Je možné, že zhorel pri požiari pezinskej radnice v roku 1832.

Znamenie bolo po náleze v roku 1766 kvôli lepšej čitateľnosti zvýraznené čiernou farbou. Hoci sú známe aj prípady tmavnutia dreva vplyvom štiav mokvajúcich z rezov stromov, v tomto prípade to tak nie je. Znamenie doplnili sprievodným nápisom, ktorý vysvetľuje okolnosti nálezu. Tento je namaľovaný čiernym tušom na ceruzou predrysované riadky a písmená. Zo „zadnej“ strany bol klát kvôli zaveseniu opatrený kovaným očkom na plechovom štítku, pribitom štyrmi kovanými klincami. Na pohľadovej strane nad nápisom je papierový štítok s číslom 13, odtrhnutý a znova prilepený. Ide o inventárne číslo predmetu zo zbierok grófa Rudolfa Pálffyho. Jeho

„Antiquitäten Kamer“ pozostávala z viacerých kolekcí, známych väčšinou len z inventárov. Bola tu zbierka sošiek a idolov, zbierka váz, pohárov a šálok, zbierka tabatierok, zbierky morskej fauny a flóry, zbierka skamenelín, zbierka minerálov, zbierka rímskych mincí, zbierka sediel a konských postrojov a pod. Poleno s nápisom bolo zaradené do zbierky „Rozličných predmetov, umeleckých kusov a prírodných jedinečností“. Len niektoré z položiek v inventároch sa doposiaľ podarilo nájsť a stotožniť s reálnymi predmetmi, takže aj v tomto smere je klát z hraničného buku nad Pezinkom jedinečný. Predmet bol do zbierok múzea zapísaný v roku 1953, má evidenčné číslo S 187.

Lokalita Tri kamenné kopce na mape z roku 1871

Dvojica kamenných kôp po stranách turistického chodníka severovýchodne od kóty Tri kamenné kopce

Anno 1766
Den 25 Septem(ber)

Ist in den Pößinger Stadt Wald die 3 steinerne Haufen ge-
nant gegen Limbacher, Pößinger und Glas-Hütnr Hotter
von Joannes Pivoda einem Holzhacker in gegenwart Herr
Bürgermeisters Joannes Schiller und eines RathsHerrn Ni-
colaus Richter eine Buchen umgehauen worden, und da der
Holzhacker den Baum zerspalten, so ist gegenwartiges halbe
Schaidholz mit denen hier

2HI
DM
ðŸðl

verkehrt eingewachsenen Buchstaben Zeichen und Jahr-Za-
hl aus dem kern ausgefallen und hat bemelter Herr Burger-
meister, dann Herr Paul Bellosics RathsHerr diesen theil zum
andenken in die Gräfl. Rudolph Pálffy Antiquitaeten Kamer
geschenkt, der andere theil, worauf die Buchstaben rechts,
wie man glaubt, eingeschnitten und also verwachsen seynd,
ist zu Pößing im RathHaus aufbehalten.

Roku 1766
Dňa 25. septembra

V pezinskom mestskom lese zvanom Tri kmenné kopy bol na
rozhraní chotárov Limbachu, Pezinka a Sklenej Huty drevo-
rubačom Jánom Pivodom za prítomnosti mešťanostu Jána
Schillera a senátora Mikuláša Richtera zoťatý buk, a keď
drevorubač rozštíepil jeho kmeň, z jadra vypadol tento klát
s obrátene vrastenými písmenami a letopočtom

IHS
MG
1676

a spomínaný pán mešťanosta a ďalej senátor Pavol Bellosics
darovali túto časť klátu na pamiatku do komory starožitností
grófa Rudolfa Pálffyho, a druhá časť klátu, do ktorej boli pís-
mená, ako sa domnievame, správne vyrezané a takto vraste-
né, je opatrovaná v radnici v Pezinku.

Pramene a literatúra:

- Univerzitná knižnica v Bratislave. Kabinet rukopisov a starých tlačí, inv. č. Ms 851, Catalogus Verschiedener Sachen und kunstreichen Stücken, dann Natur Seltenheiten.
- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra. Zbierka máp a plánov, inv. č. Pe-1, Mapa chotára slobodného kráľovského mesta Pezinok, 1767.
- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra. Zbierka máp a plánov, inv. č. Pe-11 Lesná mapa mesta Pezinka, 1871.
- DUBOVSKÝ, J. a kol.: Štátny okresný archív Bratislava-vidiek. Bratislava 1980.
- DUBOVSKÝ, J. – ŽUDEL, J. (eds.): Dejiny Pezinka. Bratislava 1982.
- HOŠEK, E.: Pôvodný výskyt drevín v jedľovej oblasti Malých Karpát podľa výsledkov historického výskumu. In: Československá ochrana prírody 2, 1965, s. 87-120.
- HRUBALA, M. – POSPECHOVÁ, P. – WITTGRÜBER, P.: V službách mesta. Z vývoja pezinskej samosprávy v 17.-19. storočí. Pezinok 2005.
- HRUŠKOVÁ, M.: Podivuhodné stromy. Praha 2011.
- CHADT-ŠEVĚTÍNSKÝ, J. E.: Pověsti a dohady o starých a památných stromech v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: Český lid, roč. XVII., 1908, s. 175-190.
- JANOŮŠEK, V.: Otisky křížů ve stromech a pověsti o nich. In: Český lid, roč. VII., r. 1898, s. 361.
- KIRSCHBAUM, E. (ed.): Lexikon der Christlichen Ikonographie. Zweiter Band. Allgemeiner Ikonographie F-K. Rom – Freiburg – Basel – Wien 1970.
- MURGAŠOVÁ, I.: Neznáma sklárska osada Rovina a huta v Malých Karpatoch. In: Sborník SNM – História, roč. 3., r. 1963, s. 43-52.
- PIŠŮT, P.: Dreviny ako hraničné objekty na území bratislavského Ružínova v 16.-18. storočí. In: Zborník mestského múzea Bratislava XV, 2003, s. 73-82.
- POSPECHOVÁ, P. (ed.): Bozen ... Pezinok 1208-2008. Pezinok 2008.
- SEDLÁK, F. – ŽUDEL, J. – PALKO, F.: Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch I. Oddelenie feudalizmu. Bratislava 1964.
- ZÍBRT, Č.: Stromy a otisky křížů v zemích českých. In: Živa, roč. XXI, 1911.

DEMOGRAFICKÉ ÚDAJE Z MATRIKY ZOMRELÝCH NA CAJLE Z ROKOV 1849 – 1886

Peter Wittgrüber

Matriky sú základným prameňom pri skúmaní demografické-
ho vývoja obyvateľstva jednotlivých miest a obcí, ale aj ce-
lých regiónov. Matriky miest a obcí okresu Pezinok sa dnes
nachádzajú v Štátnom archíve v Bratislave a v jeho pobočke
v Modre, v Zbierke cirkevných matrik. Tento pramenný ma-
teriál je však v súčasnosti čiastočne dostupný aj v elektro-
nickej podobe na internetovej stránke www.familysearch.org.
V minulosti sa viedli tri druhy matrik - zosnulých/zomretých,
narodených a sobášených. Ako príklad získavania informá-
cií z matrik uvádzame matriku zomrelých rímsko-katolíckeho
vierovyznania na Cajle z rokov 1849–1886. V matrike nachá-
dzame údaje o dni, mesiaci a roku úmrtia, meno, vek a viero-
vyznanie zosnulého, meno najbližšieho príbuzného a príčinu
smrti. Taktiež je v nej uvedené meno kňaza, ktorý zomrelého
pochovával.

Z HISTÓRIE OBCE

Cajlu pravdepodobne založili niekedy v druhej polovici
14. storočia nemeckí kolonisti. Prvýkrát sa spomína v roku
1425 ako villa Czayel. V tom čase mala 26 osídlených usad-
lostí, ktoré boli usporiadané do jedného radu, orientovaného
v smere juh – sever. Krátko na to dedina zanikla, lebo v roku
1509 sa medzi majetkami pezinského panstva nespomína.
Stalo sa tak pravdepodobne počas husitského plienenia
v roku 1428 alebo vzbury žoldnierov kráľovnej Alžbety v roku
1449. Opäť sa spomína až v roku 1532 ako osídlená dedina.
Postupný rozmach Cajly koncom 16. storočia vyvolal spory
s Pezinkom, ktorého predstaviteľa sa domnievali, že sa dedi-
na rozrastá na úkor Pezinka. Pezinčania sa dokonca pokúšali
pripojiť Cajlu k Pezinku. Spory definitívne vyriešilo až privilégi-
um panovníka z roku 1615, ktoré stanovilo, že Cajla sa má
odlúčiť od Pezinka a na „večné časy“ má patriť k Pezinskému
panstvu.

V druhej polovici 16. storočia dochádza ku chorvátskej kolo-
nizácii obce, ktorá tak doplnila pôvodný nemecký a sloven-
ský živel. V roku 1663 bola obec vypálená Turkami a neskôr
bola niekoľkokrát vyplienená počas stavovských povstaní
v 17. a na začiatku 18. storočia. Podľa štruktúry vlastníkov
majetku a pôdy v obci bola Cajla chudobnou dedinou a tento
charakter si udržala aj po zrušení poddanstva v roku 1848.
Napriek tomu, že bola Cajla od svojho vzniku samostatnou
obcou, jej väzby na Pezinok boli veľmi silné a v priebehu 19.
storočia tento trend ešte vzrastal. Dialo sa tak aj napriek
tomu, že administratívne mala Cajla, spoločne s Kučisdor-
fom a Trlincom (dnešné Vinosady) od roku 1871 samostatný
notariát a od roku 1895 aj štátny matričný úrad. Výrazným
zásahom do života obce bolo zriadenie Študijnej základiny
v Pezinku, ktorá vznikla na základe testamentu Jána Pálfi-

ho st. Väčšinu majetku základiny tvorili polia a lesy v chotári
obce Cajla. Z nich podstatnú časť dávala správa základiny do
prenájmu árendátorom, ktorí nielenže drancovali polia a in-
ventár, ale tiež vykorisťovali nájomných robotníkov na panho-
leckom majeri, medzi ktorými bolo veľa Cajľanov.

V roku 1925 v rámci reštrukturalizácie verejnej správy zanikol
Okružný notariát pre obce Cajla, Kučisdorf a Trlinok a Cajla
bola začlenená do notariátu v Pezinku. Už vtedy navrhol Pez-
inok Cajle zlúčenie, no jej predstavitelia odmietli. Neúspešné
pokusy o pripojenie sa opakovali aj v rokoch 1942 a 1946.
Až 30. marca 1947 sa väčšina obyvateľov Cajle vyslovila za
zlúčenie obce s Pezinkom s platnosťou od 1. januára 1948.

DEMOGRAFICKÝ VÝVOJ OBYVATEĽSTVA

Najstarší známy údaj, z ktorého môžeme vyvodiť určité pred-
poklady o štruktúre a počte obyvateľstva obce je daňový sú-
pis Bratislavskej stolice z roku 1598. Vtedy mala Cajla 112
domov. Pri predpokladanej veľkosti rodiny obývajúcej jeden
dom v počte 5-7 osôb môžeme skonštatovať, že Cajla mala
v tom čase 550-800 obyvateľov a radila sa medzi veľké de-
diny. Ďalším relevantným údajom je zápis z kanonickej vizi-
tácie z roku 1634. Podľa neho bolo v tom čase na Cajle už
iba 65 domov, znamenajúcich približne 300-500 obyvate-
ľov. Pomerne veľký úpadok v porovnaní s predchádzajúcimi
rokmi súvisí azda so skutočnosťou, že chorvátski kolonisti,
ktorí sa usadzovali na majetkoch panstiev Pezinok a Svä-
tý Jur neboli spokojní s podmienkami, ktoré im stanovovali
založní majitelia panstiev a pred útlakom častokrát utekali
do iných miest. Takýto útek je napríklad doložený v blízkych
Šenkviaciach v roku 1569, odkiaľ utiekla pomerne veľká sku-
pina poddaných do Skalice a v jej blízkosti založila na pustej
pôde dnešnú dedinu Mokrá Háj. Vyľudnenie Cajle však mohli
v tom čase spôsobiť aj rôzne epidémie, či vojnové udalosti.
Po roku 1634 nasledovalo obdobie relatívneho pokoja, kto-
ré onedlho vystriedali hrôzy stavovských povstaní, ktoré sa
nášho územia dotkli najmä v druhej polovici 17. a na začiatku
18. storočia.

V roku 1746 evidujeme na Cajle 117 osídlených sedliackych
a želiarskych usadlostí. Popri nich bolo v dedine ešte 53 pus-
tých. V roku 1768 bolo na Cajle ešte stále 48 pustých usadlos-
tí. Cajľania o nich povedali, že: „jedna je pustá ešte od kuruckej
vojny, tri sú pusté 48 rokov, jedna 45 rokov, tri 40 rokov, dve 30
rokov, jedna 25 rokov, jedna 20 rokov. 36 pak sú, ktorým ani
pamätníka není v našej obci.“ Podľa ich výpovedí boli dôvodom
ich opustenia „vojna, nedostatok, psota a smrť tých, ktorí drži-
ce takove štvrť domy vymreli a potomci jejich na psotu vyšli.“
Pozitívny vývoj nastáva až koncom 18. storočia. Podľa krajín-

ského súpisu z roku 1828 bolo na Cajle 165 zdanených domov a v roku 1846 34 sedliackych a 123 želiarskych domov. Štatistiky obyvateľstva a jeho sčítavanie sa začali realizovať až v druhej polovici 18. storočia. Napríklad v roku 1786 mala Cajla vrátane rozptýleného obyvateľstva (mlyny, drevorubači v horách) 1131 obyvateľov. V prvej polovici 19. storočia došlo k poklesu populácie v obci, keď v dôsledku cholery zomrelo v roku 1831 v priebehu mesiaca 112 obyvateľov, čo bolo približne 10% obyvateľstva obce. Cholera sa opakovala aj v nami sledovanom období, kedy v rokoch 1850, 1866 a 1873 zomrelo priamo na choleru 66 ľudí. K nim však treba prirátavať aspoň časť obyvateľstva obce, ktorá v sledovanom období zomrela na hnačky, prípadne dyzentériu. Celkovo išlo o 109 osôb.

Podľa údajov z roku 1854 mal intravilán Cajle 168 zastavaných parciel, na ktorých žilo 189 rodín. Takmer polovicu tvorili bezzemkovia, ktorí pracovali na majeri Baumwald (dnešný Panholec), v bratislavských továrňach, pezinských baniach a pezinskej tehelni. Menšiu časť tvorili drevorubači v panských lesoch. Podľa konkrétneho údajaja žilo v roku 1860 na Cajle 1236 obyvateľov a v roku 1910 1234. Pod stagnáciu, či dokonca mierny pokles obyvateľstva obce sa podpísala nielen vysoká úmrtnosť detí, ako si ukážeme nižšie, ale tiež vysťahovalectvo mužov za prácou do Ameriky. Len v roku 1912 tak odišlo z Cajle 39 žiteľov rodín. Situácia sa nezmenila ani po vzniku ČSR.

DEMOGRAFICKÉ ÚDAJE Z MATRIKY ZOMRELÝCH NA CAJLE 1849 – 1886

Napriek tomu, že sme si za zdroj demografických údajov o obyvateľstve Cajle vybrali len jeden z troch druhov matrik, prináša nám aj tento dostatok relevantných informácií. A to najmä o mortalite, čiže úmrtnosti v skúmanom období, etnickej, či sociálnej príslušnosti Cajlanov, jednotlivých rodinách, ale aj o úmrtnosti detí, či príčinách úmrtia.

V skúmanom období, teda v rokoch 1849 – 1886 zomrelo na Cajle celkovo 1825 osôb. Na základe tohto čísla by sme mohli skonštatovať, že zomrela viac ako celá jedna populácia obce. Samozrejme, toto tvrdenie je mierne skresľujúce. Matrika zomrelých na Cajle v rokoch 1849 – 1886 nám nepochybne prináša dostatok údajov o výmene takmer celej generácie jej obyvateľov, pretože pokrýva obdobie 37 rokov.

Skôr, ako sa dostaneme k hlbšej analýze uvedenej matriky, spomenieme niekoľko základných štatistických údajov. V skúmanom období evidujeme 1825 osôb, z toho bolo 889 ženského pohlavia a 936 mužského pohlavia. Najdlhšie žijúcim Cajlanom bol podľa matričného zápisu vdovec Anton Probst, bývajúci v dome č. 106, ktorý zomrel 15. 4. 1870 vo veku 105 rokov.

PRIEZVISKÁ

V matrike sa nachádza celkovo 436 priezvisk. Mnohé z nich, najmä priezviská nájomných robotníkov a baníkov sa objavujú len raz (199 priezvisk). Častejšie sa vyskytujú priezviská tradičných cajlanských rodín. Najviac je v matrike zastúpené priezvisko Solga, nasledujú priezviská Hacaj, Tahotný, Pátek, Hanusek, Benčúrik, Spevák, Hrachovský, Krasňanský, Maj-

tán a Guštafík. Týchto desať priezvisk je v matrike zastúpených 394 jedincami, čo predstavuje 21,5% všetkých zomrelých Cajlanov v skúmanom období. Samozrejme, masívny výskyt jedného priezviska nemusí zákonite znamenať, že išlo o jednu rodinu. Prax ukazuje, že v rámci jednej komunity môžu existovať viaceré rodiny s rovnakým priezviskom, ktoré už nie sú v určitom období priamo príbuzensky prepojené. Je zaujímavé, že minimálne šesť najpočetnejších cajlanských priezvisk existuje v hojnom počte na Cajle dodnes.

Najčastejší výskyt priezvisk

Solga	92
Hacaj	53
Tahotný	49
Pátek	36
Hanusek	32
Benčúrik	29
Spevák	27
Hrachovský	26
Krasňanský	26
Majtán	24
Guštafík	23
Tyko	18
Čermák	17
Forner	17
Andel	16
Flaškár	16
Mondok	16
Polkoráb	16
Sobota	16
Holzmann	15
Kelecsény	15
Petrík	15
Hasák	14
Slezák	14
Bader	13
Federl	13
Šťastný	13
Illik	12
Ondrovič	12
Slamka	12
Večera	12

ETNICITA

Z hľadiska etnickej príslušnosti kopíruje štruktúra priezvisk tradičné osídlenie regiónu, kde dochádza k miešaniu nemeckej, slovenskej, českej, chorvátskej a maďarskej komunity s niekoľkými netradičnými priezviskami, ktoré zastupujú exotický, ale pre náš región typický taliansky živel (Candio/ Kandia, Ventura, Casarin). Pri tomto porovnávaní však vychádzame výhradne z písanej formy priezviska, čo môže byť síce indikátorom pôvodu jeho držiteľa, no v konečnom dôsledku nemusí znamenať skutočnosť, že sa ten považoval za príslušníka uvedeného etnika. Charakteristické sú v tomto prípade priezviská Čech či Tóth. Určité prekryvanie môže tiež nastávať medzi slovenskými a českými priezviskami ako napríklad pri priezviskách typu Pátek, či Sobota.

Etnicita podľa priezvisk

České	47 (10,8 %)
Chorvátske	34 (7,8 %)
Maďarské	20 (4,6 %)
Nemecké	108 (24,8 %)
Slovenské	196 (44,9 %)
Neidentifikované	31 (7,1 %)

Ak by sme túto tabuľku vymedzili len pre 44 najčastejšie sa vyskytujúcich priezvisk v matrike (s výskytom 10 a viac osôb) a vyselekovali nájomných a vo veľkej miere tak aj dočasných robotníkov, získavame možno realistickejší obraz o etnickej

štruktúre obyvateľstva Cajly. Samozrejme s pripomienkou relevantnosti údajov, ktorú sme uviedli vyššie.

Etnicita podľa priezvisk, 44 najčastejšie sa vyskytujúcich priezvisk

České	2 (4,5 %)
Chorvátske	3 (6,8 %)
Maďarské	4 (9,1 %)
Nemecké	6 (13,6 %)
Slovenské	25 (56,8 %)
Neidentifikované	4 (9,2 %)

Z toho vyplýva, že obyvateľstvo Cajle bolo v prevažnej miere podľa priezvisk slovenské. Tu treba poznamenať, že relevantnejšie údaje by sme k danému obdobiu získali podľa sčítania obyvateľstva.

POVOLANIA

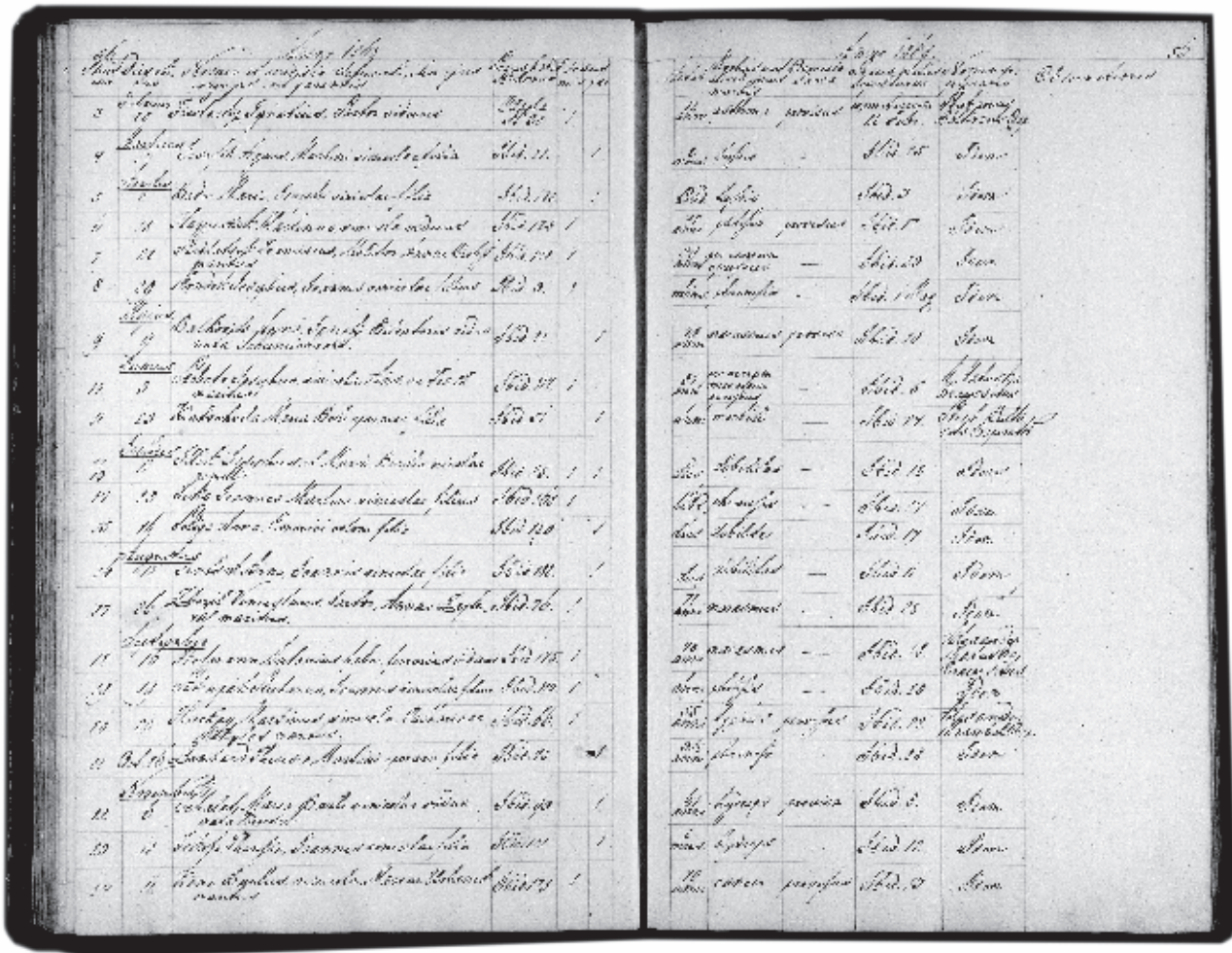
Matrika prináša tiež zaujímavé a podrobné informácie o sociálnom postavení jednotlivých obyvateľov obce. Okrem iných totiž uvádza aj povolania zomrelých, resp. povolania najbližších členov, žiteľov rodiny. Znamená to, že o remeselníckych majstroch, baníkoch, či nájomných robotníkoch sa dozvedáme aj z údajov o úmrtí ich manželky, syna, či dcéry. Medzi najčastejšie zaznamenané povolania patrili vinohradníctvo, či nájomný robotník, no objavujú sa aj pomerne originálne profesie ako napríklad profesor, či chirurg.

Povolania zomrelýchh, resp. najbližších členov - žiteľov rodín

Povolanie	počet	priezviská
Baník	6	Župka, Veit, Kralovič, Sobota, Ascher, Vilím, Sumera, Schmiedt, Solga, Hacaj, Vítek, Dubanský, Sasman, Lacko, Remiš, Jozefík, Krausz, Hofmann, Junghans, Babulík, Nebesár, Echardt
Čižmár	0	Hataj, Čuvák
Debnár	4	Barták, Hajtmánek, Hašek, Ellner, Obrátil, Guštafík, Friesz (učeň)
Domkár	0	Dulanský
Dráb	1	Volar
Drevorubač	6	Juriš, Schwarz, Trautenberg, Eckhard, Čermák, Reissauer, Troster, Weiss, Kern, Vajkuny, Grznárik
Finančný úradník	1	Broggany
Hostinský	1	Krausz, Frau, Kittschl, Casarin
Hrnčiar	0	Kročka, Dobeš, Dubaj
Chirurg	0	Hromádka
Kefár	0	Janček
Klobučník	0	Palkovič, Čech (učeň)
Kolár	1	Zeidler, Dait, Dengler
Kováč	5	Zagíček,Tarantik, Hofmann, Richter, Kainar, Holzmann, Mathon, Múčka, Bokes, Krausz, Kristián
Krajčír	7	Lindner, Kročka, Mazanec, Friesz, Rakita, Braun, Frišstacký, Zboril, Trnčík, Šmolík, Elles, Frič, Opršal, Kostka, Pašina
Lesník	2	Scherzer, Mrkva, Čermák, Kern

Mäsiar	0	Zaicz, Blaško
Mlynár	6	Plank, Junghans, Doláš, Nesvadba, Vojáček, Čačo, Obrátil, Lukas, Sedláček, Dubaj, Gažo, Šimek, Hegyesi, Tauber, Jurík, Lastovička, Záhumenický, Handhuber, Pavlovič, Bradáč, Li-fík, Anderieth, Holík
Murár	2	Ott, Nadler, Král, Večera, Caletka, Kellerman, Krug, Hrodek, Sebuch (učeň)
Mydlár	1	Žitník
Nájomný robotník	46	Ascher, Bader, Baláž, Baran, Baudisch, Benčúrik, Beňo, Bilský, Boďo, Bokes, Brnčík Čermák, Čuligan, Daraš, Demovič, Dlhý, Dubanský, Dubek, Eigenberger, Etlauer, Federl, Fischer, Flaškár, Fokoš, Foltanovič, Fraňo, Gašparík, Gruna, Hacaj, Hadnai, Hanusek, Hladík, Hoda, Holík, Homolka, Hrachovský, Hranický, Illik, Ježovič, Johanus, Jokl, Jozefík, Jurovič, Kaluška, Kelecsény, Kellerman, Kechrna, Klamo, Klimek, Klimo, Kneifel, Kočiš, Koleda, Kostka, Kotkolík, Kováč, Kovačovský, Kovalovský, Kralovič, Krasňanský, Kratochví-la, Kročka, Lančarič, Ludwig, Majtán, Malešic, Matejkovič, Mesarič, Michler, Mikuláš, Mon-dok, Nadler, Nagy, Nespala, Noga, Obrátil, Očkovský, Pátek, Petřík, Pilný, Polák, Polkoráb, Roth, Seemann, Seidel, Schilling, Schreiber, Sobota, Solga, Steberl, Strapák, Strnisko, Ša-lát, Šefčík, Šilhár, Špalek, Šťastný, Tahotný, Tauber, Tehl, Timko, Tlačík, Tokoš, Tomašovič, Tretina, Trgala, Tyko, Valášek, Vanovič, Veselý, Viskočil, Weiss, Wiesner, Zagajec, Zígal
Nočný strážca	0	Malešic
Notár	1	Weisz, Beck, Fenyvessy
Obchodník	1	Junghans
Obuvník	7	Solga, Čuvák, Tauber, Barič, Vilt,Hitsfeld, Kadlečík, Šumichrast, Korbel, Bilský, Bokes, Pal-kovič, Wild, Hanker, Povalač, Nebesár, Kandia, Roth, Sašina, Federl, Tajerl (učeň), Maza-nec
Panský pastier	1	Tomašovič
Panský poľovník	0	Namer, Bohatý, Dúbravský, Šándor, Prau, Worliczky, Frank
Papierník	2	Tajerl (učeň), Lehmann (učeň)
Pastier	5	Klobušický, Nagy, Figura, Fuchs, Remiš, Novota, Kvasnica, Vacz, Andrašík, Michalčík, Vý-chodský, Petřík
Pekár	0	Procházk
Pohonič	1	Pažitný, Kostka, Schmiedt
Povozník	0	Belko, Povalač
Povrazník	1	Korvas
Profesor	1	Nebesár
Pútnik	1	Nagy
Richtár	0	Gušťačík, Spevák
Sedliak	6	Flašík, Polák, Hrdlovič, Novotný, Šeliga, Eigenberger, Krasňanský, Pilný, Tahotný, Stríž, Lacko, Gruna, Janáček, Hajtmánek, Chvostek, Forner, Noskovič, Solga, Balent, Rajtinger, Sobota, Federl
Sluha	0	Čermák
Správca	0	Krausz
Stolár	2	Lenhard, Schlemmer, Vlk, Pribil, Triger, Večera, Majer, Sujka, Bauer, Hlavič, Pauer, Trnčík, Prizbul, Lupka, Petrovič, Petřík
Strážca polí	0	Krasňanský
Súkenník	3	Kratochvíla, Ferdinand, Terušek
Tehliar	0	Slovinec
Tesár	3	Bachman, Hofmann, Pribil, Lindner, Pleisner, Weiss, Petřík Schlemmer,Majer, Vlk, Večera, Fleisner, Pauer, Petrovič
Tkáč	9	Kočiš, Bajer, Breiter, Tuma, Ludwig, Nedielka, Hájek, Zígal, Večera, Flugs, Pauvis, Holačka, Rázga
Tokár	0	Čihala
Učiteľ	1	Nebesár
Úradník	0	Pilný, Sadrovič

Vápenník	0	Jokl
Vinohradník	133	Andel, Bader, Baďura, Baláž, Balent, Baranek, Bartončík, Benčúrik, Beňo, Bernáth, Blaško, Blaškovič, Boďo, Bohun, Brko, Bugarovič, Ciferský, Čepera, Čermák, Čík, Čuligan, Daniš, Detrik, Dlaškovič, Dulanský, Eichenberger, Engelmann, Farnady, Fašung, Finčík, Fischer, Flaškár, Foltanovič, Forner, Fraňo, Fratrik, Frič, Gušťačík, Hacaj, Halik, Handreich, Hanusek, Hasák, Hladík, Hlavek, Hoda, Holík, Holzmann, Homola, Homolka, Hrachovský, Hranický, Chrastek, Illik, Jamriška, Jankovič, Ježík, Ježovič, Jozefík, Jurovič, Kana, Kanich, Kelecsé-ny, Klobušický, Knapp, Kostka, Kováč, Kovačovský, Krajčírovský, Krajčovič, Krasňanský, Kročka, Lacko, Lančarič, Loy, Macejkovič, Majba, Majtán, Malešic, Matejkovič, Matejkovič, Matyašovský, Mesarič, Mikuláš, Mlynek, Mondok, Moravčík, Mrvec, Noga, Noskovič, No-votný, Očkovský, Ondrovič, Pančucha, Pátek, Pavelka, Pavlovič, Pažitný, Peškovský, Petřík, Petrovič, Poláček, Polkoráb, Povalač, Putec, Rechterovič, Ruža, Schlemmer, Slamka, Sle-zák, Slimák, Sobota, Solga, Spevák, Stanko, Stehlík, Strapák, Strezenický, Strnisko, Šalát, Ščibrányi, Šilhár, Šimonič, Šteberl, Šútovský, Tahotný, Taran, Tlačík, Tokoš, Tomka, Tretina, Trnčík, Tyko, Urbánek, Vanček, Virgovič, Vrana, Vranič, Vrniško, Vrnoszil, Wild, Záruba
Vojak	1	Zagajec
Voliar	2	Kohút, Zagajec, Polkoráb, Slezák, Kvasnica, Drahoš, Horváth, Masarík, Turanský, Dulaj, Takáč
Vozataj	0	Zeidler
Vyslúžilý vojak	2	Šťastný, Čuligan
Žobrák	22	Vinček, Turinič, Maličič, Malešic, Vrana, Fischer, Kostka, Solga, Rezník, Kachlík, Slamka, Jašínský, Strezenický, Kneško, Šťastný, Trgala, Schwarz, Benčúrik, Petřík, Kovalovský, Kostka, Pátek

Záznam z cajlanskej matriky zomrelých z roku 1868

Z tabuľky je zrejmä nielen skutočnosť, že najsilnejšie zastúpenými sociálnymi skupinami na Cajle boli vinohradníci a nájomní robotníci, ale aj fakt, že v priebehu sledovaného obdobia 37 rokov dochádzalo k zmene sociálneho statusu členov niektorých rodín. Môžeme to sledovať na výskyte priezvisk medzi jednotlivými remeslami/povolaniami. Niektoré tradičné cajlanské priezviská sa vyskytujú v najsilnejšie zastúpenej kategórii vinohradníkov, ale aj medzi remeselníkmi a na druhej strane sú azda všetky zastúpené medzi žobrákmi, čiže sociálnou skupinou vyčlenenou zo spoločnosti. Tu treba však poukázať na fakt, že v tomto prípade ide výhradne o jednotlivcov a nie celé rodiny.

V matrike zomrelých za obdobie 1849–1886 je zaznamenaných celkovo 304 živiteľov rodín, ktorí zomreli v produktívnom, resp. poproduktívnom veku. Avšak aj kategorizáciu definujúcu jedinca z hľadiska produktivity musíme vnímať z určitým odstupom, pretože pri niektorých povolaniach/remeslách ostával jedinec produktívne činný až do svojej smrti.

ÚMRTNOSŤ (MORTALITA) OBYVATEĽSTVA

Úmrtnosť (mortalita) obyvateľstva je jedným zo základných biologických procesov demografického vývoja populácie. Je zaužívaným stereotypom, že sa ľudia v minulosti dožívali veľmi nízkeho veku. Tento skresľujúci údaj je spôsobovaný priemerovaním veku zomrelých detí i dospelých, pričom práve detská úmrtnosť dosahovala v minulosti veľké percento všetkých úmrtí. Na porovnanie, 60 rokov a viac sa na Cajle dožilo 288 ľudí, 70 rokov a viac 144 osôb a 80 rokov a viac 46 ľudí. Napriek tomu môžeme na základe analýzy údajov o úmrtnosti obyvateľov Cajly skonštatovať, že v druhej polovici 19. storočia sa „Cajľan“ dožíval v priemere 20,4 roka.

Prehľad zomrelých podľa jednotlivých rokov

Rok	celkovo	muži	ženy
1849*	18	9	9
1850	52	22	30
1851	31	17	14
1852	43	23	20
1853	62	28	34
1854	51	28	23
1855	53	27	26
1856	62	35	27
1857	49	27	22
1858	74	33	41
1859	34	18	16
1860	50	29	21
1861	44	23	21
1862	33	17	16
1863	52	31	21
1864	35	16	29
1865	26	16	10
1866	94	43	51* *
1867	53	32	21
1868	28	15	13

1869	32	16	16
1870	61	38	23
1871	45	19	26
1872	49	27	22
1873	73	39	34
1874	33	17	16
1875	36	20	16
1876	39	12	27
1877	65	39	26
1878	55	27	28
1879	49	30	19
1880	51	33	28
1881	49	28	21
1882	45	22	23
1883	50	22	28
1884	58	27	31
1885	38	12	26
1886	51	19	32***

* matrika začína októbrom 1849

** v tomto roku si cholera vyžiadala na Cajle najviac obetí

*** do počtov nie sú zahrnuté dve predčasne narodené deti, u ktorých nebolo zapísané pohlavie

Ak vynecháme rok 1849, tak na Cajle každoročne zomieralo 48,8 osoby. Pri predpokladanom počte približne 1200 obyvateľov bola prirodzená úmrtnosť na úrovni 4% populácie.

Ako veľmi zaujímavá sa javí úmrtnosť podľa veku. Z celkového počtu 1825 zomrelých v sledovanom období, zomrelo v detskom veku, t.j. do 16. roku 1163 osôb, čo je až 63,7% všetkých zomrelých (!). V produktívnom veku (17-60 rokov) zomrelo celkovo 400 osôb (21,9%) a v poproduktívnom veku 256 ľudí (14%). Vzhľadom na vysokú úmrtnosť detí sme sa z pohľadu úmrtnosti bližšie zamerali na jednotlivé vekové kategórie pri tejto vekovej skupine.

Úmrtnosť detí vo veku 0-16 rokov

Mŕtvo narodené	6	(0,5%)
Deti do 1 roku života	601	(51,6%)
1 rok života	220	(18,8%)
2 roky života	127	(10,8%)
3 roky života	53	(4,5%)
4 roky života	33	(2,7%)
5 rokov života	23	(2%)
6 rokov života	23	(2%)
7 rokov života	21	(1,8%)
8 rokov života	10	(0,9%)
9 rokov života	12	(1%)
10 rokov života	4	(0,3%)
11 rokov života	6	(0,5%)

12 rokov života	6	(0,5%)
13 rokov života	7	(0,6%)
14 rokov života	7	(0,6%)
15 rokov života	7	(0,6%)
16 rokov života	3	(0,3%)

Najväčšiu úmrtnosť na základe vyššie uvedenej tabuľky registrujeme u detí do jedného roka. S každým nasledujúcim rokom sa pravdepodobnosť úmrtia dieťaťa znižuje. Za vysokú úmrtnosť detí mohli predovšetkým nedostatočné hygienické podmienky, podvýživa matky a taktiež absencia očkovania pri niektorých detských chorobách. Tomu sa však budeme venovať až v nasledujúcich kapitolách príspevku.

PRÍČINY ÚMRTIA

Zásadné údaje, ktoré matriky zomrelých zvyčajne poskytujú, sú príčiny smrti zomrelého. Táto informácia je veľmi dôležitá najmä v konfrontácii s vekom zosnulého, jeho pohlavím, prípadne aj povolaním. Kombináciou získaných údajov dostávame pomerne presný obraz nielen o samotnej príčine úmrtia, ale aj o tom, ako ťažký život, nedostatok hygieny či existencia v určitej sociálnej skupine ovplyvňovali príčiny jednotlivých úmrtí. Pri sledovaní konkrétnej rodiny sa dokonca môžeme dopátrať k informáciám o možných dedičných chorobách. Na druhej strane však treba skonštatovať, že v matrike zaznamenané príčiny úmrtia vychádzajú zo stavu poznania chorôb a celkového stavu medicíny v sledovanom období, teda v druhej polovici 19. storočia.

Celkovo je v skúmanej matrike zaznamenaných 121 príčin úmrtia. V niektorých prípadoch nedokážeme vylúčiť možnosť zámenny medzi niektorými chorobami, či definovania jednej choroby viacerými príčinami úmrtia (napr. cholera, dyzentéria, hnačky).

Najčastejšou príčinou úmrtia v sledovanom období boli suchoty (tuberkulóza). Ide o chronické infekčné ochorenie, ktoré sa prenáša kvapôčkovou infekciou. Baktérie tuberkulózy sa usadili v pľúcach, kde spôsobili zápal. Po jeho prasknutí sa choroba stala infekčnou. Veľmi dlho bola považované za chorobu nižších sociálnych vrstiev. Tuberkulózu v matrike evidujeme až v 373 prípadoch, čo je celkovo až 20,4%. Pri tejto chorobe je v 12 prípadoch výslovne uvedená ako príčina úmrtia suchoty deti, no na základe skúmaných údajov môžeme skonštatovať, že percento tzv. detskej tuberkulózy je oveľa vyššie ako sa na prvý pohľad zdá. Z uvedeného počtu 373 zosnulých zomrelo na suchoty/tuberkulózu v detskom veku až 281 osôb. Choroba napádala deti v rôznom veku, no najčastejšie do tretieho roku.

Druhou najčastejšou príčinou úmrtia v matrike zomrelých na Cajle z rokov 1849–1886 je slabosť detí. Túto príčinu evidujeme pri 178 prípadoch (9,7%). Vzhľadom na stručnosť zápisu nemôžeme bližšie zadefinovať konkrétne ochorenie a skôr sa domnievame, že v matrike bol záznam zapísaný na základe posúdenia celkového stavu dieťaťa. Najčastejšie sa jedná o deti vo veku od niekoľko dní po 6 mesiacov. No v niektorých prípadoch je slabosť uvedená ako príčina úmrtia aj u starších detí (Alžbeta Kubovičová, 6 rokov, † 5. 2. 1850; Kovačovský Michal, 6 rokov, † 25. 3. 1860; Václav Kneifel, 13 rokov,

† 7. 12. 1867; Juliana Bohunová, 11 rokov, † 26. 2. 1886).

Tretou najčastejšou príčinou úmrtia bol zápal mozgových blán, na ktorý zomrelo na Cajle v sledovanom období celkovo 125 osôb (6,9%). S výnimkou vinohradníka Jána Mesariča, ktorý na toto ochorenie zomrel 19. 12. 1867 vo veku 39 rokov sa vždy týkalo maloletých osôb, najčastejšie vo veku len niekoľko mesiacov.

Ďalšou častou príčinou úmrtia bola tzv. vodnatieľka. Ide o ochorenie, pri ktorom sa telo pacienta nedokáže zbavovať nahromadenej tekutiny a tá sa následne hromadí vo viacerých orgánoch tela, najčastejšie v brušnej dutine. Na toto ochorenie zomrelo v sledovanom období na Cajle až 110 osôb (6%). V prevažnej miere išlo o osoby nad 45 rokov, no registrujeme ju aj pri mladších jedincoch a v niektorých prípadoch dokonca aj u detí do tretieho roku života.

Ak si uvedomíme, že aj ďalšia choroba v poradí, čierny kašeľ, na ktorý zomrelo na Cajle 91 osôb, sa tiež týkal najmä detí, dostaneme celkový obraz o detskej úmrtnosti v druhej polovici 19. storočia nielen na Cajle, ale na Slovensku vôbec. V tomto kontexte treba tiež uviesť, že 7 detí sa narodilo počas sledovaného obdobia mŕtvych, 3 deti zomreli na následky predčasného pôrodu a 9 matiek zomrelo pri pôrode. Navonok „suché čísla“ nám dávajú reálny obraz o stave zdravotnej starostlivosti o deti ešte pred necelými 150 rokmi.

Anomáliou z hľadiska výskytu bežných chorôb a ochorení je cholera. Ide o nebezpečnú hnačkovú infekčnú chorobu. Jej pôvodcom sú baktérie, žijúce vo vode znečistenej výkalmi, prípadne v kontaminovaných potravinách. Len veľmi zriedkavo sa prenáša priamo z človeka na človeka. Najviac obetí si v sledovanom období vyžiadala v roku 1866. Na jej následky vtedy zomrelo na Cajle od 26. septembra do 24. októbra až 46 ľudí.

Príčiny úmrtia – počet zomrelých jedincov

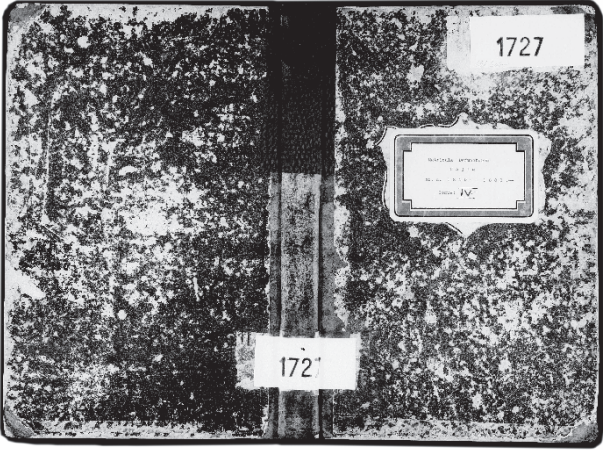
suchoty	373
slabosť detí	178
zápal mozgových blán	125
vodnatieľka	110
čierny kašeľ	91
hnačka	91
schátralosť	79
týfus	70
cholera	66
horúčka	53
astma	50
mŕtvica	46
osýpky	46
kŕče spojené so stratou vedomia	42
záškrt	33
angína	29
zimnica	24
červy	22
zápal pľúc	21

dyzentéria	20
gangréna	18
kiahne	17
senilita	12
zápal	10
zvracanie	10
ostatné	189

V matričných záznamoch sa však nevyskytujú ako príčiny úmrtia len ochorenia. Ľudia zomierali z rôznych príčin, na následky úrazov či poranení alebo nehôd. Dvoch Cajlanov zabil strom, ďalší dvaja boli privalení vozom. Tridsaťjedenročného cajlanského tesára Jakuba Hofmana dolámalo 5. 7. 1857 koleso mlyna, keď ho pravdepodobne opravoval. Násilnou smrťou (zapichnutý, zabitý volom, spálený pri požiari, zabitý výbuchom pušného prachu) zomrelo až 11 obyvateľov obce. V piatich prípadoch uviedol lekár suchopárne ako príčinu smrti dve slová „prepil sa“ a pri ďalších dvoch zasa „tvrdá pečeň“. V prípade desaťročného Ferdinanda Šándora, syna panského poľovníka, je pri dátume 29. 9. 1867 uvedená ako príčina smrti veta „stratil sa v lese“.

ZÁVER

Matriky prinášajú veľké množstvo informácií o demografickej štruktúre obyvateľstva v jednotlivých mestách a obciach. Sú však aj príbehmi, niekedy príbehmi celých rodín. V troch knihách sú zaznamenané tri kľúčové údaje života človeka – narodenie, sobáš, smrť. No dá sa z nich čerpať oveľa viac. Preto sú dnes napríklad vyhľadávaným zdrojom pri tvorbe rodokmeňov jednotlivých rodín. Matrika zomrelých rímsko-katolíckeho vierovyznania na Cajle v rokoch 1849–1886 nie je komplexným materiálom, je len fragmentom zo života obyvateľov obce. Možno tým najsmutnejším. Prinášajúcim informácie o tak samozrejmom a očakávanom akte, akým je smrť. Spojením s ostatnými matrikami však dokáže aspoň sčasti rekonštruovať „ságu“ jednotlivých cajlanských rodín. Informácie z matriky, to nie sú len strohé fakty, ale aj pocity a emócie. Niekedy zhrozenie, najčastejšie však smútok. Smútok z toho, z koľkých mladých ľudí a detí zostali len mená, koľko z nich nedostala najmenšiu šancu svoj život aj prežiť.

Úvod cajlanskej matriky zomrelých 1849 - 1886

Ako príklad interpretácie na prvý pohľad suchopárnych faktov uvádzame vinohradnícku rodinu Spevákovcov z Cajle. V skúmanej matrike sa toto meno uvádza 27-krát. Z nich je 10 dospelých osôb, zvyšné sú deti. Najstarším známym členom rodiny je vinohradník Martin Spevák, ktorý zomrel v roku 1852 vo veku 70 rokov na celkovú schátralosť. V roku 1857 zomrela na týfus jeho 58-ročná vdova Anna, rod. Ruža.

Zamerali sme sa však najmä na vinohradníka Pavla a jeho manželku Rozinu, rod. Bernáth, ktorí v rozpätí rokov 1872 – 1880 pochovali 6 detí. V roku 1872 polročný Jozef zomrel na osýpky, 1873 dvojmesačný Andrej na čierny kašeľ, 1874 jednomesačná Helena na čierny kašeľ, 1877 sedemmesačný Štefan na čierny kašeľ, 1879 sedemmesačný syn Pavol na suchoty a 1880 polročný Ján na suchoty. V roku 1880 len dva mesiace pred Jánom zomrel aj samotný Pavol vo veku 38 rokov na suchoty.

Väčšina ostatných dospelých nositeľov priezviska Spevák zomrela na suchoty, týfus, prietrž, vodnatieľku a celkovú schátralosť. Deti zomierali najmä na čierny kašeľ, zápal mozgových blán a slabosť. Ani jedno z detí, vedených v matrike zomrelých sa nedožilo dvoch rokov.

Pramene a literatúra:

- *Matrika zomrelých rímsko-katolíckeho vierovyznania na Cajle v rokoch 1849-1886*, dostupné na <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1-14325-42333-52?cc=1554443&wc=M99C-6D5:441874156>.
- DUBOVSKÝ, J. – ŽUDEĽ, J. (eds.): *Dejiny Pezínka*. Bratislava 1982.
- DUBOVSKÝ, J.M. – LANČARIČ, H. – ŽÁKOVÁ, L.: *Šenkvice*. Šenkvice 1994.
- PLAČKO, Š.: *Základný demografický prieskum matričných záznamov populácie Matejoviec pri Poprade v rokoch 1852-1872*. In: *Slovenská archivistika 1/2009*. Bratislava 2009, s. 133-155.

SLOVENSKÉ VINOHRADNÍCKE DRUŽSTVO V PEZINKU

Michal Franko

Začiatkom 30. rokov sa stav slovenského vinohradníctva zhoršoval a jeho úpadok umocnila aj hospodárska kríza, keď okrem produkcie dramaticky klesli aj ceny vína. Veľko-obchodníci s vínom dovážali zahraničné vína, ktorých cena bola aj s clom nižšia, ako ceny vín dorábaných u nás. Následne sa podľa cien dovážaných vín diktovali aj ceny domácej produkcie, čoho dôsledkom bolo, že sa mnoho vinohradníkov zadlžilo. Na druhej strane, ani konzumenti vína z toho nemali výhody, pretože aj dovezené vína sa predávali často pomerne drahoo. V roku 1935 klesla cena vína až na 1,50 Kčs za 1 liter a cena hrozna na 0,60 až 0,80 Kčs za 1 kg. To bol signál, ktorý zalarmoval kompetentných. U vinohradníkov narastala nespokojnosť a muselo sa niečo vymyslieť, aby vinohradníctvo celkom neupadlo. Vznikol plán vytvoriť Slovenské vinohradnícke družstvo, ktoré malo zastaviť úpadok slovenského vinohradníctva, zlikvidovať odbytovú krízu, stabilizovať ceny vína a hrozna a chrániť drobných vinohradníkov.

Poprední činitelia Zväzu vinohradníckych spolkov v Bratislave našťastie našli pochopenie u vtedajšej Zemědělskej rady, keď ju žiadali o pomoc a povolenie založiť Slovenské vinohradnícke družstvo. S prísľubom pomoci od Zemědělskej rady a Ústredného družstva začali členovia Zväzu vinohradníckych spolkov na jeseň v roku 1935 s akciou na založenie vinohradníckeho družstva. V marci roku 1936 boli všetky prípravy ukončené. Zakladajúce valné zhromaždenie Slovenského vinohradníckeho družstva sa uskutočnilo 25. apríla 1936 v budove Sokolovne v Pezinku. Za zakladateľov družstva otvoril toto valné zhromaždenie Dr. Štefan Čačko, ktorý bol v tej dobe generálnym tajomníkom Zemědělskej rady v Bratislave. Zhromaždenie ďalej viedol predseda Ústredného družstva Jozef Kukučka. Prítomných bolo prvých 126 členov so 739 podielmi. Na valnom zhromaždení boli prijaté a schválené statuty nového vinohradníckeho družstva, bola zvolená prvá správa a dozorný výbor družstva. Za predsedu správy družstva bol zvolený Martin Lednár, vinohradník z Rače. Podpredsedami sa stali vinohradníci: Karol Lichner z Pezínka a Vladimír Michálek z Modry. Za členov správy bolo zvolených 9 vinohradníkov. Bol zriadený aj dozorný výbor družstva, ktorého predsedom sa stal vinohradník Michal Nitsch z Bratislavy. Z vyššie uvedeného vidieť, že sa dbalo na to, aby v správe a dozornom výbore pracovali vinohradníci, ktorí sa skutočne rozumeli vinohradníctvu, a nie úradníci, ktorí v živote nepracovali vo vinici a nedorábali víno. Novozriadená správa družstva si za centrálu vybrala Pezinok. Mesto Pezinok zadarmo prenajalo družstvu na úradovanie zámocké pivnice a jednu miestnosť v Pezínskom zámku. V ňom vznikol aj hlavný sklad vína. Vinohradníci sami pochopili význam družstva, čoho dôkazom bolo, že sa krátko po jeho založení za členov prihlásilo okolo 500 vinohradníkov vlastniacich spolu 1400 podielov, čo pre družstvo predstavovalo kapitál približne 140 000 Kčs. Do jesene 1936 založilo družstvo filiálne pivnice v Bratisla-

Budova starej pezínskej Sokolovne v roku 1934

Pred zámockou pivnicou v Pezinku

ve, Rači, Vajnorocho, Svätom Jure, Grínave, Limbachu, Skalici a v Modre. V týchto filiálnych pivniciach sa skladovalo víno od tamojších vinohradníkov. V uvedených mestách sa predsedovia vinohradníckych spolkov spoločne s vinohradníkmi snažili, aby družstvo začalo pracovať už počas nastávajúcich obračiek. Družstvo nakúpilo 7000 hl sudoviny v hodnote 350 000 Kčs a rozdelilo ju medzi jednotlivé filiálky. Najpotrebnejšie lisy a kade zadovážila družstvu Zemědělská rada. Družstvo zo spoločných peňazí následne zakúpilo množstvo drobných nástrojov, prístrojov a zariadení v hodnote 130 000 Kčs. Do konca roku 1936 družstvo vykúpilo od vinohradníkov 1608 ton hrozna, 2122 hl muštu a 238 hl starého vína.

Družstvo od začiatku pracovalo s vysokými pôžičkami, čo dosť brzdilo jeho vývoj. Prvú väčšiu pôžičku poskytla družstvu Roľnícka vzájomná pokladnica v Bratislave. Ďalšie pôžičky poskytoval družstvu Zväz roľníckych vzájomných pokladníc. Koncom roka 1936 prevzal obchodnú činnosť družstva zvolený účtovník Emil Konečný a za riadneho účtovníka bol prijatý Jozef Tesák. Začiatkom roku 1937 už družstvo úspešne pracovalo, začal sa organizovať odbyt družstevných vín v potravinových družstvách a postupne sa našli cesty k zákazníkom. Členov družstva pribúdalo a nákup hrozna aj vína bol v roku

1937 o 100% lepší ako v predchádzajúcom roku. Družstvo v roku 1937 odpredalo 4200 hl vína a v skladoch ešte evidovalo ďalších 7750 hl. Pri takomto stave už nestačili družstvu vlastné skladovacie priestory, a preto odkúpilo od firmy Viskupič v Pezinku pivnicu na Čikošni, kde uskladnilo približne 1600 hl vína. Slovenské vinohradnícke družstvo sa rýchlo rozvíjalo, čoho dôkazom bola aj vinohradnícko-ovocinárska výstava, ktorá sa uskutočnila v dňoch 26. a 27. septembra v Pezinskom zámku. Podujatie sa konalo pod záštitou Hospodárskej a lesníckej jednoty v Bratislave, Zemědělskej rady, mesta Pezinka a vinohradníckych spolkov. Účelom výstavy bolo prezentovať širokej verejnosti vyspelosť a pokrok v dosiahnutej kvalite a produkcii vína. Samozrejme, že zámerom akcie bolo aj získanie nových zákazníkov a odbytu. Na výstave bolo vystavených okolo 80 vzoriek vína. Slovenské vinohradnícke družstvo predstavilo 10 vzoriek vína, ktoré klasifikačná komisia kladne ohodnotila, a niektoré vína odmenila diplomom. Pre vína Slovenského vinohradníckeho družstva to bola dobrá reklama. Na podujatie sa dostavilo cez 1500 návštevníkov a dokonca aj zvláštna návšteva z Čiech, ktorá sa prišla presvedčiť o kvalite vtedajších malokarpatských vín. Táto vinohradnícko-ovocinárska výstava predstavovala pre vína Slovenského vinohradníckeho družstva „krst ohňom“, ktorý dokázal, že družstvo nielen skladovalo, ale aj vyrábalo skutočne kvalitné a pozitívne hodnotené vína.

Postrek viniča, Sadenie nového vinohradu

Rok 1938 znamenal tvrdý zásah do organizácie družstva. Pre-rušili sa mnohé obchodné styky a strata Žitného ostrova po Viedenskej arbitráži sa prejavila i v úbytku veľkého množstva zákazníkov. Aj štátoprávne zmeny v roku 1939 mali vplyv na

družstvo. Vedenie však bolo už na takej úrovni, že aj v zmene-ných podmienkach dokázali usmerniť chod družstva. Predaj a nákup vína preto ostal ešte na číslach z roku 1937. V roku 1939 odkúpilo družstvo od mesta Pezinok Pezinský zámok, na ktorom sa začali postupné úpravy potrebné pre prevádzku. V tomto roku boli už kompletne zariadené centrálné zámočné pivnice, čomu dopomohla likvidácia firmy Palugay v Bratislave. Od nej družstvo výhodne nakúpilo rôzne stroje a sudy. Rok 1940 sa niesol v znamení katastrofálnej neúrody hrozna. Vinohradníci, ktorí mali predtým v priemere 20-30 hl vína, mali tento rok len okolo 2-3 hl. Samotné vinohradnícke družstvo tento nepriaznivý stav nijakým závažnejším spôsobom neohrozil, pretože v družstevných pivniciach boli ešte dostatočné zásoby starších vín. Rok 1941 bol poznačený stupňujúcim sa medzinárodným napätím a opäť bola úroda hrozna nižšia a výroba vína neuspokojivá. Veľkoobchod s vínom na domácom trhu stagnoval a víno sa nakupovalo iba minimálne. Situáciu zhoršoval aj dovoz lacných vín zo zahraničia. Družstvo na takýto stav reagovalo tak, že okrem prebytkov prevzalo od vinohradníkov aj menšie množstvá vín s nižšou akosťou, ktoré „upravilo“ a uviedlo na domáci trh. V roku 1942 uskutočnilo družstvo značné investície, keď rozšírilo zámočné pivnice a vybudovalo betónovú cisternu s objemom 10 000 hl. O rok neskôr sa dokončila prístavba kancelárií a skladov družstva a pribudla ďalšia filiálka v Horných Orešanoch. V tomto roku (1943) sa konečne ukázala aj lepšia úroda hrozna, ktorá však veľmi znižovala ceny vína na domácom trhu, takže opäť iba pričinením družstva mohli vinohradníci riadne speňažiť všetky prebytky vína. Udalosti v rokoch 1944 a 1945 boli pre Slovenské vinohradnícke družstvo ťažkou skúškou. Front druhej svetovej vojny sa blížil. Správa družstva musela prijať množstvo nových opatrení na zabezpečenie prevádzky, ktorú nemohlo zastaviť a prípadne evakuovať, ako to urobili iné firmy. Napätie vzniklo v jeseni (1944) počas oberačiek hrozna. Vinohradníci sa snažili odpredať aspoň polovicu svojej úrody hrozna, ale žiadna firma ho nechcela kúpiť. Družstvo zvážilo situáciu a rozhodlo, že odkúpi od vinohradníkov všetky ich prebytky hrozna. To sa skutočne aj stalo, a tak umožnilo vinohradníkom získať potrebné financie, ktoré poväčšine spätne investovali do vinohradov. V roku 1945 bolo hlavnou starosťou správy a vedenia družstva previesť podnik cez všetky

frontové ťažkosti s čo najmenšími škodami. Družstvo malo v tom období už značné dlhy a pre uložené zásoby vína sa nemohlo evakuovať, pretože vedenie nemalo istotu, či sklady s vínom nevyrabuje alebo nezničí ustupujúca nemecká ar-

Staré vinohrady v okolí Pezinka a Obaračka

máda. Vojnové udalosti sa nakoniec vinohradníckeho družstva nijakým zásadným spôsobom nedotkli a neohrozili jeho činnosť. Po vojne došlo na Slovensku k novým štátoprávnym zmenám a do družstva bola vymenovaná dočasná národná správa. Na čele dočasnej správy družstva stál vtedy Emil Konečný. Národná správa sa o. i. starala aj o nákup hrozna a vína, o dostavbu pivničných priestorov a vlastne fungovanie celého vinohradníckeho družstva. Hlavnou úlohou ostala ochrana drobných vinohradníkov a snaha o to, aby zahraničná konkurencia, ktorá dodávala na naše trhy vína, neznížila ceny pod únosnú mieru pre naše vinohradníctvo. Vinohradnícke družstvo sa teda snažilo po celý čas svojej existencie regulovať a udržiavať primerané ceny vína, ktoré nakupovalo

predovšetkým od domácich vinohradníkov. Slovenské vinohradnícke družstvo v Pezinku sa 6. septembra 1951 včlenilo do Slovenských vinárskych závodov v Bratislave. Vznikol nový vinársky závod, ktorý svoje činnosti podstatne rozšíril. Založenie Slovenského vinohradníckeho družstva v Pezinku možno s odstupom času hodnotiť kladne, pretože sa mu skutočne podarilo zbrzdiť úpadok slovenského vinohradníctva a vytvoriť silnú domácu konkurenciu zahraničným vínam na vtedajšom trhu. Za relatívne krátku dobu pôsobenia sa Slovenské vinohradnícke družstvo nezmazateľne zapísalo do histórie nielen malokarpatského, ale aj slovenského vinohradníctva a vinárstva.

Pramene a literatúra:

- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra, Zbierka kroník. Pivko, P.: Kronika mesta Pezinok 1939-1943, 351 s.
- BALOG, J.: Slovenské vinohradnícke družstvo v Pezinku a malokarpatské vinohradníctvo. In: Vinohrad, č. 1, 24/1986, s. 12-13.
- BALOG, J.: Tri a pol desaťročia budovateľskej práce pezinských vinárov. In: Vinohrad, č.11, 24/1986, s. 253-254.
- DRÁBIKOVÁ, E.: Človek vo vinici. Bratislava 1989.
- DUBOVSKÝ, J.-ŽUDEJ, J.: Dejiny Pezinka. Bratislava 1982.
- Foto: archív Malokarpatského múzea v Pezinku; archív Mestského múzea v Pezinku

ZUMBERG

Oliver Solga

Na ceste z Pezinka na sever, cez sedlá Malých Karpát, smerom na Záhorie, ležala na úpätí hôr malá dedina, ktorá vznikla ešte skôr ako blízka Cajla. Starí Cajľania ju často spomínali ako zaniknutú osadu Zumberg, ktorá bola predchodcom dnešnej Cajle a súčasníkom Pezinka. Prvá zmienka o „villa Sumberg“ pochádza z roku 1287. Založili ju nemeckí kolonisti niekedy okolo roku 1256 a bola súčasťou majetkov grófov zo Svätého Jura a Pezinka. Nachádzala sa oproti dnešnému odbočeniu z hlavnej cesty do Pinelovej nemocnice, po pravej strane Malackej cesty. Ešte aj dnes tu možno vidieť terénne nerovnosti - zbytky základov domov. Traduje sa, že to bola banícka osada s kostolom, farou, mlynom, domami, záhradami a vinohradmi. Ešte skôr ako banícka, to však určite bola osada vinohradnícka, čomu nasvedčujú aj dobové listinné pramene. Rozvoj zlatého baníctva sa spomína skoro až o storočie neskôr. Kráľ Ľudovít I. v roku 1369 prejavil záujem nielen o rozšírenie ťažby zlata, ale aj o zvýšenie počtu obyvateľov, najmä baníkov.

Názov Zumberg, alebo aj Sumberg, mal svoje korene v názve Sonnenberg, teda Slnecný vrch. Ten sa skutočne nachádza aj medzi dobovými zemepisnými názvami. Okolo roku 1970 sa na Zumbergu uskutočnil archeologický prieskum. Ten viedol nadšený archeológ – amatér, pán Vávra z Moravy, ktorý istý čas žil v Pezinku. Odkryli sa tu základy kostolíka a hromadný hrob s množstvom ľudských kostí na vonkajšej, severnej strane múru. Našli sa aj zbytky keramickej nádoby - stredovekého pohára a kúsky železného kovania. V osemdesiatych rokoch minulého storočia to všetko prekryl násyp novej cesty vedúcej na Babu. Pôvodná cesta išla popred sochou Krista Kráľa a jej trasu možno dodnes vidieť v smere od cajľanského poľesia. Na poli sa ešte aj dnes pri náhodnom zbere dajú nájsť zvyšky keramiky, tehál či strešnej krytiny.

V areáli Zumbergu, na ľavej strane cesty, stál až do sedemdesiatych rokov minulého storočia Kubrický mlyn, ktorý bol asi v polovici cesty medzi Fabiánovým mlynom a krížom. Blízko pri ňom, na mieste dnešného vstupu do Pinelovej nemocnice, stál ďalší mlyn, ktorý bol neskoršie prebudovaný na prvú fabriku na výrobu ihiel a ihlových výrobkov v Uhorsku. Hovorí sa aj o spojení osady s hradom Starý Zámek, o ktorom však už dnes vďaka archeologickému výskumu vieme, že ne-

bol hradom, ale len tzv. hrádkom, či skôr strážnym opevnením. Zumberg teda nebol podhradím, ako sa niekedy mylne uvádzalo. Datovanie vzniku tohto objektu a osady je však totožné. Dedina údajne zanikla niekedy koncom 15. storočia, pretože v roku 1509 sa už nespomína v zozname dedín, patriacich k Pezinskému hradu. Najnovší výskum matrik však ukazuje, že tu ľudia bývali ešte v 17. a 18. storočí, ako to dokazujú mená s uvedeným bydliskom „ad Zumberg“. Tu, pri starom kostole sa v tej dobe aj pochovávalo – „ad Templum“.

Socha Krista Kráľa na Zumbergu, detail.

V roku 2005 dalo vedenie mesta sochu Krista Kráľa opraviť. Dnes je tu umiestnená dokonalá kópia originálu, ktorý sa nachádza v Mestskom múzeu. Na pomníku je nápis, ktorý sa zatiaľ nepodarilo rozlúštiť. Skladá sa z písmen MERCUHAI. Sú tam aj iniciály – obrátené N a O (ANNO?) a rok 1692 (mylne sa uvádza rok 1622).

Ale vráťme sa naspäť ku kostolíku. Vďaka kanonickým vizitáciám vieme, ako kostol zasvätený sv. Jozefovi vyzeral, aké mal rozmery a vybavenie. Kostol dala postaviť okolo roku 1660 manželka grófa Mikuláša Pálfiho, grófka Eleonóra Harrachová, podľa projektu talianskeho staviteľa Giovanniho Battistu Raua. Bol z kameňa a pálených tehál. Pokrývala ho škridľová strecha. Nemal vežu, len jednu loď a sanktuárium, teda oltárny priestor. Tieto boli zaklenuté klenbou a podlaha bola vydláždená tehľami. Zvony boli zakomponované do sedlovej strechy. Rozmery kostola boli v prepočte na dnešné miery takéto: dĺžka lode 12 metrov, šírka 7 a výška 10 metrov. Sanktuárium meralo 9 x 5 x 8 metrov. Na vtedajšiu dobu to bol kostolík štandardných rozmerov. Používali ho nielen obyvatelia Zumbergu, ale aj Cajľania, a to až do roku 1741, keď si postavili vlastný kostol v strede dediny. Isté obdobie slúžil aj pre potreby Pálfiovskej rodiny. V roku 1781 sa kostol ešte nepravidelne používal. O jeho zbúraní bolo rozhodnuté v roku 1824, keď už bola v neďalekých kúpeľoch vybudovaná Kaplnka sv. Anny. Na mieste spomínaného zumbergského kostola stál už v stredoveku kostolík zasvätený sv. Mikulášovi, ktorého pôdorysná dispozícia pravdepodobne predurčila aj tvar nového kostola. Tento kostolík a fara stáli na Zumbergu dokázateľne už pred rokom 1390.

Ku Kostolu sv. Jozefa sa viaže povest o putujúcej soche Panny Márie. Keď si Cajľania postavili nový kostol v strede de-

Socha Krista Kráľa na Zumbergu

diny, Kostol sv. Jozefa odsvätili a rozhodli sa ho zbúrať. Mobilár z interiéru kostola bol prenesený do kostolov na Cajle, v Grinave a v Slovenskom Grobe. Medzi nimi bola aj veľká socha Panny Márie. Túto sochu chceli odviezť na voze do kostola v Slovenskom Grobe. Kone však zostali stáť ako vrasené do zeme, zo svojho miesta sa ani nepohli. Neposlušné kone museli vypriaľnúť a nahradili ich párom volov, ktoré voz so sochou dotiahli až do Grobu. Aké však bolo prekvapenie Cajľanov, keď ráno našli sochu na pôvodnom mieste, v kostole na Zumbergu. Tento „zázrak“ sa údajne zopakoval ešte niekoľkokrát. V grinavskom kostole sa ešte dlhé roky nachádzal kalich zo zumbergského kostola s datovaním roku 1684. Spomína sa aj, žiaľ, neoverená informácia, že cajľanský rodák, kapucínsky kňaz Štefan Krasňanský, našiel náhodne v zrúcaninách kostola na Zumbergu starý kľúč, ktorý mal údajne pochádzať z tamojšieho kostolíka. Kľúč mal byť odozdaný do Malokarpatského múzea.

Rozvojom Cajly význam Zumbergu postupne zanikal. V urbári z roku 1618 sa tu už uvádza len kostol a mlyn. Spomínaný výskum však jednoznačne dokazuje, že tu bol nielen mlyn a kostol, ale aj papieraň, ktorej zamestnanci bývali na Zumbergu. V tejto papieri vyrábali ručný papier pre knihy vydávané trnavskou univerzitnou tlačiarňou v rokoch 1640 – 1693. Papieraň, ktorá stojí ešte i dnes, patrila Pálfiomcom, o čom svedčí aj ich erb vo vodoznaku vyrábaného papiera. Zachovala sa aj informácia o pracovnom zaradení niekoľkých pracovníkov (v latinčine), ako napríklad „sodalis papír mocher“, teda tovaríš spracovania papiera. V matrikách nájdeme aj mená obyvateľov alebo ľudí pochovaných na tunajšom cintoríne, napríklad: Cimrman, Brnčík, Fabian, Solga, Štvrtecký, Frás, Špačinský, Gavora, Ondrčka, Kordík a mnoho ďalších. V tejto súvislosti je zaujímavý aj zápis v matrike o úmrtí

Alžbety, dcéry Ondreja Fabiána (Andreas Fabianni) zo dňa 23. 11. 1776. Fabiánovci, bývajúci pôvodne v Pezinku, mali na Zumbergu vodný mlyn, ktorý stojí dodnes. O tri roky skôr, 12. 9. 1773 bol na zumbergskom cintoríne pochovaný Ján Puteč, o čom svedčí zápis: „Sepultus est Joannes Putecz, ad Templum Szumberg, Annorum 85“, čo sa dá preložiť ako: Tu, pri kostole na Zumbergu, je pochovaný 85-ročný Ján Puteč.

Dnes miesto, kde sa nachádzal Zumberg, pripomína už len spomínaná kamenná socha Krista Kráľa a dve, viac ako tristo-ročné, lípy. Moja stará mama spomínala udalosť z čias jej detstva, keď sa na Zumbergu prepadol oráč aj s koňmi priamo do pivnice. V nej boli rozpadnuté sudy aj so zbytkom vína, ktoré bolo husté ako rôsol.

V roku 2010 bola na Zumbergu postavená malá kaplnka zasvätená patrónovi baníkov, svätému Klementovi, ktorú vybudovali členovia pezinského Malokarpatského baníckeho spolku. Slávnostne odhalená a vysvätená bola 18. 9. 2010. V blízkej budúcnosti by sme chceli na Zumbergu osadiť informačnú tabuľu a označiť aj miesto zaniknutého kostola a cintorína.

POŽIARE V MODRE V 18. STOROČÍ

Michal Duchoň

■ 03. 04. 1703	■ 1749 – v sobotu po Veľkej Noci
■ 19. 02. 1704	■ 24. 04. 1755 – na Dolnom predmestí
■ 02. 04. 1715	■ 31. 08. 1756 – na Dolnom predmestí
■ 15. 02. 1716	■ 04. 02. 1758 – na Dolnom predmestí
■ 13. 08. 1717	■ 15. 07. 1758 – na Novej ulici (dnešná Moyzesova ulica)
■ 16. 12. 1721 – v hostinci	■ 28. 06. 1772 – vypukol v nedeľu požiar na Novej ulici okolo jednej hodiny poobede.
■ 22. 03. 1727 – vo vojenskom dome	■ 09. 08. 1774 – v mestskom pivovare (na Moyzesovej ulici)
■ 18. 07. 1729 – hrozný požiar, na ktorý si pamätajú mnohí, lebo zhorelo takmer celé mesto, kostol (katolícky) na predmestí a evanjelické modlitebne. Požiar vypukol na námestí v dome [lekárnik] Rabenseifera	■ 02. 11. 1777 – na Hornom predmestí
■ 21. 2. 1732 – na Dolnom predmestí	■ 24. 08. 1786 – na Dolnom predmestí v záhrade na východnej strane
■ marec 1739 – v meste, zapríčinený Bavormi (vojakmi)	■ 20. 04. 1787 – na Pezinskom predmestí, od posledného domu na západnej strane až k bráne zhorelo 30 domov
■ 11. 09. 1742 – na Dolnom predmestí	■ 08. 09. 1792 – na svitaní v záhrade vznešeného pána Kadeczkeho pod vinicami na kopci
■ 10. 03. 1745 – na Hornom predmestí	
■ 13. 02. 1747 – na Dolnom predmestí	Podľa chronologických záznamov v matrike slov. ev. a.v. náboženskej obce z rokov 1722-1790 uloženej v Štátnom archíve v Bratislave (inv. č. 1423).
■ 06. 03. 1747 – na Dolnom predmestí	

TALIANSKY MODRAN PETER STALIS

Eva Kowalská

Pri vstupe do modranského cintorína sa pred vchodom do kostola vyníma liatinový pomník, ktorý označoval miesto posledného odpočinku zaujímavej postavy modranskej spoločnosti 19. storočia. Pod pomníkom odpočíval Peter Stalis (1792–1868) a jeho manželka Magdaléna, rodená Diemansbergerová (1805–1897). Kto boli tieto postavy, že si zaslúžili honosný neogotický náhrobok, ktorý je bezpochyby jednou z ozdôb cintorína?

Nápisy na pomníku sú strohé a uvádzajú len základné životné dáta. Nič nehovorí o sociálnom pôvode, zamestnaní alebo príslušnosti k stavu. Neprezradia ani, že Peter Stalis nebol Modran, ale pochádzal z talianskej provincie Friaul, odkiaľ prišiel s košom na chrbte ako chudobný mladý chlapec – limonibursche, predavač citrónov. Do Modry si priniesol so sebou jedine podnikavosť, ktorá ho posúvala na spoločenskom rebríčku stále vyššie. Peniaze, ktoré si dokázal zarobiť predajom ovocia, ešte len postupne prenikajúceho do meštianskeho jedálneho stola, nepremárnil v miestnych viechach, ale vedel ich vhodne uplatniť v obehu: začal s drobnými pôžičkami. Zisk nepremárnil, ale postupne zhodnocoval. Tak si vytvoril základný kapitál, ktorý ho povzniesol do „vyšších kruhov“ malého mesta, mohol sa výhodne oženiť a stať sa majiteľom

Stalisov pomník pred vchodom do kostola

meštianskeho domu. Stalisova manželka pochádzala z poprednej modranskej rodiny Diemansbergerovcov (Dimansperger), ktorá tiež bola v danom čase na vzostupe. Jeden z jej príslušníkov, Anton, sa prepracoval z postu príručného predavača v obchode so zmiešaným tovarom do funkcie mestského pisára a účtovníka magistrátu, aby napokon neskôr dosiahol aj na post mešťanostu. Ambície mu rodina zatiaľ nehatila, v r. 1846 bol ako 36-ročný stále slobodný a mohol sa venovať získavaniu dôležitých kontaktov a „pracovať na sebe“. Takto sa dá interpretovať Antonove hodnotenie z pera spravodajcu, ktorý referoval o ľuďoch, stojacich za iniciatívou založenia meštianskeho kasína v Modre v r. 1846. Nečudo, že ambiciózny Peter Stalis sa zaradil do okruhu Antonových rovesníkov a priateľov a napokon aj rodinných príslušníkov – pravdepodobne boli švagrovia.

Pomerne strmý vzostup až do špičky meštianstva nebol v očiach spoluobyvateľov príťažlivý. Podľa hlásenia policajného úradníka, zodpovedného za dohľad nad kasínom, bol vraj Stalis bábkou v rukách Antona Diemansbergera. Ľudia si robili posmešky z jeho zlej nemčiny a slovenčiny až do takej miery, že ho označovali za „úplného idiota“. Rozhodne však takým

Liatinový pomník Petra Stalisa

nebol: v čase založenia kasína bol bezdetný, takže nemal problém prenajať mu tri miestnosti vo vlastnom dome a ďalej tak rozvíjať podnikanie. Lepšie sa okolie nevyjadrovalo ani o Antonovi Diemansbergerovi, ktorému vraj priznávali aspoň „zdravý rozum“. Ak sa o ňom rozchyrovalo, že sa „povyšuje nad ostatných“, išlo pravdepodobne o to, že ako človek stojaci blízko magistrátu dobre videl do jeho chodu a do istej miery sa od neho dištancoval.

Stalisa s Antonom Diemansbergerom tak okrem rodinného prepojenia spájala nevraživosť okolia a malomestské pohrdanie úspešnými, najmä zvonku prichodiacimi ľuďmi. Cudzinec a pritom človek, ktorý sa vyšvihol „z ničoho“ medzi zámožnú vrstvu bol vďaka objektom pre ventilovanie vlastných frustrácií zo strany nevraživého, ba závistlivého okolia, ktoré sa krivým okom dívalo aj na aktivity, v meste dovtedy nepoznané. Napriek tomu Peter Stalis zanechal v meste na seba spomienku: honosný náhrobok, informácie ukryté v archívnych dokumentoch

a nedávno znovu objavené. A možno sa k nemu priamo či nepriamo viaže aj zaujímavý zvyk študentov modranského lýcea nosiť pri pohreboch na šabliach napichnuté citróny.

Literatúra:

- KOWALSKÁ, E.: ...Tito malomešťania na niečo také ešte nedorástli... Kasína v Modre – neznáma súčasť kasínového hnutia a procesu „národného prebúdzania“. Historický časopis 60, 2012, č. 1, s. 23-32.
- Foto: Karol Kantek

ČRIEPKY Z NAŠEJ UHORSKEJ HISTÓRIE

Karol Kantek

Na históriu našich malokarpatských miest sme zvyknutí hľadiť prevažne cez naše „slovenské okuliare“. Napriek faktu, že územie Slovenska bolo desať storočí súčasťou Uhorského kráľovstva, čo znamená, že slovenské dejiny spred roku 1918 boli súčasťou uhorských dejín rovnako, ako boli uhorské dejiny súčasťou tých našich slovenských. Prečo o tom hovorím? Hlavne preto, lebo keď sa občas pozriem na naše dejiny cez „uhorské okuliare“, začnú sa mi zaplňať množstvom nových, zaujímavých a často strhujúcich, ale zväčša neznámych postáv, osudov a príbehov, o ktorých som presvedčený, že stoja za to, aby sme ich poznali a prijali ich pokojne za svoje. Najlepšie bude, ak zopár takýchto našich uhorských minipríbehov teraz odprezentujem.

HUMÁNNY ČIN JOSEPHA VON JANISCHA

To, že čestné občianstvo sa udeľovalo už dávno v minulosti, pretože aj vtedy vykonali viacerí ľudia pre svoje mesto mimoriadne záslužné skutky, nám pripomínajú zápisnice

mestských magistrátov. Z toho modranského vyberáme dve ukážky.

Roku 1842, 30. decembra
Na základe rozhodnutia magistrátu a volenej obce z 22. novembra 1842 č. 2736 bol Joseph von Janisch, redaktor spojených Budínskych a peštianskych novín (Ofner et Pester Zeitung) menovaný za čestného občana, na základe toho, že vynaložil veľké úsilie a celkom nezištne a z pravej lásky k blížnemu sa pričínil o zozbieranie významnej dobročinnnej sumy pre tunajších obyvateľov, ktorých v roku 1842 postihol nešťastný požiar.
Diplom bol expedovaný (odoslaný) 30. decembra 1842.

Dnes už nikto z nás nevie, kto bol šľachetný pán Janisch, ani to, koľkým Modranom pomohol v čase ich najväčšej núdze. Je to škoda, pretože na mimoriadne humánne veci by sa nemalo zabúdať nikdy.

JEDINEČNÁ KNIHA FRANZA RAFFELSPERGERA

Zápis o udelení čestného občianstva F. Raffelspergerovi je svedectvom o výnimočnom počine modranského rodáka, na ktorého sa zabudlo, hoci jeho prínos pre rozvoj svetového cestovného ruchu je nepopierateľný. Raffelspergerov osud je výnimočný, rovnako ako bola aj jeho kniha Reise Secretaer (Cestový sekretár), za ktorú dostal okrem čestného občianstva Modry a Viedne aj vyznamenania rakúskeho cisára a štyroch kráľov, čiže knihu ocenili piati panovníci, predstavitelia zvrchovaných štátov. Dokáže ešte niekto z nás alebo z našich potomkov pána Raffelspergera prekonať?

1830, 5. februára, podľa protokolu z tohože dňa Pánovi Franciscovi Raffelspergerovi, úradníkovi cisársko-kráľ. pošty bývajúcemu vo Viedni bolo udelené magistrátom čestné meštianstvo za zaslanie významného diela Reise Secraetaer, o čom mu bolo zaslané aj potvrdenie a čo bolo oznámené aj volenej obci.

Stručný záznam v protokole (v kolónkach): 5. februára, Úradník c.-k. pošty, Syn modranského meštana (Modrensis civis filius), R. -kat, Bez taxy.

POCTA NEZNÁMEJ MODRANKE ALEBO KTO VLASTNE ZACHRÁNIL Ľ. ŠTÚRA PRED ISTOU SMRŤOU?

Karol Kantek

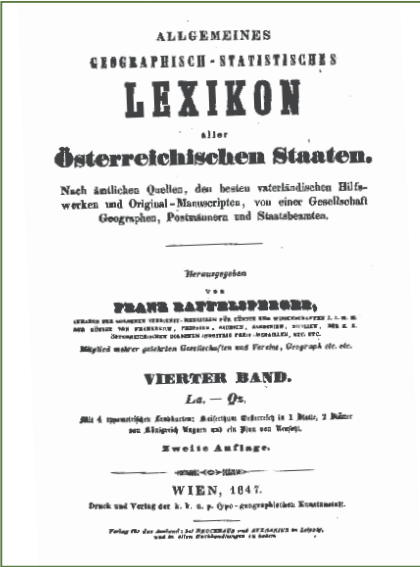
O takmer zázračnom úteku Ľudovíta Štúra z Modry do Jablonového sa už veľa popísalo aj pohovorilo. Do Modry bola dňa 28. mája 1848 vyslaná špeciálna garda jurátov, aby Štúra, vracajúceho sa zo zhromaždenia v Liptovskom Sv. Mikuláši zatkli počas jeho návštevy u brata Karola, modranského slovenského evanjelického farára. Gardistov k tomu oprávňoval zatykač uhorskej vlády a rozkaz vládneho komisára Tarnóczyho. Nenápadne pozorovali faru a čakali na zotmenie. Potom zabúchali na dvere, domnievajúc sa, že naisto zadržia nebezpečného pansláva a buriča a odovzdajú ho do rúk spravodlivosti. V čase, keď platilo stanné právo a naplno pracovali náhle súdy, by to znamenalo pre Ľudovíta istú smrť obesením alebo v lepšom prípade zastrelením. Lenže nič také sa nestalo. A vlastne dodnes nevieme, ako sa Štúrovi podarilo utiecť. O tom, že Štúr bol včas upozornený na hroziace nebez-

USVEDČENÝ FALŠOVATEĽ

Zápisnice ukrývajú okrem pozitívnych aj negatívne záznamy ľudských osudov, pretože taký je, bol a určite aj bude náš život. Z tých negatívnych príbehov sme vybrali aspoň jeden, končiaci zbavením meštianskych práv. Určite nikoho neprekvapí, že bol o peniazoch.

Martin Leviusz, prijatý po zložení prísahy za meštana 27. júna 1834 bol k dnešnému dátumu oficiálne vyškrtnutý na zhromaždení vnútornej a vonkajšej rady z protokolu mešťanov, na výstrahu všetkým občanom, zabúdajúcim na prísahu a povinnosti. Stalo sa tak na základe dokázaného falšovania mestskej drevenej pečate a na to nadväzujúceho zamýšľaného podvodu na mestskej kase a následného fiškálneho vyšetrovania vo veci ťažkého porušenia zloženej prísahy meštana a z toho vyplývajúceho rozhodnutia magistrátu, ktoré potvrdil aj rozsudok najvyšších kráľovských miest – kráľovskej a septemvirálnej tabule, na základe ktorých bol, vyššie menovaný Martin Leviusz, kvôli ťažkému prečinu zbavený meštianskych práv. Tým bol v zmysle konečného rozsudku, ktorý sa tu zverejňuje, zbavený všetkých meštianskych práv v tomto kráľovskom slobodnom meste Modra. Udialo sa na zasadaní vnútornej a vonkajšej rady kráľovského slobodného mesta Modra, 3. marca roku 1846.

(Zápisal) Ludivicus Braxatorisz v.r., prísažný vicenotár mesta

Raffelspergerov Všeobecný geograficko-štatistický lexikón

Jedna vec je však istá. Predovšetkým Dohnány, Paulíny-Tóth aj Hurban zhodne čerpali príslušné informácie zo spomienok najautentickejších, z opisu udalosti od jablonovského farára Jána Galbavého, ku ktorému Štúr utekal počas inkriminovanej noci cez Malé Karpaty, a u ktorého našiel azyl aj pomoc. Na katolíckeho pána farára tak silne zapôsobilo nečakané stretnutie so Štúrom, že všetko ešte v tom roku vlastnoručne spísal. Rukopis s názvom *Hedžra Štúrova Aneb Originálny a Authentický Nástin Ľudevíta Štúra na jeho úteku r. 1848* potom tajne koloval v odpise a dostal sa rôznymi cestami aj do rúk vyššie spomenutých autorov.

Pripomeňme si, čo o tejto záležitosti zaznamenal prvý svedok, s ktorým sa Štúr o svojom úteku zhováral, ak neberieme do úvahy sprievodcu Veštíka: „Sotva sa zamrklo – pokračuje Štúr ďalej – dobehne potajomne jedna dobre prajúca meštanka ku mne, s tima slovami: Um gottes willen retten Sie sich, Sie werden gesucht (=Preboha zachráňte sa, hľadajú Vás, preklad KK). Videl som teda, že není dobre, bez odkladu náhle uchytím širák, vyklúznul som prez záhrady a širínú prez vinice k horám, k tamojišiemu horárovi. Ostatnie už viete, povie mi.“

JÁN HERGOTT

Juraj Valček

Kto už dnes vie, kto bol Ján Hergott? Medzi dnešnou mládežou, ktorá svoje vzory vidí medzi populárnymi hercami a hudobníkmi veru sotvaktó. A medzi dospelými? Asi tiež iba hrstka a zväčša najmä iba takí, ktorí sa zaujímajú o svoje regionálne dejiny. O dejiny svojich rodných mestečiek a dedín, v ktorých vyrastali. Je to tak trochu naša povinnosť i dlh voči generáciám, ktoré tu boli pred nami i voči tým, ktorí prídu po nás.

Nuž teda kto to bol Ján Hergott? Narodil sa v Ružindole v roku 1817 v rodine mäsiara, ktorý bol navyše aj vinohradníkom. Hoci otec predurčil synovi za živobytie mäsiarske remeslo, predsa mu dožičil aj slušné vzdelanie: tri ročníky bratislavského lýcea. Tam sa Janko zoznámil s Ľudovítom Štúrom a Jozefom Hurbanom a stal sa ich obdivovateľom i verným priateľom. Bez neho sa neuskutočnil žiadny výlet štúrovskej mládeže. Ani onen pamätný výlet na Devín, kde si každý účastník pridal ku krstnému menu ešte jedno meno slovenské: Štúr si pridal Velislav, Hurban a Hodža Miloslav, Škultéty Horislav. Ján Hergott si zvolil meno Branislav.

Roduverný Slovák s nemeckým menom. Mäsiar, ktorý krásne hral na organe. Hostinský, ktorý bol znalcom starožitnosti a ktorého dom bol plný vzácnych, starých pamiatok. Priekupník s dobytkom, ktorý nechýbal pri nijakej národnej udalosti. A býval vždy neďaleko Bratislavy, najprv v Ružindole, potom v Zelenči, vo Vajnoroch a napokon vo Svätom Jure.

V slovenskom povstaní v roku 1848 udivoval svojou mimoriadnou silou a odvahou. Patrila k osobám, o ktoré sa zaujímal a po ktorých intenzívne pátrala maďarská garda. Bol uväznený, a čo je mimoriadne zaujímavé, v čase zadržania mal pri sebe, omotanú okolo tela, povstaleckú zástavu. Z väzenia sa Hergottovi podarilo uniknúť. Úkryt našiel vo Vajnoroch u tamojšieho notára Rikkela, ktorý mu bol svokrom. V krajine bolo vyhlásené štatárium – rýchle súdy odsúdili často člove-

Stojí to tu čierne na bielom. Štúra zratovala neznáma, dobre prajúca, modranská meštianka, Nemka. Je otázne, či bola alebo nebola z Emresovského domu, teda z domu Štúrovej švagrinej. A je už iba na nás, ako s touto informáciou naložíme. Je vôbec pravdivá? Mohol mať pán farár Galbavý dôvod klamať alebo skresľovať pravdu? Mal dôvod Štúr nehovoriť pravdu? Domnievam sa, že nie. A navyiac, táto informácia je aj časovo prvá a je možné sa domnievať, že obsahuje autentické údaje. Prečo sa ale neskôr objavili ďalšie verzie? Ťažko povedať. Niektorí autori tvrdia, že tých varovaní bolo viacero a takmer súčasných. No tiež môže byť, že niektorým z nich nevyhovovala predstava, že nášho slovenského národného hrdinu zachránila obyčajná ženička, navyše nemeckej národnosti. Ved' dobre vedeli o Štúrovom vzťahu k úlohám žien v živote národných aktivistov.

Bolo by dobré, nejako sa vysporiadať s týmto faktom. Osobne s tým nemám problém. Naopak. Onej dobroprajnej, neznámej, odvážnej a predvídavej žene vyslovujem aj týmto svoj obdiv a vďaka za jej humánny skutok a dvíham pred ňou na znak úcty svoj pomyselný klobúk. Škoda, že sa o nej už nemôžem dozvedieť nič bližšieho. Bolo by to určite zaujímavé.

ka na trest smrti, domové prehliadky boli na dennom poriadku. Predsa však mu našli pomerne bezpečný a nenápadný úkryt vo veži vajnorského katolíckeho kostola, kde sa ukrýval niekoľko týždňov. Keď vášne a pomstychtivosť opadli, vrátil sa späť do Svätého Jura.

Predčasne zomrel v roku 1873 vo svojich 56 rokoch, keď sa mu na jarnej poľovačke v Šúri, preboril ľad a ocitol sa v studenej vode. Po krátkom čase podľahol vysokým horúčkam v dôsledku zápalu pľúc. Pochovaný je vo Svätom Jure, na cintoríne pri gotickom kostole sv. Juraja. Na náhrobnom kameni má vytesané verše, ktoré zložil jeho súčasník Michal Mudroň:

„Čistým zápalom žil's sláve Slovänov,
sláva tu i tam bude Ti odmenou.
Ty nie si mŕtvu! A staneš do šíka,
až udrie hodina k svätým od Blánika“.

A na potvrdenie pravdy ostala nám po ňom aj pamiatka celkom rukolapná: hurbanovská zástava, ktorú zachránil. Vyše sedemdesiat rokov opatrovali zástavu Herrgottovi potomkovia, ktorí ju potom odovzdali Mestskému múzeu v Bratislave, kde dodnes patrí k najvzácnejším exponátom. Zástava je dlhá takmer dva metre, je pol druha metra široká a zošitá je z troch pásov plátna v slovenských farbách. Na bielom páse sú z hodvábnej šnúročky vytvarované slová: **Bratstvo a svornosť!** Na modrom páse: **Za kráľa a národ slovenskí!** Na červenom páse: **Sláva všetkým Slovákom!**

Zdá sa mi, že sa trochu neprávom zabudlo na tohto významného Slováka a vlastenca.

Pozn: V súčasnosti vo Svätom Jure žijú ešte jeho priami potomkovia. Z nich je verejnosti najznámejší zosnulý hudobník Dušan Hergott zo skupiny Senzus.

JÚLIUS ŽARNOVICKÝ – OBHAJCA NÁRODNÝCH ZÁUJMOV A DUCHOVNÝCH POTRIEB PEZINČANOV

Lucia Burdová

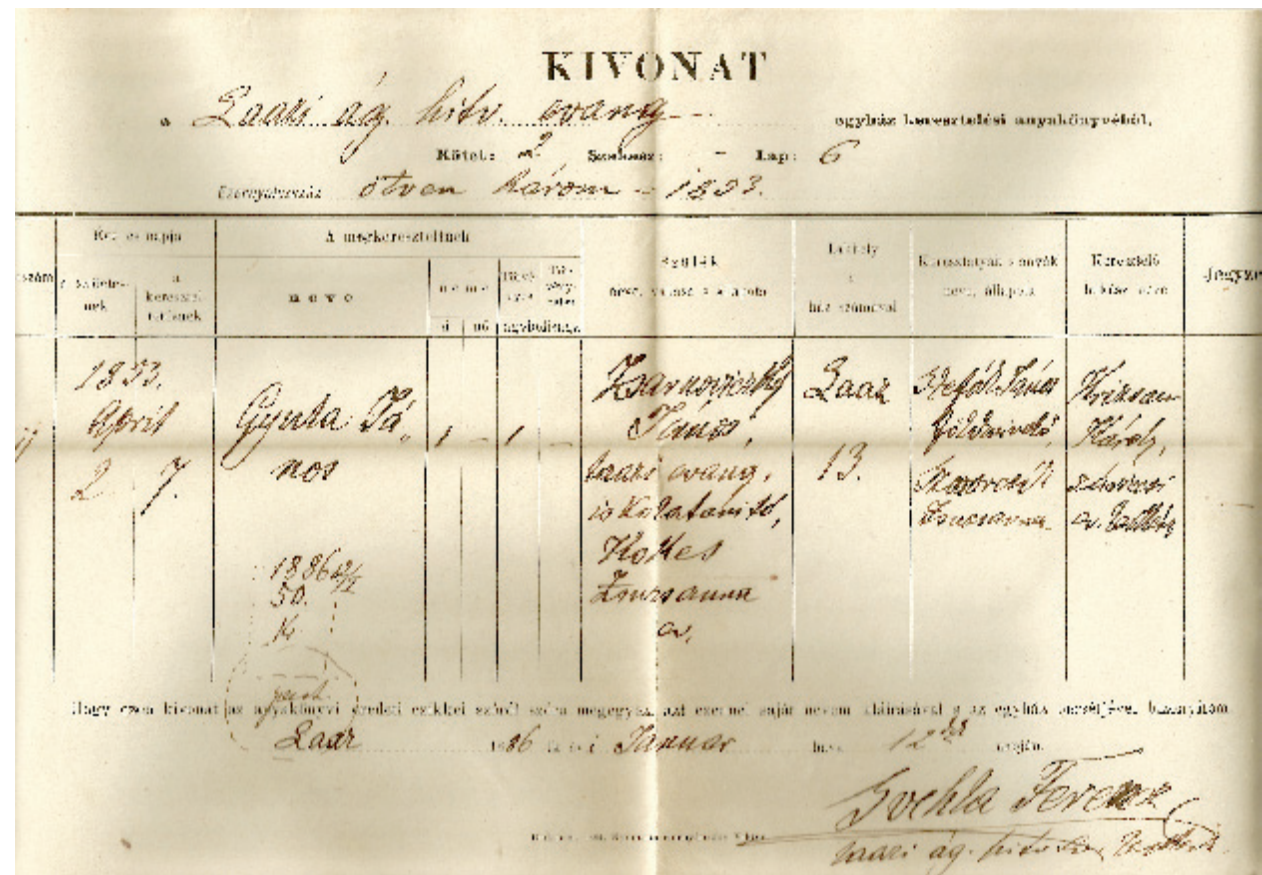
V mesiaci apríl sme si pripomenuli 160. výročie narodenia Júliusa Žarnovického. Človeka, ktorý sa do povedomia miestnych obyvateľov zapísal nielen vďaka svojej činnosti na poli cirkevnom, ale ktorého národno-kultúrne snahy sa stali súčasťou spoločenského života Pezinka na prelome storočí.

Július Žarnovický sa narodil 2. apríla 1853 v Lazoch pod Maľkou rodičom Jánovi a Zuzane, rod. Kokes. Ako vyplýva z matričných záznamov, o päť dní sa konal jeho krst za prítomnosti evanjelického farára Karola Križana a krstných rodičov Jána Štefáka a Zuzany Swozick. A práve prostredie evanjelickej, duchovne a kultúrne orientovanej, rodiny bolo jedným z faktorov, ktoré ovplyvnilo jeho životné a profesijné smerovanie. Otec Ján Žarnovický bol evanjelickým dedinským učiteľom. Napriek neľahkým materiálnym a finančným pomerom, ktoré spomína František B. Švehla pri príležitosti pohrebu Jána Žarnovického, sa snažili rodičia Júliusa zabezpečiť svojmu synovi lepšiu budúcnosť. Podporovali jeho vzdelanie a štúdium. Kroky mladého Júliusa Žarnovického tak smerovali do Modry, na gymnázium v Revúcej, či evanjelické gymnázium v Bratislave. Dva roky štúdia teológie strávil i na univerzite v nemeckom Heidelbergu. 9. októbra 1787 bol v Bratislave ordinovaný. Pôsobil ako kaplán v Zaričoch a v roku 1881 prišiel do Pezinka. Stalo sa tak po tom, čo farár Moszkovcsak v auguste 1880 odišiel do dôchodku. Spočiatku však nebolo vôbec isté, že novým farárom v Pezinku sa stane práve Július Žarnovický. Pri voľbe padol pôvodne výber na Jána Dobuckého, z ktorého zišlo. Novou voľbou bol nakoniec veľkou väčšinou hlasov zvolený práve Július Žarnovický.

Július Žarnovický s manželkou Boženou Žarnovickou, rod. Holuby

fary, o ktorej sa sám Žarnovický vyjadril, že bývanie, ktoré prebral po svojom predchodcovi sa nachádzalo v horšom stave ako stajňa. Spor ohľadom vedenia financií sa nakoniec po dlhšom nezhodách podarilo urovnať. Avšak vzájomné nezhody pokračovali a boli odrazom pravdepodobne oveľa hlbšieho problému, ktorý driemal vo vzťahoch oboch cirkevných obcí, a ktorý mal, ako môžeme predpokladať na základe požiadaviek predostieraných slovenskou obcou, korene práve v národnostnom zložení. Výhrady slovenskej strany spočívali predovšetkým v hájení slovenských záujmov. Týkali sa ako rovnomerného rozloženia kompetencií, tak aj otázky používania slovenskej reči pri spoločných zasadnutiach konventu. Slovenskí evanjelici požadovali, aby revízie cirkevných účtov prebiehali i s účasťou Slovákov, protokoly z konventov boli vedené aj v reči slovenskej, aby sa slovenčina používala aj na samotných zasadnutiach a slovenský cirkevný otec bol plate-

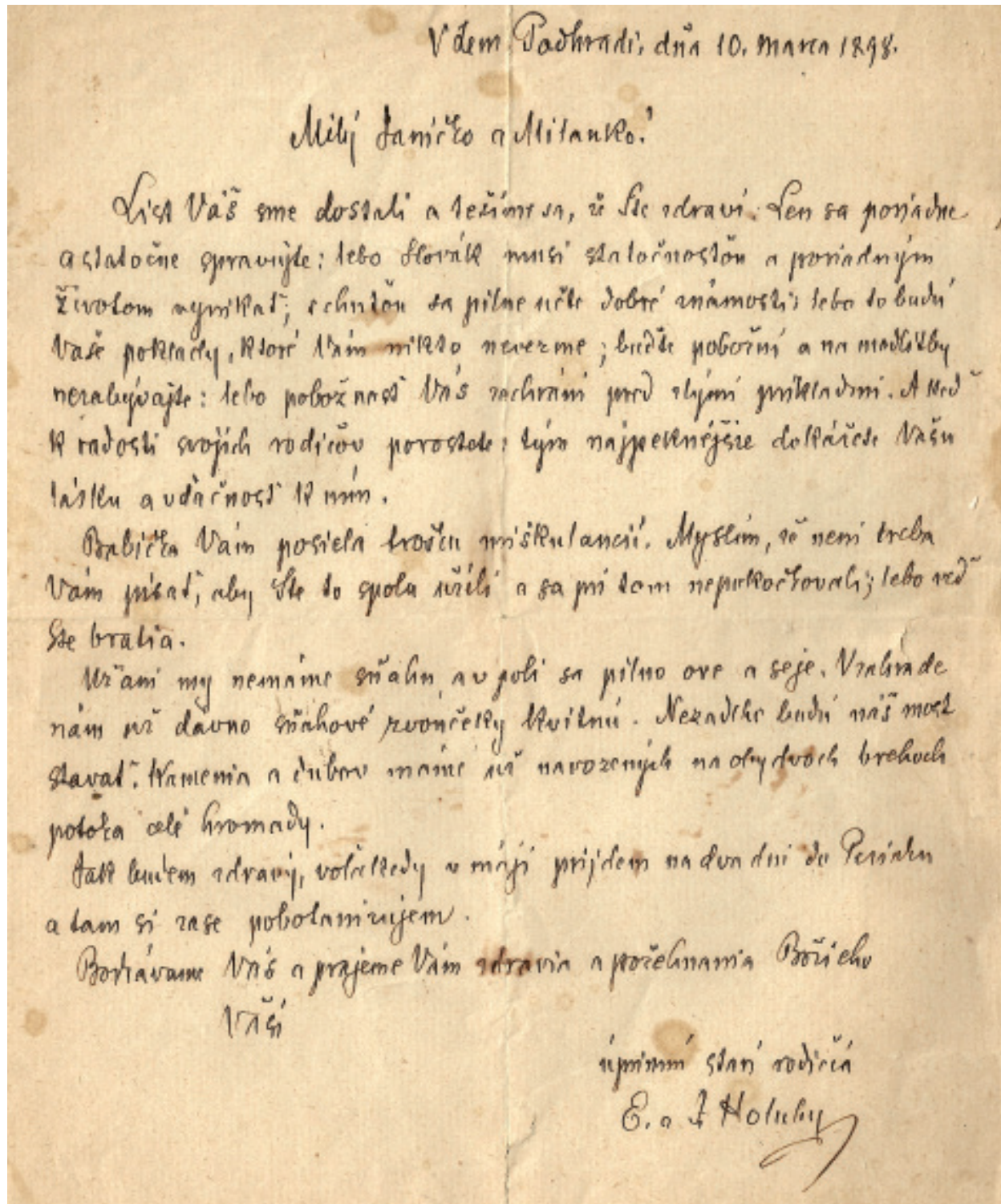
Výpis z matriky. Záznam o narodení Júliusa Žarnovického.

ný rovnako ako jeho nemecký kolega. Nemeckí predstavitelia niektoré pripomienky vzali na vedomie, no celkový stav brali ako uspokojivý.

Nezhody medzi oboma stranami sa ukázali aj pri voľbách do miestnej cirkevnej správy. Bolo tomu tak i v prípade voľby nového inšpektora. Kým nemecká strana navrhovala na dané miesto Nemca Augusta Szandtnera, Július Žarnovický aj v tomto smere zastával slovenské záujmy a ako protikandidáta za slovenskú stranu navrhol Dr. Jaroslava Minicha. Výsledky volieb však, aj vzhľadom k väčšinovému zastúpeniu nemeckých členov, vyhral v pomere 60:34 August Sandtner. Július Žarnovický akceptoval výsledky danej voľby a Sandtnerovi poprial všetko dobre s poznámkou, že Slováci netúžia po spore, či sváre. Problémy, ktoré sa medzi nemeckými a slovenskými evanjelikmi vyskytovali však netrvali dlho a v priebehu 90-tych rokov 19. storočia postupne ustupovali. K jednému z faktorov čoraz viac prehlbujúcej sa spolupráce patrili i neustále sa zväčšujúci tlak maďarizačnej politiky uhorského štátu. Zhoda a zmier medzi oboma národnosťami evanjelickej cirkvi je tak viditeľná už v nasledujúcej voľbe inšpektora z roku 1899, keď bol nemecký kandidát zvolený a schválený všetkými členmi konventu, pričom Július Žarnovický ako zástupca Slovákov ho v mene slovenskej obce uvítal a nechal srdečne pozdravovať. Spoločný postup a jednotnosť pretrvala aj počas ďalších volieb do cirkevných funkcií. V roku 1916 bol i sám Július Žarnovický spoločne slovenskými i nemeckými členmi podporený pri voľbe za konseniora. Vyššie zmienené udalosti nám aspoň z časti podávajú obraz nielen o vzťahu medzi jednotlivými obcami, ale aj o vzťahu Júliusa Žarnovického k potrebám slovenských evanjelikov. Jeho odanosti slovenskej veci a zaniatenom boji za národné záujmy.

Odhaľujú nám človeka, ktorý bol napriek svojmu pevnému postoju ochotný prijať a nájsť spoločnú cestu v kompromise, jednotnosti a spolupatričnosti.

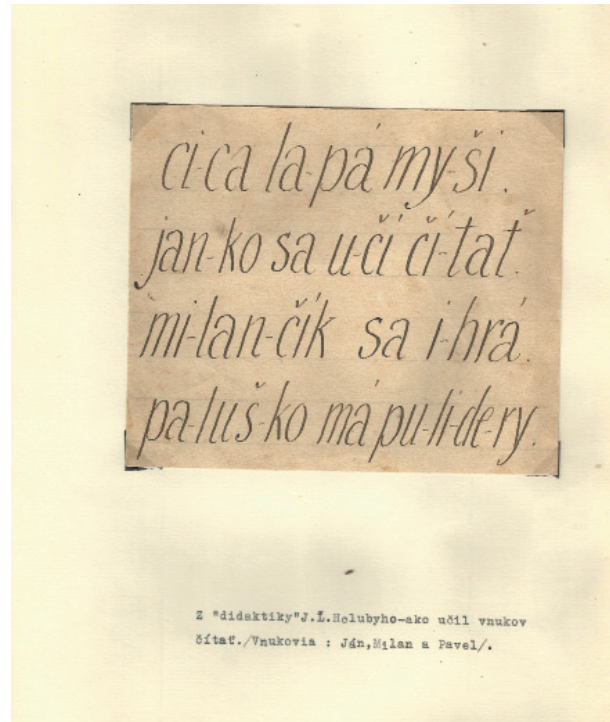
Úsilie Júliusa Žarnovického o národné potreby miestneho slovenského obyvateľstva, a to nielen vo veciach cirkevných, môžeme vidieť aj na jeho stanovisku voči dôsledkom, ktoré so sebou priniesla čoraz silnejúcej maďarizačná politika Uhorského štátu. Bolo tomu tak i v prípade snahy o pomadžarčenie pezinského školstva. Po tom, čo sa školský inšpektor Jozef Roth pokúsil zaviesť na miestnej národnej škole ako vyučovací jazyk maďarčinu, ktorá mala nahradiť do tej doby používanú slovenčinu, zdvihla sa v meste z radov národne uvedomelej inteligencie vlna nesúhlasu. Tá vyústila do podpisovej akcie požadujúcej ponechanie slovenského jazyka. Do podpisovej akcie sa zapojili ako slovenskí katolíci, tak aj slovenskí evanjelici na čele s Júliusom Žarnovickým, ktorý vyjadril voči tomuto zámeru rázny nesúhlas. Slovenskí evanjelici následne 12. marca 1893 poslali školskej stolici svoj protest, ktorý podpísalo 102 osôb. Okrem hrozby pomadžarčenia sa v rovnakom roku vynoril i ďalší problém, keď mesto Pezinko, predovšetkým z finančných dôvodov, navrhlo poštátnenie miestnej obecnej školy. Proti tomuto zámeru vystúpil opäť Július Žarnovický spolu so slovenskými evanjelikmi, ako aj nemecký evanjelický zbor. Ich spoločná reakcia nenechala na seba dlho čakať. 31. marca 1895 poslali oba zbory mestskému zastupiteľstvu písomnú žiadosť, v ktorej posilili zastupiteľstvo, aby poštátnenie školy nedovolilo. Ako dôvod prečo k danému kroku nepristúpia, uviedli stratu budovy, ako aj zvýšené výdavky miestnych občanov na školu, či fakt, že pezinská mestská škola bola školou vzorovou, takže nebol dôvod jej poštátnenia. Nesúhlas voči zámeru mesta sa stal

List J. L. Holubyho vnukom do Pezinka

predmetom niekoľkých zasadnutí konventu. Obaja farári, Július Žarnovický i nemecký farár Kercser, aj na zasadnutiach žiadali prítomných členov, ktorí boli zároveň členmi mestského zastupiteľstva, aby v ňom zaujali v otázke poštátnenia školy zamietavé stanovisko. Avšak napriek vynaloženému úsiliu a intervenciám bola škola v roku 1905 poštátnená a maďarizácia školstva v Pezinku dosiahla svoj vrchol. Aj keď sa maďarizácia v Pezinku postupne upevňovala, v kruhoch slovenskej evanjelickej cirkvi vďaka pričineniu Júliusa Žarnovického nenašla širšie uplatnenie.

Okrem starostlivosti o svojich cirkevníkov v oblasti ich duchovných potrieb a národných záujmov sa Július Žarnovický venoval i publikačnej činnosti. Prostredníctvom nej vyjadroval svoj záujem o národné otázky, či kultúrne a náboženské témy. Články, ktoré napísal boli publikované i v cirkevnom periodiku Stráž na Sione. No Július Žarnovický nebol len významný národovec, ale predovšetkým farár oddaný svojmu duchovnému poslaniu, rodinne založený človek, ktorý lásku k Bohu, národu, kultúre prenášal i na svojich blízkych. So bášom s Boženou, rod. Holuby, sa stal zaťom Jozefa Ľudo-

Didaktická pomôcka zhotovená J. L. Holubym pre svojich vnukov v Pezinku

víta Holubyho, s ktorým udržiaval blízky vzťah. Dokladom je i zachovaná korešpondencia, dnes súčasť zbierkového fondu Malokarpatského múzea v Pezinku. Autorom je Jozef Ľudovít Holuby. Aj prostredníctvom daných listov adresovaných nielen samotnému Júliusovi, ale i vnúcatám sme svedkami úzkeho vzťahu medzi rodinou Žarnovických z Pezinka a rodinou Holuby, žijúcou v Zemianskom Podhradí. Blízkosť medzi Júliusom Žarnovickým, jeho deťmi a Jozefom Ľudovítom Holubym je viditeľná ako v oslovení, tak aj v samotnom obsahu listov. To môžeme vidieť i v ukážke z 10. marca 1898, kde Jozef L. Holuby smeruje svojim vnukom starostlivosť o ich rast a výchovu slovami... „Len sa poriadne a statočne spravujte, lebo Slovák musí statočnosťou a poriadnym životom vynikať, s chuťou sa pilne učte dobré známosti, lebo to budú vaše poklady, ktoré vám nikto nevezme, buďte pobožní a na modlitby nezabúdajte, lebo pobožnosť vás zachráni pred zlými príkladmi. A keď k radosti svojich rodičov porostete, tým najpeknejšie dokážete Vašu lásku a vďačnosť k nim... Jak budem zdravý voľakedy v máji príjdem na dva dni do Pezinka a tam si pobotanizujem“... alebo v liste z 1. apríla 1901, z ktorého sa okrem iného dozvedáme o konfirmovaní synov Júliusa Žarnovického Milana a Jána, v ktorom uviedol aj... „Dnes sme dostali váš list, v ktorom nám oznamujete vašu konfirmáciu, deň pre vás dôležitý a radostný a prosíme nás za odpustenie vašich pokleskov. Nuž naši milí, my vám nemáme čo odpúšťať, lebo veď ste nás nikdy schválne neurazili a ka-dejaké maličkosti pokleskov, ktoré v detskom veku bývajú sa

rady odpúšťajú ...My vám prajeme požehnania Božieho, aby vás okrával Hospodín k radosti vašich rodičov, ktorých aby ste nikdy nezarmucovali ale jim k potešeniu žili, jako verní vyznavači Pána Ježiša, statoční evanjelici, a vzdelaní, šlachetní Slováci“... Svedkom Holubyho starostlivosti o vzdelanie a výchovu vnúcat je i jeho didaktická pomôcka, pomocou ktorej učil svojich vnukov čítať.

Pevnosť a oddanosť Júliusa Žarnovického voči jeho rodine pozorujeme i vo vzťahu k vlastným rodičom. Po smrti otca Jána, ktorý zomrel 30. decembra 1885 vo veku nedožitých 58 rokov, prevzal starostlivosť o svoju matku Zuzanu. Tá prišla za ním do Pezinka, kde však onedlho, 23. mája 1886, umrela a bola tu i pochovaná. Smútok nad stratou matky však zmiernilo narodenie syna, ktorého príchod na svet nasledoval len šesť dní po jej pohrebe, 30. mája 1886. O tejto udalosti sa zmieňuje list zo 7. júna 1886, autorom ktorého bol grínavský farár Gustáv Adolf Černák. Ten Žarnovickému a jeho pani manželke poslal gratulácie... „ku šťastlivému pôrodu milého synáčka – jedinej to radosti, po toľkom žiaľu a starosti.“ Útočisko a zázemie v rodine Júliusa Žarnovického našiel aj jeho svokor Jozef Ľudovít Holuby, ktorý sa sem presťahoval po tom, čo sa v roku 1909 vzdal aktívnej farskej služby.

Za zmienku stojí aj fakt súvisiaci so samotným prostredím, resp. miestom, kde rodina Žarnovických žila. Bolo ním prostredie malokarpatského regiónu, mesta Pezinok, známeho pre svoju vinársku a vinohradníckou tradíciu. Ako zo zachovanej korešpondencie vyplýva, pezinské víno bolo neraz zaslané do Zemianskeho Podhradí. V liste z 30. augusta 1891 tak Holuby pri príležitosti návštevy svojej dcéry Boženy podotýka: „Boženka prišla v poriadku a doviezla aj súdok výborného vína, za ktoré srdečne ďakuje, jako i za kytu jeleňaciny.“ V tejto súvislosti patrí k zaujímavej informácii aj list z 8. júla 1890, v ktorom J. L. Holuby poznamenáva. „Zprávy o vašej fyloxére nalakali sme sa aj my. To by bola veľká rana pre vaše kraje ale i pre vašu pivnicu a vaček. Boh chráň vaše kraje pred tou skazou.“

Aký bol vzťah Júliusa Žarnovického k pezinskému vínu s istotou povedať nedokážeme, avšak vďaka zachovanej pozostalosti vieme, že vlastnil malý lis na víno, ktorý je súčasťou pivničnej expozície Malokarpatského múzea. Lis je bohato zdobený a kolorovaný. Samotná zostava farieb tvorená trikolórou bielej, modrej a červenej nám predostiera otázku o možnom vyjadrení národného cítenia majiteľa prešu.

Július Žarnovický zomrel 1. mája 1917. V odkaze, ktorý po sebe prostredníctvom svojej práce zanechal, pokračoval jeho syn Milan Žarnovický vydajúc sa v otcových krokoch po tom, čo prevzal ako evanjelický farár starostlivosť o miestny cirkevný zbor.

Pramene a literatúra:

- Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra. Osobný fond - Žarnovickí z Pezinka, 1854 – 1959.
- Malokarpatské múzeum v Pezinku: Korešpondencia Jozefa Ľudovíta Holubyho, 1980/86.
- BENKOVÁ, H.: Z dejín pezinských evanjelikov, Cirkevný zbor evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku, Pezinok 2008.
- DUBOVSKÝ, J. – ŽUDEĽ, J.(eds.): Dejiny Pezinka. Bratislava 1982.
- NIKÁ, A.: Das evangelisch-lutherische Kirchenwesen in Bösing 1781-1945. Stuttgart 1994.
- PETRIK, B.: Evanjelická encyklopédia Slovenska, BoPo pre generálny biskupský úrad Evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku. Bratislava 2001.

PÁPEŽ LICHENOLÓGOV

Daniela Tóthová

V máji sme si pripomenuli 75. výročie úmrtia významného botanika, riaditeľa Prírodovedného múzea vo Viedni a rodáka zo Svätého Jura Alexandra Zahlbrucknera.

Narodil sa 31. mája 1860 v rodine správcu veľkostatkov v Mosonmagyaróvári ako jeden z ôsmich súrodencov. Po skončení 4. triedy ľudovej školy pokračoval v štúdiu na piaristickom gymnáziu vo Sv. Jure, vyššie triedy navštevoval v Trnave, kde aj v roku 1878 zmaturoval. Prírodné vedy vystudoval na viedenskej univerzite. Po získaní doktorátu z filozofie roku 1883 ostal vo Viedni, kde pôsobil do konca svojho života. Najprv pracoval v botanickom oddelení viedenského Prírodovedeckého múzea ako dobrovoľník a pomocný vedecký pracovník, neskôr ako asistent, vedúci botanického oddelenia, kustód a od roku 1918 ako jeho riaditeľ.

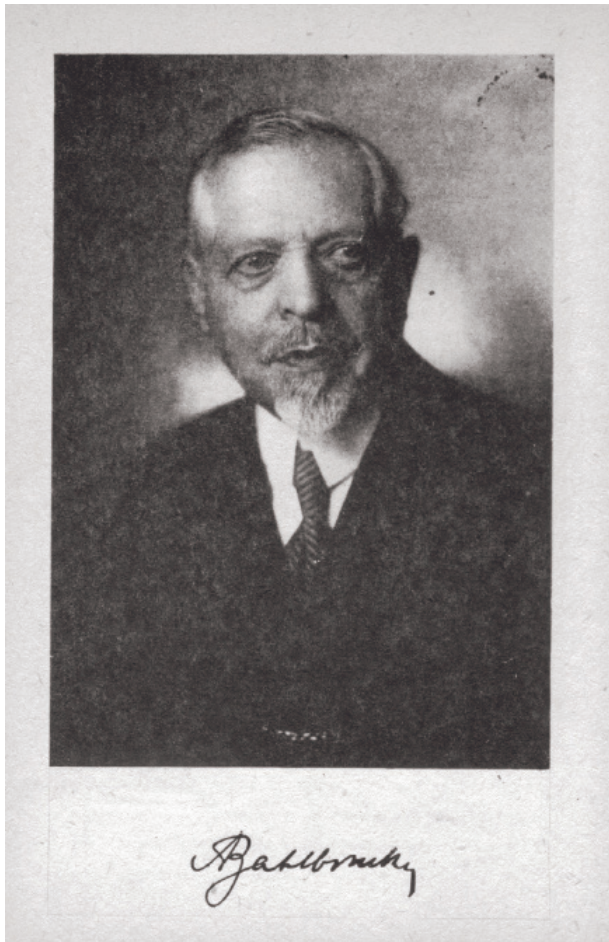
V roku 1921 bol menovaný dvorným radcom. Pracoval vo viacerých vedeckých spoločnostiach v Európe aj v Severnej Amerike, napr. v Bratislavskom lekársko-prírodovednom spolku, Linnean Society v Londýne, Maďarskej akadémii vied, Société Botanique v Ženeve, Nórskej akadémii vied v Osle a ako vedúci kryptoгамologickej sekcie viedenskej Zoologicko-botanickej spoločnosti.

Záujem o lišajníky sa v ňom prejavil pravdepodobne už počas štúdia. Prvý príspevok o lišajníkoch, referát o lichenologickej literatúre, pochádza z roku 1885. O rok neskôr publikoval články o lišajníkoch Dolného Rakúska, Bosny a Hercegoviny a Štajerska.

V ďalších rokoch realizoval floristický prieskum lišajníkov v Rakúsku, Bosne a Hercegovine, Dalmácii, Istrii a v Albánsku. Na Slovensku zmapoval lišajníkovú flóru najmä v Malých Karpatoch a v 4 samostatných prácach priniesol jej najkomplexnejší obraz. Zbery z Malých Karpát publikoval aj v zbierkach sušených rastlín – exsikátach. Aj napriek veľkému pracovnému zaťaženiu sa často vracal do svojho rodného mestečka a každý september tu organizoval botanické exkurzie do Malých Karpát a do Šúra. Exkurzií sa zúčastňovali renomovaní vedci z Európy, USA, Japonska aj Nového Zélandu. Z tohto územia A. Zahlbruckner opísal 73 rodov a 294 druhov lišajníkov.

V okolí Svätého Jura mal niekoľko obľúbených výskumných lokalít, napr. Sauberg nad Pálfiiovským kaštieľom s mohutnými jedlými gaštanmi, Mitterberg – brezový les nad mestom.

Na začiatku 20. storočia sa sústredil na problematiku taxónómie lišajníkov. Zrevidoval múzejné zbierky viedenského Prírodovedného múzea a vypracoval nový systém lišajníkov, ktorý bol veľkým prínosom pre vedu. Bol aktívnym členom mnohých prírodovedných spoločností, ovládal maďarčinu, francúzštinu, latinčinu a čiastočne aj angličtinu. Publikoval približne 230 vedeckých knižných a časopiseckých prác, bibliografiu jeho prác publikovala Eva Lisická v zborníku vydanom pri príležitosti 50. výročia úmrtia vedca.

Jeho najvýznamnejším dielom je súborné spracovanie lišajníkov do známej Englerovej-Prantlovej edície Die natürlichen Pflanzenfamilien (1907, 1926) a 10 zväzkový Všeobecný katalóg lišajníkov (Catalogus lichenum universalis 1921–1934), ktorý predstavuje zoznam všetkých mien lišajníkov, uverejnených do roku 1940, s príslušnými bibliografickými dátami. Posledný desiaty zväzok, ktorý Zahlbruckner pripravil iba v rukopise, vydal po jeho smrti Redinger. Katalóg je dodnes pre vedcov nenahraditeľným a trvalým zdrojom informácií a nepochybne ním ostane aj v budúcnosti.

Napriek množstvu publikácií o lišajníkoch celého sveta nebol Zahlbruckner veľký cestovateľ. Systematicky spracovával kolekcie, ktoré mu zasielali zo všetkých končín kolegovia. Ako hlavný redaktor mnohozväzkovej monografie o lišajníkoch strednej Európy trávil väčšinu času vo Viedni. Okrem svojho rodiska navštevoval pravidelne Alpy.

So svojím rodiskom bol v neustálom kontakte. Trávil tu každú dovolenku, okrem posledných rokov, kedy chodieval na liečenie. V roku 1899 sa v Jure oženil s dcérou jurského učiteľa Gizelou Jankou Rollandovou. Po matkinej smrti v r. 1907 trávil dovolenky v prenajatom letnom byte (Stégrov dom), neskôr u manželkinej sestry v dome na Ulici Dr. Kautza.

Celý život sa tešil dobrému zdraviu, iba vo vyššom veku mal problémy so zrakom. V roku 1937 náhle ochrnul. Po čase choroba ustúpila, no chradol ďalej. Dňa 8. mája 1938 podľahol zhubnej chorobe. Pochovaný je na Centrálnom cintoríne vo Viedni.

Pri 125. výročí narodenia bola na jeho rodnom dome vo Svätom Jure (Prostredná ul. 31) odhalená tabuľa. Autori Marcela a Ján Korkošovci pod text vyobrazili rastlinu jeho života – lišajník.

Literatúra:

■ HLAVÁČIKOVÁ, F: *Osobnosti Svätého Jura. Svätý Jur* 2000.

■ HINDRÁK, F. – ZAHLEBRUCKNEROVÁ, A: *Význačný svetový lichenológ Alexander Zahlbruckner (1860–1938), rodák z Jura pri Bratislave. Biológia*. 1979, roč. 34, č. 4, s. 345–346.

■ LACKOVIČOVÁ, A: *Alexander Zahlbruckner (1860–1938): Osobnosť a dielo. Zborník prác venovaný 50. výročiu úmrtia vedca. Bratislava* 1988.

■ PIŠŮT, I: *Alexander Zahlbruckner (1860–1938): The Author of Two Historical Milestones in Lichenology, The Bryologist*. 2002, roč. 105, č. 2, s. 243–245. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/3244748?uid=3739024&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21101988459371>.

■ Slovenský biografický slovník 6. zväzok T–Ž. Martin 1994, s. 390.

■ VOZÁROVÁ, M. – ŠÍPOŠOVÁ, H: *Osobnosti botaniky na Slovensku: biografický slovník osobností, ktoré sa podieľali na rozvoji klasickej a užítkovej botaniky do roku 2009. Bratislava* 2010.

ČRIEPKY ZO SVÄTOJURSKEJ KRONIKY – 2

Beata Vlasáková

Prvým kronikárom mesta Svätý Jur bol Ján Kedro, pokrokový učiteľ, okresný metodik, osvetový pracovník. Kroniku písal v rokoch 1934 – 1940. Pri predstavovaní mesta Svätý Jur sa venoval opisu samotného mesta, popísal najdôležitejšie pamiatky a snažil sa podľa svojich vedomostí a znalostí zaznamenať i dôležité či výnimočné udalosti z minulých rokov.

„23. januára 1919 po prvýkrát zasadala slovenská národná rada slobodného kráľovského mesta Svätý Jur. Utvorená bola z mestského zastupiteľstva – 23 členov a po prvýkrát sa rokovalo po slovensky. Keď sa stal županom Bratislavskej župy veľký národovec Samuel Zoch, modranský evanjelický farár, vymenoval pre Svätý Jur na návrh rady 30-členné zastupiteľstvo. Prvýkrát zasadalo 28. apríla 1919 za predsedníctva Imricha Kautza. Tu sa vzalo na vedomie nariadenie župana, že úradná reč vo Svätom Juri je popri slovenskej aj nemecká. Dosiť bola len maďarská. Koncom roka 1922 vymenoval župan nové 48-členné zastupiteľstvo. Od 1. januára 1923 sa zrušuje titul slobodného kráľovského mesta a zo Svätého Jura sa stáva veľká obec s ponechaním názvu – mesto. Prvým starostom, zvoleným na jeden rok, bol František Matula. V jeseni 1923 boli riadne obecné voľby, v ktorých zvolili 30-členné mestské zastupiteľstvo. Za starostu zvolili Jána Dočolomanského.“

„Mesto má už veľmi dávno svoj chudobinec. Dlhé roky bol umiestnený v dome terajšej školy na Kostolnej ulici. V tejto budove istú dobu bol koncentrovaný rôzny živý: bola tam škola, bolo tam umiestnené vojsko a k tomu ešte i chudobinec. Teraz je na Dolnom predmestí v susedstve továrenskej budovy. Jeho obyvatelia majú gazdinú, ktorá im varí. Niektorí muži z chudobinca v sobotu zametajú ulice mesta.“ (záznam z roku 1934)

Výbor Vínhradníckeho spolku v roku 1930 – František Matula (sediaci zľava) a Ján Dočolomanský (stojaci prvý sprava)

Podľa informácií pamätníkov zo Svätého Jura sa často používala v súvislosti so zlým hospodárením veta: „Šak čakaj, len tak gazduj, len tak rozhadzuj, pújdeš k plechovému Kristu Pánu.“ Na žlté ofarbený dom, na ktorom bol plechový kríž s farebným namaľovaným Kristom, stál na hradskej, čiže na Krajinskej ceste. Bývali tu ľudia, ktorí sa nemohli o seba sami postarať, či už boli starí a nemohúci, alebo nemali nikoho, alebo prišli o majetok. Bolo ich tam podľa okolností okolo dvadsať, jedna izba pre ženy a jedna pre mužov. Staralo sa o nich mesto. Chovanci dostávali z mestských prostriedkov chlieb, mäso a drevo na kúrenie. Mali k dispozícii posteľ, raz denne dostali najesť a mohli za určitú plácu robiť drobné výpomocné práce. Žobrať po uliciach nesmeli, jedlo pre nich vyberali a pomáhali im aj katolícky a evanjelický farár. Chudobinec spravovala mestská rada, ktorá tým poverila niektorého zo svojich členov.

Staré domy na Krajinskej ceste – približne v miestach, kde býval mestský chudobinec – neskôr zbúrané pri prestavbe cesty

Šúr, ojedinelý prírodný útvar (dnes prírodná rezervácia), spomína kronikár častejšie. Pokusy o odvodnenie tejto močariny sa robili od stredoveku, bolo to však na malých úsekoch. Až v 18. a najmä v 19. storočí sa úsilie o vysušovanie močaristej pôdy znásobilo. V roku 1864 bohatí svätajurskí vinohradníci vyrúbali veľký kus šúrskeho lesa, avšak zbytočne, lebo na kyslých lúčkach sa viniču nedarilo. V roku 1892 bolo založené Vodné družstvo „Šúr“, o dva roky neskôr bol vypracovaný projekt na odvodnenie vôd, ktorý nadväzoval na odvodňovacie práce v minulosti.

Šúr – obrovské prírodné klzisko, 1906

Šúrske odvodňovací kanál

Cez Šúr v roku 1896 prekopali kanál, ktorý prispel k podstatnejšiemu zníženiu hladiny jeho vôd. Kanál sa po čase zaniešol a voda stúpila na pôvodnú výšku. Napriek tomu sa Šúr neustále zmenšoval. Už vtedy prírodovedci upozorňovali na jeho mimoriadnu hodnotu. V roku 1905 sa začali ďalšie melioračné práce, ktorými sa dosiahlo, že jarné vody rýchlejšie klesali a pôda sa skôr vysušila. Ak boli suché roky, hrozilo nebezpečenstvo rozsiahlych požiarov.

Zamrznutý Šúr v roku 1906

Šúrske rybníky

V roku 1917 muselo vojsko z Bratislavy pomáhať hasiť veľký požiar v Šúre. Vojaci kopali dva metre hlboké jarky okolo celého horiaceho územia. Kronikár popísal túto udalosť slovami Dr. Ľudovíta Holubyho, známeho slovenského botanika, ktorý veľmi často chodieval do Šúra skúmať vzácne rastliny:

„Zo zeme vychádzal dym z tlejúcej rašeliny. Keď trávy a kroviny oschli, vzňali sa plameňom, ktorý vyšľahol do výšky. Menšie konáre zhoreli na popol a hrubší peň zostal ohorený stáť. Všetky rastliny, kroviny a stromy oheň umŕtvil. A že ani jedného semienka na celej ploche nezostalo, pretvorila sa celá tá plocha na mŕtvu púšť, po ktorej ani po udusení ohňa nebolo hodno chodiť, aby sa človek nepreborel do mocnej vrstvy popola. Chodil som tu len blízko kraja po pohorenisku, opatrne ako kocúr okolo horúcej kaše, lebo nerád by som si bol krpec spálil. Jeden vojačík, ktorý prišiel s celou stotinou z Bratislavy, aby kopaním hlbokých jarkov zastavili ďalšie šírenie sa požiaru, vkročil na dymiacu sa zem, tam sa preboril a utŕžil popáleniny na nohách a iba horko-ťažko sa mohol z horiacej pahreby oslobodiť.“

V záznamoch kroniky za rok 1940 sa popisujú ďalšie snahy o získanie novej poľnohospodárskej pôdy: „...častočné odvodnenie však vyšlo nazmar, keď sa nikto nestaral o čistenie potokov. Pred piatimi rokmi (1935) prišlo rozšírenie družstva, ktoré bolo predtým len v obciach Svätý Jur, Slovenský a Chorvátsky Grob aj na územie obcí Račičsdorf, Vajnory, Ivánka pri Dunaji, Čeklís (dnes Bernolákovo) a Grinava. V októbri 1935 pochodila komisia okresného a krajinského úradu územie v okolí Šúru a stanovila záplavové územie. Dňa 27. júna 1939 sa zišlo valné zhromaždenie a prijalo stanovisko rozšíreného družstva, ktoré zaberá rozlohu 3.045 ha. Za predsedu družstva bol zvolený Eugen Švenda. 1. augusta 1939 prijal zástupcov družstva minister hospodárstva Gejza Medrický. Touto audienciou sa veci tak pohli, že už 27. septembra sa prišlo k odvodneniu reguláciou potoka Čierna

Voda v Čeklísi pred železničnou stanicou. Na stavbe pracovalo 20 robotníkov, neskôr 39. Vyšší počet nebol možný, lebo staré koryto Čiernej vody bolo veľmi nerovné. Cez celú tzv. Oboru bola veľmi zlá práca. Na jednom mieste, kde robotníci mali pracovať v rašelinistej pôde, ktorá pod nimi uhýbala, a preto museli pracovať z plte, chceli aj ujsť. Zadržal ich však dozorca stavby Jozef Pospiech tým, že sám pracoval a ukázal tak, že sa tieto prekážky prekonať dajú. O odvodnenie Šúru javia záujem aj vládne kruhy. Pán prezident si najprv vyžiadal písomné informácie o stavbe a potom pozval predsedu družstva pána Eugena Švendu a správcu stavby k sebe na 1. októbra a na audiencii, skoro hodinu trvajúcej, nechal sa podrobne informovať.“

Šúr v súčasnosti

PREŽIL ŽIVOT ŠTVANCA CHARLES HALADJIAN – Z NEZNÁMYCH OSUDOV

Sylvia Hrdlovičová

Život píše príbehy, ktoré sa dostanú do povedomia verejnosti v čase, v ktorom sa odohrávajú, a o pár rokov sa na ne pozabudne. Jedna produktívna generácia vystrieda druhú, plynú nespočetné sekundy a neskôr zo spomienok súčasných vyplynú príbehy opäť na povrch. Tak je to aj s pôsobením Charlesa Haladjiana v Slovenskej ľudovej majolike v Modre, kde pracoval od r. 1942. Bol arménskej národnosti, narodil sa 25. 4. 1904 v Smyrne (dnešný Izmir v Turecku). V osemnástich rokoch utiekol do Grécka kvôli odohrávajúcej sa turecko-gréckej vojne. V Aténach absolvoval Štátnu polytechnickú školu, odbor ornamentalistiky pre keramiku a orientálne koberce a súčasne Školu keramiky a fajansy. Nasledoval bohatý profesijný život, striedanie zamestnaní a politických ideí, nútiacich ho meniť miesta pobytu. Po štúdiách sa zamestnal v továrni na umeleckú fajansu v Neo Faliro, čo je časť Pyrea. V roku 1925 odišiel do Francúzska. Najprv pracoval v Marseille v Bagdadskom dome, neskôr v umeleckej továrni pre fajansu v meste Vallauris. Zároveň sa venoval komunistickým ideám, kvôli čomu bol v r. 1936 z Francúzska vyhodený. Vtedy požiadal o repatriáciu do sovietskeho Arménska. Z Arménska sa neskôr presťahoval do mesta Dulydov pri Moskve a tu pracoval v továrni na porcelán. V r. 1937 bol zatknutý spolu s ďalšími cudzincami. Obvinený bol zo šponáže pre Nemecko a uväznený 18 mesiacov v Kalinine. Pre nedostatok dôkazov bol prepustený a mohol sa presunúť na Ukrajinu, kde sa zamestnal v továrni na porcelán v Korostene. V Sovietskom zväze teda prežil veľmi ťažké obdobie, čo spôsobilo vytriedenie z jeho politických ilúzií. Po nemeckom útoku na ZSSR sa mu v októbri 1941 podarilo utiecť z Ukrajiny na Slovensko prostredníctvom jednotiek slovenskej armády. Od novembra 1942 pracoval niekoľko rokov v Slovenskej keramike v Modre. Negatívne skúsenosti zo Sovietskeho zväzu sa stali minulosťou, no zanechali hlboké stopy v živote Ch. Haladjiana. Počas modranského pobytu sa cítil byť na pár rokov oslobodený z područia komunizmu, keď celý svoj život hľadal možnosť slobodne žiť.

Váza z modranského obdobia

Najpriateľnejšie filozofické hodnoty pre seba našiel v poetickom mysticizme, objavil ich v dielach L. N. Tolstaja a R. Rollanda, ktorí sa stali jeho „bohmi“.

Na prácu a život CH. Haladjiana v Modre si stále živo spomína národný umelec Ignác Bizmayer, jeho vtedajší kolega z maliarskej dielne Slovenskej keramiky: „Volali sme ho tiež „Karpét Kazarov“. Býval na Pezinskej ulici /dnešná Dukelská/ približne v miestach, kde je dnes lekáreň Salvator. U niekoho na priváte, neviem presne u koho. Maľoval olejovými farbami, ktoré sa nevypaľujú, u ľudí sa iste nájdu ešte nejaké jeho diela. Aj po večeroch doma maľoval vázy, nezúčastňoval sa spoločenského života. Maľoval v majolike v maliarskej dielni, no veľa nerozprával. Maľovať vedel perfektne, ale pre majoliku sa jeho štýl príliš nehodil. Na rozdiel napríklad od L. Vavrú, ktorý tiež prišiel z porcelánky, ten maľoval hlavne holičské vzory. My ostatní sme Haladjiana akceptovali. Pravdepodobne sa nás obával a trochu stránil, no niet sa čo čudovať vzhľadom k jeho predchádzajúcim skúsenostiam. Nechcel sa ani fotografovať, keď sme sa fotili, dával si pozor. Bližšie sa nepriatelil s nikým, nedôveroval ľuďom. Rozprával po slovensky. My sme ho brali v priateľskom duchu, akceptovali sme jeho odťažitosť od ľudí.“ Charles Haladjian prešiel po roku 1946 zo Slovenskej keramiky do porcelánky EPIAG v Karlových Varoch. Po jej znárodnení sa na kratší čas vrátil opäť do Modry, no r. 1950 definitívne odišiel do Francúzska.

Ďakujem p. Ľudmile Petrikovej za preklad z Denníka (1946 – 1951) francúzskeho konzula v Bratislave Etienna Manac'ha a poskytnutie fotografií. V rodine ev. a. v. farára ThDr. J. M. Petrika získal Ch. Haladjian silné zázemie a oporu v neľahkých chvíľach.

Podľa rozprávania pani Ľudmily Petrikovej a národného umelca Ignáca Bizmayera spracovala Sylvia Hrdlovičová.

OBNOVA HISTORICKÝCH VINOHRADNÍCKYCH DOMOV. MODRA HLAVNÉ MESTO VÍNA

Jana Soukupová – František Mach

Najznámejšou vinohradníckou oblasťou na Slovensku je Malokarpatská vinohradnícka oblasť, ktorá siaha od Bratislavy cez Svätý Jur, Pezinok, Modru či Smolenice až po Skalicu, Hlohovec a Čachtice. Celkovo má toto územie 4889 ha vinohradov, čo tvorí 28,7 % z celkovej plochy vinohradov na Slovensku. Oblasť sa skladá z 12 vinohradníckych regiónov na území 141 obcí. Ide prevažne o regióny pod Malými Karpatmi, ale aj o región skalický, záhorský, stupavský, senecký, trnavský, hlohovský a vrbovský, ktoré sú z hľadiska vidieckeho cestovného ruchu atraktívne.

Mestá a obce Malokarpatskej vinohradníckej oblasti zaznamenali po roku 1990 pozitívne ale aj negatívne zmeny. Postupne sa mení ich vzhľad, uskutočňuje sa rekonštrukcia starých domov, pribúdajú však i nové moderné domy. Pamiatkari v spolupráci so stavebnými úradmi dozerajú na dodržiavanie predpisov, aby sa zachoval a obnovil starý bytový fond a vzájomne sa dopĺňal s modernými prvkami architektúry. Záslužnú prácu za minulé roky vykonala i redakcia Obecných novín, ktorá v spolupráci s architektmi, predovšetkým prof. Šarafínom, uverejňovala odborné príspevky, pozitívne príklady z praxe, a to ako zladíť staré historické objekty v mestách i obciach s modernými objektmi. Úspešné obnovy historických centier miest nachádzame napríklad vo Svätom Jure či v ďalších obciach pod Malými Karpatmi.

Academia Istropolitana Nova zo Svätého Jura zorganizovala v minulom roku už tretí ročník súťaže „Ocenenie za príkladnú obnovu domov v Malokarpatskom regióne.“ Do minuloročnej súťaže bolo nominovaných desať objektov súkromného i verejného charakteru z viacerých miest a obcí Malokarpatského regiónu. Najvyššie ocenenie udelila odborná porota za obnovu Kaplnky Panny Márie Snežnej z Modry, diplom za príkladnú obnovu, rozpracovanosť a dotiahnutie všetkých historických detailov získal Vinohradnícky dom U Šebov, tak-

Obnovená kaplnka Panny Márie Snežnej v Modre

tiež z Modry. Ocenené objekty takto rozšírili počet pozoruhodných zrekonštruovaných vinohradníckych domov v meste Modra. Návštevníci mesta obdivujú historicky vzácnu obnovu i ďalších vinohradníckych domov, a to napríklad U richtára, U pradedu, U Ludvika, Sodomov dom pri Hornej bráne, budovu mlyna na Dolnej ulici, Micháľkov dom na Štúrovej ulici, dom s penziónom na Štúrovej ulici č. 19, hotel Sebastian, ale aj Hotel Majolika a ďalšie objekty. V máji minulého roka bol daný do užívania i zrekonštruovaný dom Múzea slovenskej keramickej plastiky na Kukučínovej ulici v Modre, ktorá takto bezprostredne nadväzuje na Galériu Ignáca Bizmayera. Neďaleko múzea zrekonštruoval starý dom i výtvarník Pavol Šima-Juríček, ktorý tu organizuje i výstavy umeleckých diel. V rámci minuloročného Malokarpatského vinobrania v Modre bol daný do užívania „Modrý dom“ na Štúrovej ulici.

Najväčším skvostom zrekonštruovaných starých vinohradníckych objektov v Modre je dom na námestí, „U Richtára“,

Vinohradnícky dom U richtára

ktorý bol najvyššie ocenený v prvom ročníku súťaže obnovy starých historických budov v regióne. Podľa pamiatkového prieskumu dom pochádza z prelomu 16. a 17. storočia. Pri rekonštrukcii objavili na uličnej fasáde nápis s rokom 1592. Podľa prieskumu v ňom žil v roku 1612 modranský richtár Georgius Znămer, ktorý bol prosperujúcim vinohradníkom, o čom svedčia rozsiahle priestory na spracovanie hrozna. Pri rekonštrukcii terajší majitelia objektu, Alena a Július Kasa, postupovali pomalým tempom, budovu rekonštruovali viac rokov s využitím pôvodného stavebného materiálu kameňa, tehly a dreva. Všetky dodatočné prístavby a priečky boli v dome odstránené, čím sa dosiahol pôvodný stav objektu. Pri rekonštrukcii podlahy bola objavená zasypaná studňa, ktorá bola vyčistená. Podobne zadné hospodárske priestory po odstránení priečok vytvorili rozsiahly trakt pre posedenie hostí, nielen v objekte, ale i na nádvorí domu. V objekte sa uskutočňujú rôzne umelecké výstavy, vystúpenia hudobných skupín, firemné podujatia a ďalšie spoločenské akcie.

V Modre za uplynulé dve desaťročia obnovili funkčnosť viacerých starých vinohradníckych domov. Prvým rekonštruovaným vinohradníckym domom bol dom U Šebov, kde sa v galérii „Mérum“ uskutočnila viac ako stovka vernisáží a umeleckých výstav. Historický vinohradnícky dom má i malú atraktívnu záhradu so vzácnymi drevinami a dvor vyzdobený vinohradníckym náradím. V dome sa nachádzajú

Hotel Sebastian v Modre

ďalšie vinohradnícke a vinárske exponáty, lisy, mlynčeky na hrozno, sudy, vinohradnícky voz a ďalšie náradie. Návštevník si tu môže pozrieť i tristoročný rodokmeň rodiny Šebov znázornený na pestrofarebných keramických tabuľkách.

Podobne i ďalší vinohradnícky dom „U Ludvika“ poskytuje príjemné posedenie pri víne nielen v pivničných priestoroch, ale i v obytných klenbových miestnostiach starých vinohradníkov, či na nádvorí domu. Dom pochádza z polovice 17. storočia. Hneď v susedstve vyrástol zrekonštruovaný historický objekt Hotel „Sebastian“, ktorý okrem gastronómie poskytuje i ubytovanie pre turistov. Príkladne je zrekonštruovaná i pivnica na námestí „U pradedu“, kde je v súčasnosti vináreň.

Rekonštrukcia starých vinohradníckych domov pokračuje ďalšími objektmi. Dom p. Sodomu pri Hornej bráne vytvára príjemné prostredie na Hornej ulici. Pri Hornej bráne aj iný právnický subjekt rekonštruoval pivničné priestory bývalého pracoviska Výskumnej vinohradníckej a vinárskej stanice v Modre.

Počas minuloročného Malokarpatského vinobrania v Modre sprístupnili verejnosti zrekonštruovaný „Modrý dom“ na Štúrovej ulici, kde sa konali prezentácie cezhraničných projektov v cestovnom ruchu s Rakúskom. Rekultivované prevádzkové priestory s pivnicou a nádvorím umožňujú, aby sa v ňom uskutočňovali rôzne spoločenské podujatia pre verejnosť. V tomto roku sprístupnili budovu bývalého mlynu na Dolnej ulici, ktorá po rekonštrukcii reprezentuje pamiatku pôvodných trinástich modranských mlynov. Podávané gastronomické špeciality spolu s modranským vínom lákajú domácich ale i zahraničných návštevníkov.

Pre rozvoj cestovného ruchu v Modre je významná i obnova rekreačnej oblasti Modra-Harmónia, v ktorej sa nachádzajú

desiatky rekreačných chát z minulého storočia. V súčasnosti sú tieto objekty v schátralom stave, vyžadujú si rozsiahle investície. Príkladom úspešnej rekonštrukcie rekreačných objektov je penzión Harmónia, kde sa uskutočnila nielen obnova pôvodnej budovy, ale i oddychových vonkajších priestorov v atraktívnom lesnom prostredí. Podobne bol úspešne zrekonštruovaný objekt Zochova chata pri Modre, kde vyrástlo

Modranské vinohrady

rozsiahle kongresové centrum pre organizovanie firemných vzdelávacích podujatí v lone prírody s možnosťou turistiky do Malých Karpát.

Atraktívnym moderným objektom v Modre je i Vinárstvo ELESKO umiestnené pri štátnej ceste z Modry smerom do Dubovej, priamo vo vinohradoch pod Malými Karpatmi. Z hľadiska rozvoja turistiky významnú úlohu v meste plní Turistické informačné centrum v Harmónii.

Možno oprávnene očakávať, že podobne ako prvé tri ročníky súťaže o najlepšie obnovenú historickú budovu v malokarpatskom regióne, i ďalšie ročníky sa stretnú so záujmom obyvateľov regiónu a pomôžu tak k obnove kultúrneho dedičstva našich predkov a tým aj k vytvoreniu nových pracovných príležitostí vo vidieckej turistike. Naplníme takto odkaz, ktorý je na priečelí starej majoliky v Modre a v súčasnosti na budove Hotela Majolika: „Chráňme dedičstvo našich otcov.“ Veríme, že zrekonštruované staré vinohradnícke domy v Modre, hlavnom meste vína, a i na Malokarpatskej vínnej ceste budú po pri dobrom víne lákať domácich i zahraničných turistov. Medzi najvzácnejšie objekty v meste patrí napr. stará mestská radnica s rozsiahlymi pivnicami, ktorá už desaťročie čaká na svoju rekonštrukciu.

Uviedli sme jeden z príkladov miest a obcí pod Malými Karpatmi, kde obyvatelia a mestská samospráva venujú pozornosť obnove starých vinohradníckych domov. Tieto aktivity sú významné i z hľadiska fungovania úspešnej regionálnej Malokarpatskej vínnej cesty. Pochopiteľne, že s obnovou vinohradníckych domov súvisí i obnova vinohradov, ktorých obrábaná výmera poklesla na tretinu oproti roku 1990. Toto je však ďalšia téma, ktorej môžeme venovať pozornosť na budúce.

■ Foto: František Mach

FERO GULDAN ROBÍ, ČO VIE, ČO MÁ RÁD, TVORÍ

Eva Trilecová

Fero Guldán je búrlivák, živel, šťastný človek, filantrop, altruista, veriaci rebel.

Od r. 1991 je výtvarníkom v slobodnom povolaní. Umelec, ktorý sa modlí každodennou tvorbou, pomáha, kričí, búra sebaklamy a otvára rany. Staví pomníky na miestach vrážd, robí sochy pre ľudí, aj pre Biele vrany, píše, ilustruje. Jeho život je maľovanie. Túži po harmónii, po doplnení zlikvidovanej veže na Kostole Panny Márie Snežnej na Kalvárii v Bratislave formou výtvarného diela, ktoré dotvorí, a stane sa výplňou pôvodnej siluety z oceľovej prútovej konštrukcie.

Kaplnka Ustavičnej matky pomoci, realizácia Fero Guldán

Svojou rôznorodou umeleckou výpoveďou presahuje štýly, hranice a trendy. Životným postojom, prostredníctvom všetkých foriem umenia; ostrých humánnych textov, malieb, objektov, mozaík, ilustrácií, pomníkov a pamätníkov zhmotňuje v umení nadčasové etické princípy. Fero Guldán presakuje do všetkých foriem kultúry. Je rozpustený v obehovom systéme bývalého Česko-Slovenska ako extrakt etického éteru, ktorý prestupuje dobu svojho života. Nesplýnul s davom, „nezmúdrel“, nezmlkol. Fero Guldán reaguje umiestnením svojej umeleckej tvorby na chudobu, bezmocnosť, osamelosť chorých, starých, odstrčených, na miestach, kde umenie nikto nečaká: ulica, nemocnica, charitný sklad, Základná škola v Šarišských Michaľanoch s problémom segregácie rómskych detí, perón v Múzeu dopravy v Bratislave. Toto nie je zotrvačnosť z undergroundového obdobia a programové vyhýbanie sa galerijným priestorom, je to živá modlitba, vyššia dimenzia, presah k večnosti, s neobvyklou vnútornou stavbou chcenia. Má za sebou stovky výstav na rôznych miestach Slovenska a v zahraničí. Realizuje aj zaujímavé stavebné projekty, otvára a poskytuje netradičné riešenia exteriéru či interiéru budov. Jeho mozaiky sú ukryté v zákutiach rodinných domov, ale sú aj na viditeľných miestach na stenách kaviarní, fasádach budov. Kam vstúpi Fero Guldán, obráti ľudské životy k lepšiemu, dáva nádej, vztýči sochu ako pamiatku a pamäť, ktorá sleduje vrahov a vinných, pripomína zmarené životy tých, čo sú bez viny, kričí bez slov, odsudzuje bez sudcov a dáva nádej, že zlo bude potrestané. Každý zázrak začína chcením, ktoré nekončí (s koncom pracovnej doby, nadšenia, financií). Zázraky sa dejú. Čo chýba, treba doplniť, napísať, namaľovať, postaviť ako hovorí Fero Guldán „**chcenie je najvzácnejšie, nedá sa kúpiť, ani prediť**“.

Svojou výpoveďou prekričí ticho, odplaší strach, zlomené krídla pomáha narovnať. Niečo prezradila aj výstava Lepší

svet v sídle TSK 13. 11. 2012, na ktorej verejnosti predstavil objekty a obrazy vytvorené zo starých nábytkov. K tejto forme spolupráce sa Fero Guldán priklonil v rámci projektu Letnej akadémie umení zariadenia Lepší svet, n. o, ktoré sa venuje poskytovaniu sociálnych služieb 70 klientom s rôznym stupňom mentálneho postihnutia v Bratislavskom a Trenčianskom kraji. Neštíti sa bolesti, v duchu ľudskej solidarity a lásky k blížnemu prijíma výzvy, ktoré sú náročné na čas i formu. Výstavu v Malokarpatskom múzeu v Pezinku sme na 216 metroch štvorcových nainštalovali ako koncentrovanú cestu životom Fera Guldána a jeho tvorbou. Predstavila diela, ktoré z väčšej časti nikdy na verejnosti neboli vystavované. Obrazy na sololite, dreve, bukase, kuchynských kachličkách, plechu, plátne, prepravkách na ovocie a zeleninu. Objekt - popolník a socha na dvore meštianskeho domu dotvárali atmosféru a dopĺňali

rôznorodosť umeleckej výpovede Fera Guldána. Jeho realizácie v architektúre boli sprostredkované prostredníctvom fotografií pána Andreja Lojana, Ing. arch. Michala Bogára, Jozefa Bartu. Výstavu dopĺňali články súvisiace s Ferom Guldánom, rozhovory s ním, jeho fejtóny publikované v denníku Sme, ilustrácie v knihách, texty o jeho realizáciách v architektúre. Výstava bola verejnosti prístupná od 7. marca do 26. mája 2013. Dniéria s celodenným premietaním filmov zo života Fera Guldána bola ukončená koncertným vystúpením Katky Feldekovej a KA - FE BAND a počúvaním knihy Ľubomíra Dobrovodu Ja malkáč 31. mája 2013 o 17.00 h. Malokarpatské múzeum v Pezinku pri príležitosti blížiacich sa 60. narodenín Fera Guldána zostavilo katalóg.

SKRÁTENÝ CV

Fero Guldán (25. 11. 1953 v Nitre)

Bol spoluautorom známeho kritického dokumentu environmentalistov Bratislava/nahlas. Zakladal noviny Verejnosť, bol riaditeľom SNG. Od roku 1991 žije ako výtvarník na voľnej nohe. Nikomu nie je nič dlžný, na nikom nie je závislý. Vystavoval v Antverpách (v rámci Európskeho hlavného mesta kultúry 1993), Baltimore, Bratislave, Bruseli, Levoči, Medzilaborciach, Mnichove, New Yorku, Nitre, Ottawe, v Paríži, v Prahe, Šahách, vo viedenskej galérii Mitte. Guldánova tvorba prekračuje hranice Slovenska aj Európy, o čom svedčia jeho výstavy a mozaikové realizácie z lámanej keramiky v USA, v Bohemian Hall v New Yorku.

SOMELIÉR A HODNOTENIE VÍNA

Miroslava Kišoňová

Malokarpatské múzeum v Pezinku je jediným múzeom na Slovensku, ktoré má svojho vlastného someliéra. Čo vlastne táto funkcia znamená? Nie, nejde len o každodenné popíjanie vína. Okrem výborných znalostí vín musí ovládať zásady gastronómie, spoločenského správania, skladovania, podávania vína a mnoho ďalších znalostí.

Pôvod slova someliér údajne pochádza z Francúzska, z oblasti Provence. Týmto termínom označovali osobu, ktorá zodpovedala za voz prepravujúci jedlá a nápoje. V 14. storočí to bol sluha, ktorý dohliadal na zásobovanie domácností a teda aj na nákup, skladovanie a podávanie vína. Zároveň to bol človek, ktorý musel pred očami svojich pánov ochutnávať víno, keďže travičstvo bolo nebezpečnou súčasťou života vyšších vrstiev. Pretože mal výborný prehľad o lokálnych potravinách a miestnych dodávateľoch, postupne sa stal znalcom spájania nápojov a dobrého jedla. O tri storočia neskôr someliér pracoval v hostinci. Dnešný význam slova získalo povolanie v 19. storočí, kedy servíroval víno a ďalšie nápoje v luxusných reštauráciách. Rozvoj profesie nastal v druhej polovici 20. storočia. Odvtedy someliér musí ovládať technológiu výroby vína, jeho pôvod či informácie o producentoch.

Pitie vína, to nie je iba jeho zakúpenie a naliatie do pohára, ale najmä jeho správny výber. V plne vybavených pivniciach zo 17. storočia Vám someliér Malokarpatského múzea v Pezinku povie všetko o hodnotení vína, o výbere správnych pohárov či skladovaní vína. Keďže pitie tohto vzácného nápoja ide ruka v ruku s dobrým jedlom, radi Vás naučíme, aké jedlá sa k jednotlivým vínam hodia. Počas degustácie budete potrebovať neutralizovať chuť – na to Vám poslúži kvalitný prírodný slovenský syr – kravský, kozí a ovčí. Someliér Vám tiež pripraví nealkoholický nápoj na osvieženie, vinohradnícky chlieb a kukuričné žemličky. Náročnejší návštevníci si môžu rozšíriť ponuku o studené misy, prípadne teplé jedlo podľa svojho výberu. Všetky jedlá a nápoje, ktoré na degustácii ochutnáte, sú od miestnych a overených výrobcov, aby sme návštevníkovi priblížili kvalitu slovenských produktov. Zároveň tiež chceme podporiť výrobcov zo Slovenska.

Malokarpatské múzeum v Pezinku je regionálne múzeum, ktoré kladie dôraz na vinohradníctvo a vinárstvo, preto orga-

nizuje aj viacero aktivít, z ktorých mnohé nadväzujú na kultúru pitia vína.

Podujatia ako Pezinské vínné pivnice či Deň sv. Urbana netreba zvlášť predstavovať, letné umelecké večery Wine & Art mali premiéru v roku 2012. Množstvo informácií z histórie vinohradníctva získa návštevník múzea pri prehliadke expozície, na konci ktorej ochutná pohár vína z miestnych vinogradov. Avšak múzeum poskytuje aj možnosť naučiť sa spoznávať jednotlivé vína podľa zraku, čuchu i chute.

S tým všetkým sa stretne každý návštevník múzea, ktorý sa rozhodne po prehliadke expozície pokračovať odbornou degustáciou v našich unikátnych pivniciach. Všetky ďalšie informácie získate na web stránke Malokarpatského múzea v Pezinku – www.muzeumpezinok.sk.

Zoznam autorov

Mgr. Lucia Burdová – historička, pracuje v Malokarpatskom múzeu v Pezinku.

PhDr. Michal Duchoň, PhD. – venuje sa problematike mestských dejín v ranom novoveku a regionálnym dejinám Malokarpatskej oblasti. Pracuje v súkromnom sektore.

Mgr. Michal Franko, PhD. – historik, venuje sa dejinám vinohradníctva na našom území, špecializuje sa na malokarpatské viničné právo.

Mgr. Daniel Gahér, PhD. – historik, venuje sa dejinám rodu grófov zo Svätého Jura a Pezinka.

Mgr. František Gahér, PhD. – historik, archivár, venuje sa problematike epigrafie a epigrafických prameňov.

Mgr. Sylvia Hrdlovičová – historička, od roku 1997 kurátorka SNM - Múzea Ľudovíta Štúra v Modre.

Karol Kantek – venuje sa kultúrnym dejinám Malokarpatského regiónu. Publikuje v regionálnej a vedecko-populárnej tlači.

Mgr. Miroslava Kišoňová – etnologička, pracuje v Malokarpatskom múzeu v Pezinku.

PhDr. Eva Kowalská, DrSc. – vedecká pracovníčka Historického ústavu SAV. Špecializuje sa na dejiny Slovenska a strednej Európy v ranom novoveku, najmä cirkevné dejiny a dejiny školstva.

Ing. František Mach, CSc. – sociológ, zakladateľ a prvý predseda Združenia Malokarpatská vinná cesta. v Neziskovej organizácii rozvoja vidieckej turistiky v Modre sa venuje vzdelávaniu vo vidieckej turistike, ochrane a propagácii kultúrneho dedičstva v regióne.

PhDr. Petra Pospechová – historička, archivárka, v súčasnosti riaditeľka Mestského múzea v Pezinku.

Mgr. Oliver Solga – historik umenia, v súčasnosti primátor mesta Pezinok.

Jana Soukupová – vedúca prvej regionálnej Malokarpatskej turistickej informačnej kancelárie v Modre, publikuje v Obecných novinách, Národnej osвете a ďalších celoštátnych periodikách.

Mgr. Jozef Tihányi – historik umenia, pracuje v SNM - Múzeu Červený Kameň ako kurátor zbierok výtvarného umenia.

Mgr. Daniela Tóthová – knihovníčka, v súčasnosti riaditeľka Malokarpatskej knižnice v Pezinku.

Mgr. Eva Trilecová, ArtD. – kunsthistorik, kurátorka zbierky výtvarného umenia Malokarpatského múzea v Pezinku, venuje sa histórii, teórii a kritike súčasného umenia, úžitkového umenia a dizajnu.

Mgr. Beata Vlasáková – odborná pracovníčka Literárneho a vlastivedného múzea vo Svätom Jure, venuje sa histórii Svätého Jura, od roku 1991 kronikárka mesta Svätý Jur.

Juraj Valček – absolvent SPŠS v Bratislave, t. č. dôchodca, ktorého koníčkom je, najmä regionálna, história.

Bc. Peter Wittgrüber – odborný pracovník Mestského múzea v Pezinku, venuje sa štúdiu a propagovaniu regionálnej histórie.

Vydanie časopisu podporili

HISTORIKA – malokarpatský historický občasník 1/2013
 Vydáva: OZ MUSEUM VINORUM, M. R. Štefánika 4, 902 01 Pezinok, e-mail: odm@post.sk
 Zostavili: PhDr. Martin Hrubala, PhD. PhDr. Petra Pospechová, Bc. Peter Wittgrüber
 Jazyková úprava: PaedDr. Adam Herceg
 Grafická úprava: Peter Bady Buday
 Tlač: Polygrafické centrum, Tomášikova 26, 821 01 Bratislava
 Náklad: 750 ks
 Registračné číslo: EV 4711/12
 ISSN: 1338-998X

© Autorské práva vyhradené.
 Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb len s predchádzajúcim súhlasom vydavateľa.

občianske združenie
MUSEUM VINORUM

IN HIS
HEART
MIDG
WINTER

ISSN 1338-998-X

9 771338 998000